

Jakab István

Kisebbségi magyarjaink identitáskeresésének és magyarságmegtartásának gondjai s módjai

A *magyarság* szónak három, jól elkülöníthető jelentését tüntetik fel az értelmező szótárok: 1. azoknak a tulajdonságoknak az összessége, amelyek a magyar embereket, népet, nemzetet jellemzik; 2. beszédben, stílusban az a tulajdonság, hogy megfelel a magyar nyelv szellemének, törvényeinek, szerkezeti szabályainak; 3. a magyar emberek összessége. Minket most ezek közül az első érdekel; ez: a magyar embert, népet, nemzetet jellemző sajátosságoknak az összessége. Ebben az értelemben használja többek között József Attila: „Adj magyarságot a magyarnak” (*Hazám*). E jelentésnek egyik jelentésárnyalata ez: valakinek, valaminek a magyar volta, jellege.

De ennek az egy, látszólag jól meghatározott jelentésnek a lényegét sem könnyű megérteni, ha arra gondolunk, hogy mi, magyarok is milyen sok tekintetben különbözünk egymástól. Ezt pedig mással nem magyarázhatjuk, csak azzal, hogy különböző arányokban vannak meg bennünk azok a sajátosságok, amelyek a magyar embert, népet, nemzetet jellemzik. Persze nemcsak ezek a valóban jellemző sajátosságok tehetnek bennünket különbözővé, hanem ezek mellett az általános, nem specifikus sajátosságok is. Ha pl. különbözünk egymástól filozófiai, politikai, társadalmi, gazdasági, tudományos és más felfogás tekintetében, ez már hatással lehet – sőt van – azokra a sajátosságainkra is, amelyeket a *magyarság* szóval jelölünk. S különböző minőségűvé és mértékűvé tehetjük azokat az érzelmeket is, amelyek e fogalomhoz kapcsolódnak. Gondoljunk csak a különböző politikai felfogást, világnézetet valló, egymás iránt gyakran intoleráns magyarokra, akár az anyaország határain belül, akár kívül élnek. Mindegyikükben megtalálhatók azok a sajátosságok, amelyekre a magyarság szó az első jelentésében utal, csak különböző arányban és mértékben vannak jelen bennük.

Nemcsak terjedelmes tanulmányt, hanem több kötetből álló művet is lehetne arról írni, hogy a mai magyarokban milyen formában-formákban nyilvánul meg a magyarság. Ezért mi ezt a témát csak a felvidéki magyarokra szűkítjük le, sőt ezeknek is csak bizonyos körére. De mivel a mai megnyilvánulási formák nem tekinthetők minden esetben újaknak – sőt gyakran kimutathatóan régi alapokra épülnek –, olykor vissza kell nyúlnunk ezekhez az alapokhoz is.

A felvidéki magyarok – a magukat magyarnak valló és érző személyek – különböző minőségű és fokú magyarságtudatot hoznak magukkal a családból. Ezt a magyarságtudatot persze az iskola, művelődés (olvasás, színház, film stb.) módosíthatja, sőt módosítja is. Érdekes azonban megfigyelni, hogy a mai felvidéki fiatalok magyarságtudatának (így magyarságának is) alakulására nem a mai Magyarország élete, körülményei vannak hatással, hanem inkább a hagyományok, amelyeket részben a családban, részben az idősebbek elbeszéléseiből ismernek meg. Ezek között az első helyet az 1938–45-ös évek

eseményei foglalják el. Az iskolai tananyagból – néhány történelemtanár dicséretes törekvése ellenére is – fiataljaink keveset tudnak meg a magyar múltról. Márpedig az érdeklődő, magyarságtudatukat alakító ifjaknak minta kell, s keresik az egyéniségükhöz, felfogásukhoz legjobban illő mintákat. S mivel a magyaroknak – ez esetben az anyaország magyarjainak – az életéről, az utóbbi évtizedek alatti történetéről vajmi keveset tudnak, mintául rendszerint az 1945–48-as évek jogtiprásainak hatására mára már megszépült Horthy-korszaknak az a néhány éve maradt, amelyben a Felvidék, pontosabban: az egykori Csehszlovákia déli, magyarlakta területe ismét Magyarország része lett. Hiszen a mai ifjúságnak csak erről tudnak mesélni-beszélni az idősebbek. Ezekből az évekből lehetnek az elődöknek tapasztalataik, tehát ezekről az évekről szerezhetnek tőlük ismereteket a mai fiatalok is. Talán ezzel a ténnyel magyarázhatók az olyan jelenségek is, hogy az ifjúság hangadóbb köreiben nem annyira a liberális eszmék találnak táptalajra, mint inkább a konzervatív nézetek. Olyan szervezetekbe lépnek be, vagy olyan csoportosulásokkal rokonszenveznek szívesebben, amelyek konzervatív eszmékre épülnek, ideológiájuk vagy a Horthy-rendszerben, vagy az azzal rokonszenvező valamelyik egykori csehszlovákiai magyar egyesület, társulás stb. eszmekörében gyökerezik. Ezeknek az ifjaknak a megnyilvánulásaiban olykor a külsőségek dominálnak (pl. Pozsonyban is, Révkomáromban is gyakran találkoztam azzal a jelenséggel, hogy nyilvános ünnepélyen piros-fehér-zöld zászlóba burkolózott néhány ifjú, s ezzel hangsúlyozta magyarságát). Sajnos, ez kevésbé meggyőző, mint a cél érdekében belső indíttatásból végzett hatékony munka.

De nemcsak az ifjaknak, hanem a javakorabelieknek is a Horthy-rendszer évei szolgálnak néha mintául. Ennek a közelmúltban a nyelvi bizonyítékaival is találkozhattunk. Akkor is szívesen nyúltunk oda vissza, amikor közéleti fogalmakat kellett megnevezni. Közigazgatásunkban – tudjuk – a kerületek helyét a megyék foglalták el. Igaz, hogy a *megye* szó sem a modern közigazgatás stilisztikai tükrözője, ezért felidézhet hozzá hasonló stílusú régi szavakat, de pl. Magyarországon is használatos még, csak természetesen a fogalma változott meg az idők folyamán (talán nem is egyszer), s vele együtt a tisztségviselőinek több megnevezése is. Szlovákiában sincs arról szó, hogy az új megyék bármilyen vonatkozásban is hasonlítani fognak a régiekhez: különböznek a nevükben, a területük és a közigazgatási rendszerük tekintetében. Nyitra megye (itt a név formailag egyezik a régivel) közgyűlésének magyar nemzetiségű alelnökét a sajtóban több ízben is *alispánnak* nevezték. Ugyanakkor a felettesét a *megyei közgyűlés elnöke* szókapcsolattal emlegették (szerencsére nem tisztelték meg a *főispán* címmel). Tóth Mihály az *Új Szó* Kommentár c. rovatában – okkal – szóvá tette ezt a jelenséget (2004 júliusában), s rávilágított arra, hogy az új szlovákiai s a régi magyar történelmi megyéknek a tisztségviselőit fogalmi tekintetben nem lehet azonosítani, tehát a régi elnevezéseket sem lehet alkalmazni a mai szlovákiai tisztségviselőkre. Nálunk ma a megyei közgyűlés alelnöke helyettese a megyei közgyűlés elnökének, de az alispán a 16. századtól már nem volt helyettese a főispánnak. Az *alispán* nevet viselő személy a megye első embere, első tisztségviselője volt; őt valóban a megye választotta. A *főispán* címet viselő személyt viszont a kormány nevezte ki a megyébe bizalmi, ellenőrző tisztségviselőként. Ma már Magyarországon sem *alispán*, illetve *főispán* címet viselő személyek irányítják a megyék munkáját. Az egykori alispán szerepét – ott is, itt is – tulajdonképpen a megyei közgyűlés elnöke tölti be (természetesen a régitől különböző módon), a főispáni tisztséget pedig ott is megszüntették, illetve a megyék ellenőrzési módja megváltozott. Tehát ilyen szem-

pontból is tévedés volt a megyei közgyűlés alelnökét (de mivel alelnökből elvileg több is lehet, valójában elnökhelyettesét) *alispán*nak nevezni. Persze a megyei közgyűlés elnökét sem nevezhetnénk meg az *alispán* szóval, hiszen a két funkció fogalmi tekintetben is, stilsztikailag is különbözik egymástól. A *megyei közgyűlés elnöke* a közigazgatás új demokratikus rendszerének kifejezései közé tartozik, az *alispán* meg tulajdonképpen a feudalizmus idejének jellegzetes eleme.

Hogy magyarságunk többféle lehet – s nekünk, magunknak kell kialakítanunk az elveinknek, nézeteinknek megfelelő formáját, s nem feltétlenül a közelmúltbeli Horthy-rendszernek a feudálkapitalista elvein alapuló magyarságát kell magunkénak éreznünk –, arra hadd hozzak fel a továbbiakban néhány esetet!

1938-at irtunk. A Felvidék magyarlakta területéről is behívták mozgósítással a férfiak meghatározott korosztályait a csehszlovák hadseregbe. A csehszlovák–magyar határ csehszlovákiai oldalán terepszínre mázolt erődítményeket építettek, hogy védekezzenek az esetleges magyar támadás ellen. Tízéves voltam, de emlékezetemben mély nyomokat hagytak azok az évek. Édesapámnak is be kellett vonulnia tartalékosként, otthon édesanyám, hétéves öcsém, apai nagyapám és nagyanyám várta velem együtt a helyzet jobbrafordulását, reménykedve a háború elkerülésében. Arról szállongtak hírek, hogy Magyarország visszaköveteli a Felvidék magyarlakta részét, sőt némelyek a magyar–lengyel közös határ jogosságát emlegették. Nagyapám – aki Amerikát járt ember volt, több mint 30 évet töltött ott – előtünk soha nem beszélt az ezzel kapcsolatos nézeteiről, arról azonban felvilágosított bennünket, gyermekeket is, hogy valamikor, 20 évvel ezelőtt a mi vidékünk is Magyarországhoz tartozott, de a csehek (!) az első világháború után megszállták, elfoglalták ezt a területet, és a megalakuló Csehszlovák Köztársasághoz csatolták.

1938. november 2-án, az első bécsi döntés napján a szokott módon tértünk nyugovóra, de néhány óra múlva különös zaj szűrődött be az egyébként csendes falusi utcáról. Férfihangok éltették Magyarországot, Horthy Miklós kormányzót, a magyar hadsereget, s felcsendültek a magyar *Himnusz*, majd a *Szózat* hangjai is. Családunk felnőtt tagjai sejtették, hogy a bécsi tárgyaláson született kedvező határozat, s ennek hatására tüntetnek a be nem vonult férfiak, akik a kocsmában szokták hallgatni esténként a rádiót, lesve a híreket. Egyszer csak megzörrent az ablaküveg, s egy ismerős azt kiáltotta édesanyámnak: „Ne búsulj, hamarosan hazajön az urad!” Mi akkor annak örültünk a legjobban, hogy hazajön apánk, aki tüzér létere most lófogatú („trénszekeres”) alakulathoz beosztva löszert szállított egykori katonatársaival Szlovákia útjain, látszólag tervszerűtlenül.

Időnként meglátogatott bennünket a tanítóm, Szombathy Sándor, részben annak okán, hogy szüleim felesben a református egyházközség tanítói földjeit művelték, részben meg azért, hogy szüleimmel továbbtanulásomról tárgyaljon. Szívesen elbeszélgetett nagyapámmal is, aki az Egyesült Államok Pennsylvania tagállamának McKeesport nevű városában művezető volt egy öntödében. Szó esett az amerikai életről, az amerikai magyarok sorsáról. Nagyapám az ott szerzett keresetével alapozta meg családjá anyagi helyzetét, itthon földet vett, házat építtetett. Neki az akkori amerikai körülmények, közéleti viszonyok szolgálták mintául, számára a társadalmi rendszerek között az ottani demokratikus beren-

1 tudomány és társadalom

dezkedés állt az első helyen. De a cseh legionistáknak a Felvidék magyarlakta területére való bevonulása után pánikba esve, otthagytott csapat-papot; családját és addigi munkájának eredményeit féltve, hazajött. Nagy elhatározás kellett ehhez, mert tudta, hogy pótolhatatlan veszteség fogja érni emiatt. Ez már a negyedik amerikai útja volt, s ő elhatározta, 15 évig nem szakítja meg ottani munkaviszonyát, hogy nyugdíjjogosultságot szerezzen. Az amerikai törvények értelmében ugyanis megvolt erre a lehetősége. De a honvágy és az aggodás nagyobb volt az anyagi biztonság csábításánál, s ő hajóra szállt. Előbb ő is a területfoglalók ellen lázadók táborát szaporította. Megtagadták az adófizetési és egyéb kötelességek teljesítését; de amikor azt látták, hogy sehonnan sem várhatnak segítséget, nincs remény a változásra, fokozatosan beadták a derekukat. Évek múlva viszont azt tapasztalta, hogy az új állam társadalmi rendszere egyre jobban kezd hasonlítani az ő amerikai ideáljához, s kezdett belenyugodni sorsába. Ugyanakkor aggodva és rosszalóan figyelte a magyarországi politikát, az ottani kardcsörtetést. De ami legkevésbé sem tetszett neki, az a hozzá hasonló kisemberek sorsának alakulása volt. Míg itt egyre több egykori vagyontalan falusi ember vált kis- és középgazdává, sőt jómódú földművessé, ott szinte nem tudtak kiemelkedni a zsellérsorból, a földesúri cselédek sorából. Egyre hihetlenebbé vált az a magyarázat, hogy ennek Trianon az oka. Tagadhatatlan volt, hogy Magyarországot nagy veszteség érte a megcsonkítással, az ásványi kincsek és sok más érték elvesztésével, de ettől még a belső jogviszonyok alakulhattak volna úgy, hogy a nép, a dolgozó emberek javát is szolgálják, ehelyett azonban a nagybirtokosok és a gyárosok uralmát erősítették. S a visszacsatolás után bekövetkező változástól mit lehet várni? Segít-e ez majd Magyarországon, vagy a felvidéki magyarság is az anyaországiak sorsára jut? Mert ha így lesz, akkor ő is hiába töltött Amerikában harminc munkás évet, megjárva előbb a bányák mélyét, majd szenvedve az öntöde hőségétől. Nem volt az könnyű élet, de megfizették munkájukat, s megbecsülték azt, aki rendesen dolgozott. S ők örültek a megszolgált keresetnek, nem hőbörögtek, nem kívántak lehetetlen dolgokat. Nem tölték a kommunisták szekereit, nem akarták azt a rendszert megváltoztatni, amely keresethez juttatta őket. S amely nemcsak a saját országbelinek, hanem idegenből jöttek is képes volt munkát biztosítani. Amit a Monarchiához tartozó hazájukról nem mondhattak el. Éppen ezek a gondolatok foglalkoztatták nagyapámat a nevezetes nap után is, amikor tanítóm megjelent, és lelkesedve mondta neki: „Újra magyarok leszünk, Jakab bácsi.” De őrá nem ragadt át a lelkesedés, s egykedvűen válaszolta: „Én az vagyok most is, tanító úr.” Tanítóm meglepődve kérdezte: „És nem örül annak, hogy visszatérünk Magyarországhoz?” Mire ő: „Annak igen, csak annak nem, hogy a jelenlegi Magyarországhoz kerülünk vissza.” Majd kifejtette, hogy ő több mint 30 évig élt Amerikában, s 20 évig a Csehszlovák Köztársaságban, de elég jól ismeri a magyarországi viszonyokat is, és aggodik. Mert a húsz év alatt – főként az utóbbi időben – itt (Csehszlovákiában) megközelítettük az amerikai életformát is. Ott sem volt ám kolbászból fonva a kerítés: minden centért keményen meg kellett dolgozni. „Akkor maga nem magyar, ha nem örül a visszacsatolásnak” – emelte fel hangját a megbotránkozott tanítómesterem. „De igen, az vagyok, csak nem olyan magyar, amilyenek most Magyarországon uralkodnak. Én rögtön otthagytam Amerikát, amikor meghallottam, hogy ezt a területet elfoglalták a cseh legionisták, mert aggódtam a családomért és a fajtámért. Ezzel elvesztettem a nyugdíjjogosultságomat. Csak egy hónappal kellett volna tovább maradnom, s akkor amerikai nyugdíjasként jöttem volna haza. De nem bírtam ki...” Tanítóm dühösen tett szemrehányást

nagyapámnak „helytelen felfogásáért”. Mert nekünk most szent kötelességünk, hogy támogassuk a magyar kormányt céljainak megvalósításában. Haraggal távozott tőlünk.

Engem nagyon meglepett ez a párbeszéd, illetve vitatkozás. Ekkor figyeltem fel ugyanis arra, nemcsak egyfajta magyar van, azaz nem minden magyar egyforma.

November 10-én megtörtént szülőfalumnak, Nagyráskának a visszacsatolása is. Néhány nap múlva édesapám is hazajött. Aki nem szökött meg a hadseregből, azt hivatalosan átadták a határon a magyar szerveknek. Falunkban magyar katonákat szállásoltak el. Egyik összeütközés a másik után történt a katonák és a falu népe között. Az örömet kezdte lelohasztani a kiábrándulás. Pedig a magyar szervezetek igyekeztek a kedvünkben járni. A falun át vezető országúton néha egy-egy személyautó állt meg, s nőutasai cukorkát osztogattak a kocsit körülvevő gyerekeknek ilyen feliratos zacskókban: „Húszévi cseh keserűség után egy kis magyar édesség.” Egyre gyakrabban hallottam ezt a mondatot a falubeliektől később kiforgatva, ellenkező jelentésben. A katonákkal lezajlott viták során gyakran lettünk „felvidéki kommunisták”. Amikor apám szemrehányást tett egy hetyke fiatal ludovikás hadnagynak, mert valami semmiségért meglökdösött egy idősebb (tartálékos) sánta katonát, szintén ezt a „bélyeget” kapta meg. Ő, aki sohasem volt kommunista. Persze hogy visszavágott, amikor a hadnagy a csehszlovák hadsereget becsmérelte: „Bármilyen volt is az a hadsereg, testi hibás emberekkel nem bánhattak így benne, mert abban ilyenek nem is lehettek katonák.” A legnagyobb élményt és meglepetést azonban tanítóm megnyilatkozása jelentette számomra. Néhány hónap múlva szó szerint ezt mondta házunkban nagyapámnak: „Jakab bácsi, akkor magának volt igaza, amikor öszszeszólalkoztunk. Mi nem ilyen magyarokat vártunk.” Nagyapám válasza: „Jobban örülnék annak, ha tévedtem volna.”

Tanítómnak demokratikus nézetei miatt változott meg a véleménye, s bizonyára néhány csalódás is érte. Akkor a demokratikus magyart kevesen tartották igazi magyarnak. Másféle magyarság volt divatban. (Később tanítóm beszélt nekem akkori élményeiről, s elmondta, akkoriban nem csupán a szolgabírók, hanem az anyaországból jött jegyző urak is lenézték a pedagógusokat.)

Tanítóm csak három év múlva tudta meggyőzni aggodalmaskodó szüleimet, hogy gimnáziumba adjanak. Attól tartottak ugyanis, hogy nem bírják majd a tanítással járó anyagi terheket. Sárospatakra kerültem; de csak a hetedik elemi osztály elvégzése után. Ez az iskola kedvezményeket adott jól tanuló és anyagi segítségre szoruló diákjainak. Jól is éreztem ott magam; nemcsak tanítottak minket, hanem a nevelésünkre is nagy gondot fordítottak az iskola tanárai, de a tanterv és a tankönyvek anyagát nemigen lehetett függetleníteni a rendszer szellemétől. Esetleg a tanáraink tudtak bizonyos politikai hatásokat tompítani egyéni módszereikkel és ügyességükkel. Legjobban a *Magyar fiúk nótáskönyve* című tankönyvünk egyik dalának szövege maradt meg bennem, éppen megbotránkoztató volta miatt. A címe ez volt: *Legyen úgy, mint régen volt!* A szöveg – emlékezetem szerint – így hangzott: „Legyen úgy, mint, legyen úgy, mint régen volt! Egyesüljön a magyarral, mind a német, mind az oláh, mind a tót! Legyen úgy, mint régen volt! // Legyen úgy, mint, legyen úgy, mint régen volt! Süvegelje meg a magyart mind a német, mind az oláh, mind a tót! Legyen úgy, mint régen volt!” Erre a két versszakára emlékszem még – talán hé-

1 tudomány és társadalom

zagosan – a „dalnak”. Sem akkor nem értettem, sem ma nem értem, hogyan kívánhatta az akkori magyar uralkodó osztály, hogy egyesüljenek a magyarral azok a nemzetek, amelyeket – a német kivételével – az általuk becsmérlőnek tartott nevükön nevez meg, s ráadásul még azt is elvárja tőlük: süvegeljék meg a magyart. Legyenek aláztosak, engedelmesekek. Ezt bizony nagyon elítéltem akkor gyermeki igazságérzetemmel. Vagy talán más is közrejátszott ebben? Például a felvidéki magyar iskola demokratikusabb nevelési módszereinek hatása? Persze akkor még nem gondolhattam arra, hogy ezt a „magyaros” viszonyulást néhány év múlva százszorosan megtorolják nyelvünk nyilvános használatának megtiltásával, iskoláink bezárásával, kitelepítések és deportálások formájában. De ha történetesen előre láthattam volna is ezeket az embertelenségeket, akkor is elítéltem volna a szomszéd nemzetekhez való ilyen viszonyulást. Nekem feltűnt, hogy magyarországi osztálytársaim közül talán senki sem figyelt fel ennek a dalocskának ellentmondásos voltára, mint ahogy több más olyan jelenségre is kevésbé, mely rám mély hatást tett. Például egy ünnepélyen történt eset. Március 15-én az ünnepélyt záró *Himnusz* elhangzása után egy levanteoktatói egyenruhában szívesen díszelgő vidéki tanító – aki fiát, osztálytársunkat jött meglátogatni Patakra – két leventét pofozott meg ott a téren, mert azok a *Himnusz* éneklése alatt nem álltak szabályos vigyázban. Ezt többen szinte természetesnek tartották, de ha kevesen is, akadtak, akik nem helyeselték. Elsősorban azért, mert úgy ítélték meg, inkább feltűnési vágy volt a „tanító úr” indítéka, mintsem nevelési szándék. Engem viszont ez, mint „nevelési módszer” botránkoztatott meg.

Visszatérve témánkhoz: nem egyetlen válfaja létezik tehát a magyarságnak: a Horthy-rendszerre jellemző magyarság. Voltak akkor is, ott is demokratikus érzelmű emberek, de azok nem hallathatták megtorlás nélkül szavukat. S ha mi most például akarunk Magyarországra fordulni, akkor nem feltétlenül abban a rendszerben kell keresnünk azt, ami magyar, csak azért, mert – tájékozatlanságunk miatt – éppen azt ismerjük, hiszen elődeink (sőt még miközülünk is az idősebbek) azzal álltak állampolgári kapcsolatban. Persze a Rákosi-időkre jellemző sajátosságok még kevésbé tekinthetők helyesen értelmezett nemzetieknek, magyaroknak, hiszen az a rendszer a „szovjet példa” terjesztésében még a szocialista Csehszlovákiát is felülmúlta. Ha kevés is a lehetőség az újabb magyar történelemben a korszerű magyarság sajátosságainak felderítésére, azért akadnak rövidebb időszakok, amelyekből meríthetünk. Például a háború utáni koalíciós időszaknak Tildy Zoltán és Nagy Ferenc nevével fémjelzett rövid szakasza, de az ötvenhatos események ideje is, és természetesen a rendszerváltás utáni évek józanabb irányzatai között is találunk hasznosítható példákat, mintákat. El kell ismernünk, hogy sem a 20. század második fele, sem pedig a 21. század eleje nem kedvez igazán a nemzeties politizálásnak, sőt gátolja azt. A második világháború után a szocializmus építésének időszaka a nemzetköziség perspektíváját tűzte a magyarok elé is azzal a biztatással, hogy olyan világ épül, amelyben a nemzetek egyenrangúak lesznek, és nem a nemzeti szempontok lesznek az elsődlegesek. (S a valóságban a szovjet-orosz hegemonia épült.) A 21. század eleje meg az Európai Unióhoz csatlakozás időszaka, amelyben a csatlakozástól vártuk a nemzeti problémák megoldását, bár tudjuk, hogy a „határok légiesítésén” kívül aligha számíthatunk sokkal többre.

Napjaink nemzeties politizálásában sokszor írják le és mondják ki a *magyaregység*, *magyarösszetartás* szavakat, nemcsak általános értelemben, hanem kisebbségi vonatkozásban is, főképpen arra utalva, hogy e szavak valóságtartalma hiányzik közéletünkéből. Nem tudunk összefogni, egységbe kovácsolódni. S minderről olyan korholó hangnemben írnak és szólnak, mintha a magyaregységnek valamiféle állandó (vagy legalábbis tartós) tulajdonságának kellene lennie a magyarságunknak mint sajátosságnak. De vajon lehetséges-e ez valójában? Lehet-e ez, amikor a magyarságot (mint népet) oly sok szempont osztja meg? Valamikor, a régi időkben, a nemzetté válás, a nemzeti érdekekért folytatott harcok idején talán nem volt ez az igény irreális, de ma, amikor a politikai felfogások (pártérdekek), világnézeti különbségek stb. még az anyaországi magyarok magyarságát is meghatározzák, az állandó vagy tartós magyaregység kialakításának igénye csak önáltatás. Persze szükség volna rá, és szükség is van olykor. Vannak helyzetek, amikor össze kell fognunk, hogy elérjünk, kiharcoljunk valamit. Napjaink történetében (politikájában) is többször adtuk már jelét az összefogásnak. Sajnos, ma már meg kell elégednünk ennyivel: az egységbe kovácsolódás időleges jellegével. A magyarságunk kialakításához szolgáló minták megválasztása – látjuk –, nem is olyan könnyű, egyszerű dolog. A régebbi minta már idejétmúlt, sőt feudális jellegű, a mai minták viszont „tarkák”, sokfélék. A mai magyarországi pártok, polgári tömörülések különböző arányokban és formákban teszik programjuk részévé a nemzeti ügyet. Persze teljesen egyik sem hagyja ki programjából, még talán a legkozmpolitább csoportosulás sem. Már csak taktikából sem. Tetszésünk és ízlésünk szerint választhatunk tehát onnan is mintát, de ha tanácsolhatunk, akkor ne a régieket, idejétmúltakat részesítsük előnyben! S ne feledkezzünk meg a mi sajátos helyzetünkről se! Persze a mintákat nem kell mechanikusan elfogadni. Csak tájékozódásul szolgáljanak! S a szerzett információkhoz a saját felfogásunkat hozzáadva kialakíthatjuk egyéni magyarságfelfogásunkat.

Írásomban szándékosan kerülöm a konkrét pártpolitikai szempontok propagálását. De természetesen a demokratikus alapelvekre épülő magyarság kialakításának ajánlása a célom. Azt azonban, hogy ezek az alapelvek milyen mértékben és formában szolgáljanak nézetei alapjául, mindenki maga döntse el! A liberális polgári demokráciától kezdve a tisztességes szociáldemokráciáig elég széles a paletta. Mindenki azt a szint választhatja vagy színárnyalatot keverheti ki magának, amelyik neki megfelel. Minél demokratikusabb és minél kevésbé provinciális lesz a mi magyarságunk, annál nagyobb hasznára lehetünk vele mind nemzetünknek, mind nemzeti kisebbségünknek.

De magyarságtudatunk „politikai színezete” bármilyen lesz is, az sohase legyen negatív hatással anyanyelvünkhöz való viszonyulásunkra. Anyanyelvünkhöz való ragaszkodásunk, a magyar nyelvnek minél tökéletesebb elsajátítása a legerősebb biztosítéka annak, hogy hűek maradjunk nemzetiségünkhöz is.

Napjainkban magyar nemzetiségű értelmiségünk tagjai közül különösen az újságíróknak, a rádió és televízió munkatársainak és természetesen a pedagógusoknak nagy a nyelvi felelősségük. A közelmúltban különösen a sajtó dolgozói emeltek szót a leggyakrabban politikai életünk és kisebbségi létünk visszásságai miatt, így nyelvünk védelmében is. Csakhogy anyanyelvünk politikai szempontú védelme hevében kevésbé ügyeltek anya-

1 tudomány és társadalom

nyelvhasználatunk helyességére, nyelvtani, nyelvhelyességi és helyesírási szabályainak megfelelő alkalmazására. Számos olyan szószólója van a felvidéki magyarságnak, aki harcolni akar állampolgári jogaink biztosításáért vagy megcsorbítása ellen, de írását elolvasva vagy szóbeli megnyilatkozásait hallva a rádióban, televízióban, hamar megállapítja az olvasó, hallgató vagy néző, hogy gondolatainak kifejezésében bizony nem áll a helyzet magaslatán: nyelvi megnyilatkozásai homályosak, mondatszerkesztései nélkülözik a szükséges nyelvi ismereteket a mondanivaló megjelenítésében.

A fentebb említett hibák elkövetésének oka egyértelműen a nyelvismereti-nyelvhasználati tájékozatlanság. Ez pedig azzal magyarázható, hogy egyrészt a felelős vezetők nem ellenőrzik kellő alaposan, hogy ezekre a munkahelyekre megfelelő képzettségű személyek kerüljenek, másrészt az ilyen munkaköröket elvállalók – noha tudatában vannak képzetlenségüknek – aránylag jól fizetett álláshoz jutnak. A vesztes mindenképpen a hallgató vagy néző, s természetesen az anyanyelv. Nem tudom elképzelni, hogy a szlovák nyelvű rádió- és tévéadások készítőinek elnéznének hasonló súlyos nyelvi hibákat az illetékes felelősök. Azt pedig mind az adás vezető személyeinek, mind a beosztottnak természetes követelménynek kellene tekinteniük, hogy hangsúlyozás szempontjából a szlovák nyelvű adásokban a szlovákban, a magyar nyelvű adásokban a magyarban kialakult hagyományokhoz igazodjanak. Csak ehhez természetesen az szükséges, hogy ismerjék ezeket, s a demokratikus viszonyulás is meglegyen a kérdéshez.

A nyelvismereti-nyelvhasználati tájékozatlansághoz – sajnos – gyakran járul nyelvhasználati kényelmesség is, vagy mondjuk ki őszintén: nemtörődomség. Szép számmal vannak ugyanis olyan személyek is, akik szövegük fogalmazásakor előnyben részesítik az ún. kliséket, sémákat, vagyis szeretnek mechanikus formák szerint fogalmazni.

Akinek van türelme végigolvasni e cikket, az az itt említett néhány eset, illetve nyelvhasználati jelenség alapján is meggyőződhet arról, hogy anyanyelvünk felvidéki kisebbségi használatáról nem zenghetünk dicshimnuszokat, s bizony nem csupán sok, hanem rengeteg a javítanivaló, és csak kevés az erre alkalmas lehetőség. A nyelvművelő cikkek, tanácsadások kiszorultak mind az írott, mind az elektronikus sajtóból, ezzel még a hibákra való figyelemfelhívás lehetősége is kiszorult életünkéből, arról nem is szólva, hogy még a magyar nyelvészek közül is feleslegesnek tartják néhányan a nyelvművelést. Napjainkban valóban kevesebb szlovák szót kevernek magyarjaink anyanyelvük szövegébe, de alaposan elszaporodott a szlovakizmusoknak egyéb, magyar mezbe öltöztetett válfaja, amelyről sokan nem is gondolják már, hogy csak a „külsejük” magyar, a lényegük, amellyel gondolkodásunkra hatnak, már nem az. Gondoljunk csak „*A barátom megnősül Margittal*”, „*Laci és Margit elvették egymást*”, „*Hívok majd neked telefonon*”, „*A fiunk internáton lakik*” szerkesztésű mondatokra, valamint a „*szívére kezeli*”, „*nyelvészeti témára ad elő*”, „*alapiskolára jár*”, „*gimnáziumon tanít*” stb. kifejezésekre! Noha nem értek egyet a nyelvművelést ellenző vagy feleslegesnek tartó nyelvészekkel, nem szoktam velük vitatkozni, hanem teszem azt, amit eddig is tettem a nyelvészetben és a nyelvművelésben, mert meggyőződésem, hogy csupán a nyelvtervezés – erre a nyelvművelés-ellenzők szerint is szükség van – önmagában nem elegendő. A nyelvművelésnek mint tevékenységnek mai felfogásunk szerint nem csupán a nyelvre kell hatnia, hanem a nyelvet beszélő emberre is, tehát nem csupán a nyelvtervezés, hanem az ember nyelvi művelése is a céljai közé tartozik. S az ember egyébként sem tanulhat meg a nyelvről mindent az iskolában, bizony sok egyebet kell később az életben megtanulnia róla. Miért ne adhatnánk neki

erre lehetőséget? Bizonyára jóval kevesebb hiba volna közéletünkben, ha megfelelően szervezett nyelvművelésünk volna. Nincs ugyan statisztikai felmérésem róla, de tapasztalataim alapján napjainkban, a 21. században növekedett közéletünkben a nyelvi hibák száma, vagyis romlott nyelvhasználatunk mind a sajtóban, mind pedig más területeken. Tehát már nem csupán arról van szó, hogy az egyszerű, „iskolázatlan” emberek követnek el nyelvhasználati hibákat. Az a baj, hogy az iskolázottak is. Ebből a tényből levonhatják a tanulságokat iskoláink – mondjuk ki nyíltan: magyar tannyelvű iskoláink – vezetői és pedagógusai is. A mi erősen kétnyelvűsödő környezetünkben természetesen még a legjobb anyanyelvi eredményeket biztosító iskolai képzés mellett is szükség lenne a jól szervezett nyelvművelés emberművelő szerepére.

(A napokban jelent meg Jakab István Nyelvhasználat – nyelvtudomány – nyelvművelés. Anyanyelvünk megtartása, művelése – kisebbségben című új könyve a pozsonyi Madách-Posonium kiadónál. A kötetre az előszó közlésével hívjuk fel olvasóink figyelmét.)

Szabadfalvi József

A jogbölcselet mint „a jog természettudománya”

Vázlat Pikler Gyula jogfilozófiai munkásságáról

A szociológiai-pozitivisták szemléletmód az elmúlt századfordulón Pikler Gyula működésével érte el magyarországi történetének csúcspontját.¹ A német tudományos felfogással szemben – hasonlóan egykori mesteréhez Pulszky Ágosthoz – ő is elsősorban az akkoriban élen járó angol és francia gondolkodás eredményeinek közvetítésében látta a hazai tudományosság megújítását. Az állam és a jog kérdéseit a természettudományos megalapozású szociológia oldaláról közelítette meg. A jogbölcseletet – Pulszkyhoz hasonlóan – az általános társadalomtudományokat közvetítő diszciplínaként művelte. E mellett Herbert Spencer egyértelmű hatása nyilvánul meg azon gondolataiban, amikor a társadalom fejlődési törvényeiből következtet a jogra. Az angol pozitívizmust a magyar jogbölcseleti hagyománnyal kiegészítő elmélete radikalizálja a spenceri társadalomfilozófiát. A biologizmus helyett a – már Pulszky által is előtérbe állított – pszichologizmus alapjára helyezkedik. Sajátos elméletet állít fel az állam és a jog keletkezésével és fejlődésével kapcsolatban. Ami munkásságában valóban eredeti gondolat, azt csak a hazai érdeklődők ismerhették meg, csupán kevésbé fontos írásai jelentek meg német és angol nyelven. Polgári-radikális nézetei miatt (pl. vallásellenesség, nemzeti mítoszt sértő gondolatok) a konzervatív politikai és egyetemi körök állandó támadásának középpontjában állt. A napi politikában azonban soha sem vett részt.

Már egyik legelső – Spencer jog- és állambölcseleti nézeteit kritikai módon bemutató – írásában körvonalazta jogbölcseleti álláspontját. Egy évvel Pulszky korszakos művének megjelenését követően ekképp jellemzi saját nézőpontját: „Azok, kik, mint magunk is, a természetjog létét tagadják és csak tételes jogot ismernek el, az államhatalomnak természetesen semmi jogi korlátját el nem fogadják és azt állítják, hogy az állam mindent joggá tehet, amit akar...”² E kétségkívül következetes pozitívista kiindulópontból Pikler jogbölcseleti felfogásában mindvégig hű maradt.

Bevezető a jogbölcseletbe címmel 1892-ben – huszonnyolc éves korában – tette közzé első jelentősebb művét.³ Jogelméleti propedeutikájának előszavában azt írja, hogy „előismereteket” kíván nyújtani a jogbölcselet műveléséhez, amelyet az általános „társadalmi tudomány”, vagy más néven, „sociologia” részének tekint. Míg a szociológia a társadalom általános törvényeivel, addig a jogbölcselet a „jogi élet” törvényeivel, máshol, a „jog fölött uralkodó tudományos törvényekkel” foglalkozik.⁴ A „mai” jogbölcseletet a jog „tulajdonképeni tudományának”, jogtudománynak nevezi, szemben saját kora helytelen értelmezésével, mely ez utóbbi kifejezést csupán a gyakorlati jogi ismeretek átadására szorítkozó „jogászzattal” azonosítja. A jogbölcselet „tulajdonképpen nem bölcselet, nem philosophia, hanem olyan tudománya a jognak, mint a természettudomány a természetnek, vagy az élettan az életnek, valósággal a jog természettudománya.”⁵ A természetjog (észjog) mint

tudományos tan, illetve a jogbölcselet diszciplínája egyaránt a jogra vonatkozó filozófiai reflexiók tudománya, de míg az előbbi normatív megállapításokat tartalmaz és erőtlet rá a jogra, addig az utóbbi a jog „tudományos törvényeit” vizsgálja. Míg a természetjog a természetből vagy az észből absztrahált metafizikai konstrukciókat vonatkoztat a pozitív jogra, addig a jogbölcselet – pikleri értelemben – pozitív tudomány, amely a jog világának sajátos törvényeit vizsgálja és tárja fel.

Pikler pozitívizmusa comte-i értelemben érvényes, vagyis a jogot, mint társadalmi tényt kezeli. A társadalom fejlődési törvényeiből – a dedukció módszerét alkalmazva – következtet a jogra. A jog társadalmi hatásait vizsgálva jut arra a megállapításra, hogy a jogbölcselet a „törvényhozás tudománya”.⁶ Jóslata szerint a jogbölcselet távlatosan a tudományos törvényhozás egzakt tudományává válik, mely megtanítja a törvényhozókat arra, hogy egy társadalomban, adott körülmények között milyen törvényeket kell alkotni, ezáltal szolgálva a törvényhozás tökéletesítését.

Könyve legterjedelmesebb fejezetében leszámol a természetjogi és a hazai jogi gondolkodásban még mindig virulens észjogi irányzatokkal. Az észjogtudományt a római jog leegyszerűsített összességéből merített aktuális politikai tételektől áthatott irányzatnak tekinti. Szerinte a természetjog az emberiség történelme során visszatérő sajátos gondolkodási mód, amely révén a jogászok koruk küzdelmeit vívták meg, és magyarázatot adtak a keletkező új jogintézményekre. Az ideális jog fölvezetését Pikler nem tekintette feladatának. Érvelési rendszerének hibája azonban, hogy mégis fölállít egy relatív értékmérőt a jog számára, amely akár a tételes, állami jog helyességét is kritizálhatja. Az emberek cselekedeteik során – beleértve a jogalkotást és jogalkalmazást – „saját boldogságukat akarják (...) előmozdítani.”⁷ A vágyak és érdekek kielégítésében, mint általános társadalmi tendenciában, találja meg a boldogságát minden egyes ember. Művének sarkalatos tétele szerint cselekedeteinkkor „jogérzetünkre” hallgatunk, amelynek racionális magváig nem lehet eljutni.⁸ A jogérzet meghatározásakor az ember boldogságra törekvésének benthami formuláját veszi alapul, amikor azt írja, hogy „minden ember legvégső vágya mégis csak a boldogság és jogérzetét is csak azért követi, mert ez boldogítja.”⁹ Vagyis a jogérzet nem más, mint a folytonos emberi boldogságkeresés egyik megnyilvánulása, illetve a jog végső forrása.¹⁰ Míg a természetjogi gondolkodás egy bizonyos jogi meggyőződés helyességét, kizárólagos igazságát hirdeti, addig a mindennapi tapasztalat azt mutatja, hogy a társadalom egyes tagjainak jogérzete ugyanazon kérdésekre vonatkozóan nagyon eltérő lehet.¹¹ A jogérzet tudományosan nem magyarázható és igazolható, de megítélése szerint erre nincs is szükség: „A jogérzet mélyen benn van az emberi lélek belsejében és nem szorul logikai bizonyítékokra.”¹² A jogérzet végső alapjai helyességét tehát nem lehet bizonyítani.¹³ A természetjogi tanok között a legpozitívabb hangon – az ekkortájt a progresszív hazai társadalomtudományi gondolkodás számára alapvető viszonyulási pontot képező – Spencer „fejlődéstani evolucionisztikus természetjogáról” nyilatkozik, amelyet az utilitarista hagyomány folytatójának tekint.¹⁴

Pikler jogbölcseleti bevezetőjében az emberi cselekedetek törvényszerűségeit vizsgálva arra a következtetésre jut, hogy „az emberi cselekedetek is (...) az anyag mozgásai közé tartoznak.”¹⁵ Az emberi cselekmények törvényszerűségéből folyik, hogy a jog léte is törvények uralma alatt áll: „A jogi élet ugyanazon törvényszerűséggel megy végbe, mint az egyéni test élete, vagy mint a szerves testek változásai, vagy mint egy gép mozgásai.”¹⁶ A különbség csak annyi, hogy a jogi élet törvényei nehezebben állapíthatók meg. E

törvények rekonstruálására, s a jogfejlődés tudományos vizsgálatára hivatott tudomány a jogbölcselet.

Már e művében sejteti az 1910-es évek során érdeklődése középpontjába kerülő pszichofiziológiai szemléletmódot, amely sajátos biologizmusban ölt testet: „Az idegfolyamatok, amelyek az emberi testben végbemennek és nyomukban beálló emberi cselekvények is egy formáját, módját képezik (...) [az] energia-átváltozásnak.”¹⁷ Organikus társadalom-felfogása szerint „a társadalom anyagrészeknek aggregátuma (csoportosulása) és (...) a társadalom folyamatai anyagrészek együttes hatásából és egymásra hatásából állanak.”¹⁸ A jog és állam „fejlődéstanának” vázlatos áttekintése kapcsán maga is kijelenti, hogy Pulszky és Spencer elméleti téziseit követi. Ugyancsak e két gondolkodót említi és tételeit interpretálja, amikor a jogbölcselet „alaptételéről” szól. E szerint az államot és a jogot egyaránt a társadalom tagjainak természete határozza meg és semmiféle változás sem következik be az állami életben az egyének természetének megváltozása nélkül. A jogbölcseletnek ezért a jog és az emberi természet szoros összefüggését kell a legrészletesebben vizsgálnia.

Fő jogbölcseleti művének *A jog keletkezéséről és fejlődéséről* címmel 1897-ben megjelent művét tekinthetjük.¹⁹ Pikler tulajdonképpen jogelméletét – a „belátásos elméletet” – e könyvében fejti ki részletesen. Munkájában a benthami és spenceri hatások mellett explicit módom elkötelezi magát a marxi „materialisztikus történeti felfogás” mellett, mely „igen közel áll” a művében kifejtett tételekhez.²⁰ Mindazonáltal Pikler itt is kellő távolságtartással és kritikai módon viszonyul a számára még oly vonzó nagy gondolkodók elméleti tételeihez. Míg korábbi művében a természetjogi (észjogi) tanok éles kritikusként lépett föl, addig e könyvében a történeti jogi iskolától („ösztönszerűségi iskola”) eredeztetett – főképpen Friedrich J. Stahl felfogásával fémjelzett – és általánosan elterjedt felfogással szemben fogalmazza meg saját elméletét, amely szerint az emberek nem ösztönszerűen, hanem „célszerűségi belátásuk” alapján cselekszenek: „az emberek azért alkották meg a jogot és azért alkotnak további új intézményeket, azért tartják fenn, vagy változtatják meg a jogot, mert azt gondolták, illetőleg gondolják, hogy ez a cselekvésük célszerű, az élet szükségleteinek kielégítésére alkalmas.”²¹ E művében megkísérli föloldani a „jogérzet” korábban használt fogalmának agnosztikusságát, amikor az embereket olyan lényekként ábrázolja, mint akik társadalmat és jogot azért létesítenek, mert célszerűnek és racionálisnak tartják. A jogérzet attól függ – érvel Pikler –, hogy az emberek céljuk kielégítésére milyen jogot tartanak célszerűnek, milyen jog létrehozását „látják be”.²² Az igazságosság sokszor hangoztatott magasztos elve sem egyéb, mint az emberi szükségletek összeütöközése esetén alkalmazott legcélszerűbb döntésben megjelenő elv.²³ A belátás tehát nem az elméletek helyességére vonatkozik, hanem a cselekvési szabályok hasznosságára, hiszen a „spekulációk csak utólag keletkeznek, miután az emberek az illető intézmények hasznosságát belátják.”²⁴ Az elméletek csak a cselekvések helyességének általánosításaként alakulnak ki.²⁵

A jog kialakulása és működtetése kapcsán kiemeli, hogy a jog révén a társadalom egy csoportja – más helyütt az állam – az embereket az érdekeinek megfelelő viselkedésre kényszeríti.²⁶ Vagy miként definíció-szerűen megfogalmazza: „a jog oly kényszerrel biztosított szabályok foglalata, amelyek azt célozzák, hogy emberek oly viseletet tanúsítsanak, amely más emberek érdekének megfelel.”²⁷ A jog egyik fontos differencia specifikájaként elemzett kényszer azonban meglehetősen összetett hatást gyakorol a társadalomra, hi-

szen számos olyan kérdést szabályoz, mely a társadalom többsége érdekét szolgálja, és a közösség többsége belátja, hogy annak szabályai „kölcsonösen jó” (közös) célt szolgálnak.²⁸ Ennek következményeként állapítja meg, hogy „[a] jog legnagyobb része azok beleegyezésével jön létre és tartatik fenn, akik annak kényszere alatt állanak.”²⁹ A jog tehát „kényszerrel biztosított összeműködés másokkal”, melyet az emberek azért hoztak létre, mert tapasztalataik révén belátták, hogy szükségleteik kielégítése ez által könnyebbé válik.³⁰

Míg a jog keletkezésének indoka ésszerűségének belátása, addig fejlődésének oka ismereteink változásából folyik. A szabályozási célok, szükségletek legnagyobb részét alig változnak, az emberi ismeretek, tudás gyarapodása viszont szükségleteink egyre optimálisabb, egyre teljesebb kielégítését teszik lehetővé.³¹ Miként írja: „a jog fejlődése nem a célok, hanem az eszközök fejlődése.”³² Ugyanazon szükségletek kielégítésének jobb eszközeit ismerik fel az emberek az idők múltával. Végső soron az „ismereteinkbe való gyarapodás (...) okozza a jog legnagyobb, legmélyebbre ható változásait”,³³ amelyre vonatkozóan számos példát és adalékot említ. Így az sem véletlen, hogy mindebből általános társadalomfejlődési elvet állítson fel, miszerint, a „társadalmi haladás főoka” is az „ismeretek haladásában” keresendő.³⁴ A célszerűségi belátás hordozói, első felismerői a társadalom kiváló tagjai, akik a jogintézmények kialakításában és fejlesztésében élén járnak.³⁵

Pikler a jog keletkezéséről és fejlődéséről írt könyvének „folytatásaként” adta közre még ugyanazon évben *Az emberi egyesületek és különösen az állam keletkezése és fejlődése* című „könyomatos” állambölcseleti művét.³⁶ Gondolatmenete a már ismert belátásos elmélet alaptételéből indul ki. Úgy véli, hogy valójában nincsenek elvi különbségek az eltérő társadalmi „egyesületek” és az állam között: „Az összes emberi egyesületek, a család, a nemzetség, a törzs, a község, a megye, az állam, az egyház, sőt a nemzetek is mind olyan meggondolások következtében keletkeznek, mint a nagy államközi összeműködések és azon kis egyesületek, amelyeknek ily céltudatos keletkezését mindenki elismeri. Az emberek olyan egyesületeket alkotnak, amilyenek szükségleteiknek megfelelnek (...) Ez az emberi egyesületek alaptörvénye...”³⁷ A társadalmi történeti fejlődés következtében az emberek rájöttek arra, hogy számukra az állam a legmegfelelőbb társadalmi „egyesület”. Az állam keletkezése és fejlődése így nem más, mint az emberek belátásának („célszerűségi belátás”) az eredménye. Pikler szerint az állam, mint a „legmagasabb rendű emberi egyesület” úgy keletkezik, mint például a szórakozás céljából alakult „legközönségesebb kaszinó”, vagy éppen mint bármely gazdasági cél megvalósítására megalapított részvénytársaság. Az emberek az államot annak belátásaként hozzák létre, hogy azzal az „összeműködés” legmegfelelőbb kereteit alakították ki, melyet szükség esetén kényszer alkalmazásával is megvédenek. A történelem során létrejött minden államot úgy igazol, mint a társadalmi fejlődésnek az emberek adott értelmi belátásához viszonyított legmagasabb fokát.

Lényegében ugyanezt az alapgondolatot követve magyarázza Pikler *A büntetőjog bölcselete* című – a jog keletkezéséről és fejlődéséről írt könyvének második „folytatásaként” közzétett, szintén könyomatos – egyetemi előadásában a büntetés értelmét és lényegét.³⁸ Nem fogadja el a kanti megtorló igazságosság eszméjét. Kiindulópontja a benthami utilitarista nézőpontra alapozott, melynek lényege abban áll, hogy „a lehető legnagyobb boldogságot hozzuk létre, amely az emberi érdekek összeütközése közepett

1 tudomány és társadalom

még elérhető.”³⁹ Célszerűségi-belátásos elmélete alap gondolatát – kiegészítve a haszonelvű megközelítéssel – alkalmazza a büntetés igazolásának magyarázataként, szemben a büntető ösztönnel és a megtorló igazságosság érzetével. A büntetés egyetlen forrása a „büntetés hasznosságának belátása”: „az emberek azért tartják igazságosnak a büntetést, mert nagyobb rossz áll szemben arosszal, amit a büntetés képvisel, mert a büntetés nagyobb rosszat hárít el a büntettek meggátálása által, mint amilyen rosszat okoz.”⁴⁰ Büntetőjog-bölcseleti koncepcióját „új célszerűségi büntetőjogi iskolának” nevezi, mely alkalmas lehet megítélése szerint a hazai kriminálpolitikai és büntetőjogi reformtörvények elméleti megalapozására.⁴¹ A büntetőjog és főképpen annak bölcseleti kérdései iránti érdeklődés a hazai jogfilozófusok körében mindig is vonzó problémaként merült fel. Ha csak a közvetlen előzményeket nézzük, Csatskó Imre, Pauler Tivadar, vagy később a 20. században Somló Bódog, Bibó István, Losonczy István is Piklerhez hasonlóan a jogfilozófiához közel álló kérdésként tekintett a büntető jogtudomány elméleti kérdéseire.

Pikler egész munkásságát a rá jellemző sajátos logikai út jellemezte. Első jelentős jogbölcseleti munkájában a jogérzet megfogalmazásáig jutott el, majd néhány évvel később a jog keletkezését és fejlődését tárgyaló könyvében új magyarázat keretében értelmezte ezt a nehezen körülírható ismeretlent. A jogérzet lényegét a célszerűségi belátásban ragadta meg, de ezt sem tartva végső társadalomelméleti magyarázatnak, vizsgálódásaiban új utakat keresett.⁴² Piklert már a századfordulót követően a jogbölcselet tárgyaként meghatározott emberi cselekvéseket meghatározó törvényszerűségek kutatása motiválta. Így nem meglepő, hogy az 1900-es évek elejétől kezdve – a benthami és spenceri nyomdokon haladó vizsgálódás elégtelenségét felismerve – egyre inkább a társadalmi jelenségek mögötti lélektani-pszichológiai okok foglalkoztatták. Ezzel szembefordult a materializmus társadalmi-gazdasági okokat kereső felfogásával. Ennek következtében fokozatosan eltávolodott a jog- és állambölcseleti problémáktól és lényegében tudományszakot váltva a 20. század első évtizedének közepétől a pszichofizika és érzékfiziológia felé orientálódott, tanulmányok és könyvek sokaságát készítve e területen. Mint kísérleti pszichológus nemzetközi elismertségre tett szert, de mint a természettudományos módszert követő pozitivisták gondolkodó idővel egyre inkább anakronisztikussá vált a hazai jogbölcseleti gondolkodásban. Az 1910-es évek elejétől a neokantianizmus térhódításával véggépp perifériára került, egykoron a szűkebb szaktudományi határokat jelentősen túllépő ismertsége teljesen elenyészett.

A hazai jogbölcseleti utókor nem bánt kesztyűs kézzel Pikler vonatkozó életművével, illetve annak megítélésekor kellően kritikus hangvételt ütött meg. Moór Gyula – későbbi tanszéki utóda a pesti egyetemen – az „egyoldalú naturalista és egyben utilitarista szociológia” képviselőjének nevezi.⁴³ Még Pikler életében egykori tanítványa, Horváth Barna sem éppen hízelgő véleményének adott hangot jogszociológiai alapművében: „Az ahistorikus természettudományos jogszociológia – amellyel kiváltképp Pikler próbálkozott – gyatra eredményei abból a már ismert körülményből magyarázhatók, hogy a jog közvetlen és specifikus feltételei, funkció-összefüggései sohasem ismerhetők meg kizárólag a természetből.”⁴⁴ Mindezek ellenére gondolatai és tanítványai jelentős hatást gyakoroltak a hazai társadalomtudományi gondolkodásra. A nézeteivel vitatkozók közül mindvégig vehemens kritikái megjegyzéseket váltott ki. Nemigen lehetett találkozni vele szemben közömbös megnyilvánulással.

Jegyzetek

¹ Pikler Gyula (1864. május 24., Temesvár - 1937. november 28., Budapest). Egyetemi tanulmányait a pesti egyetem jogi karán végezte. 1884-1891 között a képviselőház segédkönyvtárnoka, közben alma materében 1886-ban – 22 évesen – jogbölcseletből egyetemi magántanári képesítést szerzett. 1891-től a pesti jogbölcselet tanszékre címzetes, 1896-tól – Pulszky Ágost utódjául – nyilvános rendkívüli, 1903-tól rendes tanárrá nevezték ki. A Társadalomtudományi Társaság alapító tagja, 1901-től alelnöke, 1906-1920 között elnöke. Szellemi hatása tetten érhető a Huszadik Század című folyóirat indításánál (1900), a Galilei Kör megalapításánál (1908), illetve a Társadalomtudományi Könyvtár kiadásában. 1910 után érdeklődése a lélektan és a pszichofiziológia felé fordult. Az 1918-as „őszirózsás” forradalom eseményei még lelkesítették, a proletárdiktatúra eszméjét polgári radikális nézeteivel nem tudta összeegyeztetni. 1919 tavaszán egészségi okokra hivatkozva szabadságot kért, és külföldre (Bécs) távozott. 1920-tól már nem vesz részt az oktatásban. 35 évi szolgálat után 1925-ben végérvényesen nyugdíjazták. Élete hátralévő éveiben visszavonultan, családjá ecsédi birtokán élt, ahol pszichofiziológiai kísérleteket folytatott. Tanítványi köréből kerültek ki a 20. század eleji progresszív társadalomtudomány legismertebb személyiségei: Jászi Oszkár, Somló Bódog, Vámbéry Rusztem.

² Pikler Gyula: Az állam ellen = Budapesti Szemle, XLV. köt. (1886) 232. o.

³ Pikler Gyula: Bevezető a jogbölcseletbe. Athenaeum, Budapest, 1892.

⁴ Vö. uo. 18., 24. o.

⁵ Uo. 5-6. o.

⁶ „Az anyag, amelyben a törvényhozó dolgozik, az emberi társadalom. Amint a cipésznek ismernie kell a bőr tulajdonságait és a láb bizonyos tulajdonságait, munka-eszköze tulajdonságait; amint az építésznek ismernie kell a téglát és a vakolatot, a fa és a vas tulajdonságait és a mechanika bizonyos törvényeit; amint az orvosnak ismernie kell az emberi test szerkezetét és az emberi élet folyamatait, e szerkezet és életfolyamatok törvényeit: épp úgy kell a törvényhozónak ismernie a társadalom szerkezetét, életfolyamatait, tulajdonságait, törvényeit.” (Uo. 150. o.)

⁷ Uo. 30. o.

⁸ „... minden ember bír jogérzettel, amely neki bizonyos szabályokat diktál és melynek alapján magukat a tételes jogokat is bírálja és esetleg jogtalanságnak mondja azt, amit az állam jognak hirdet.” (Uo. 26. o.)

⁹ Uo. 54. o.

¹⁰ „Mint minden cselekvővel, úgy a jog alkotásával és fenntartásával is saját boldogságukat akarják az emberek előmozdítani.” (Uo. 30. o.)

¹¹ „... a természetjog tudományának legvirágzóbb két korszakában [őkor, illetve újkor] annak képviselői a kizárólagosan igaz és örök jogot abban találták, ami éppen koruk jogérzetének megfelelt.” (Uo. 64. o.)

¹² Uo. 47. o.

¹³ Az elmúlt századforduló egyik új fogalmaként használt „élő jog” kifejezést is kapcsolatba hozza a jogérzettel: „... cselekvésünkben tulajdonképi jogérzetünkre hallgatunk. Ez az élő jog.” (Uo. 57. o.)

¹⁴ Vö. uo. 93-101. o.

¹⁵ Uo. 109. o. A jog és anyag folytonos változásának viszonyáról az alábbiakat írja: „Annak, aki a joggal, amely az emberi cselekvőség egyik terméke, tudományosan akar foglalkozni, tudnia kell az emberi cselekvőséget úgyis tekinteni... mint az anyag folytonos változásainak egy nemét; a különböző jogok keletkezését, fenntartását és pusztulását oly eseményeknek kell tekintenie, amelyek ugyanazon törvényszerűségekkel állnak be bizonyos okok folytán és ugyanazon törvényszerűségekkel idéznek elő bizonyos hatásokat, a mely törvényszerűséggel esnek a testek bizonyos körülmények közt, és a mely törvényszerűséggel terjeszti ki a hő az anyagot.” (Uo. 112. o.)

¹⁶ Uo. 116. o.

¹⁷ Uo. 110. o.

¹⁸ Uo. 139. o.

¹⁹ Pikler Gyula: A jog keletkezéséről és fejlődéséről. Politzer, Budapest, 1897., 1902². (A továbbiakban a második bővített és javított kiadásra történik hivatkozás.)

²⁰ Pikler Gyula: A jog keletkezéséről és fejlődéséről, i.m. 21. o.

²¹ Uo. 1. o.

²² A belátás lényegére vonatkozóan Pikler már ekkor (1897) természettudományos magyarázatot ad. A célszerűségi belátás alapján cselekvő ember tevékenysége elemi, általános pszichofiziológiai tényre visszavezethető: „Az a belátás, hogy valamely cselekvési mód egy szükségletet kielégíteni képes, azon idegrendszerbeli tény korrelátuma, hogy valamely idegfolyamat egy másik idegfolyamattal összhangban van, ezt erősíti; a belátás voltaképpen e tény eszméltre jutása.” (Uo. 173. o.) A belátás e szerint „idegfolyamat”, amelyet a test részeinek folytonos mozgása hoz létre: „A helyett, hogy azt mondanók, hogy a jog az emberek azon belátása folytán keletkezett, hogy szükségleteiket bizonyos cselekvési módok segítségével elégíthetik ki, és hogy e belátás fejlődésével fejlődött; a helyett azt mondjuk: a jognak megfelelő idegfolyamatok és cselekvési módok a régebben kiképződött idegfolyamatok és testi működések befolyása alatt és azokkal, illetőleg azok legerősebb részével összhangban, egy irányban keletkeztek és fejlődtek, és ezen befolyás és összhang mint célszerű nagymértékben éreztette is magát az eszméletben.” (Uo. 177. o.) A Pikler-féle új pszichofizikai felfogás első magyar nyelvű összefoglalásáról lásd: Pikler Gyula: A lelki élet fizikája = Huszadik Század, II. évf. (1901) 2. sz. 81-101. o.

²³ „... az igazság elve voltaképpen a célszerűség elve az emberi szükségletek összeütkezésének esetére alkalmazva.” (Uo. 224. o.) „Az igazságosság tehát belátás terméke, intellektuális termék.” (Uo. 238. o.)

²⁴ Uo. 109. o.

²⁵ Jogelméleti fő művében kifejtett legfőbb tétele sem győzte meg Pikler korabeli kritikussait arról, hogy elmélete az igazi „tudományos” jogbölcselet: „Ez a merész és érdekes kísérlet bizonyítja be éppen kézzelfoghatólag, hogy a »a legjobb jog természettudománya« csakugyan nem egyéb, mint egy új észjog, egy természettudományi színezetű természetjog, mely a régi természetjog csalatkozhatatlanságát vindikálja magának.” (Finkey Ferenc: A tételes jog alapelvei és vezéreszméi... 408. o.) Majd sommásan így minősíti: „... Pikler jogbölcészete egy szociológiai, vagy ha jobban tetszik: természettudományi észjog...” (Uo. 411. o.)

²⁶ Pikler a VII. („A jog és igazság” című) fejezetben e kérdéskört részletesen, konkrét példákon keresztül elemzi.

²⁷ Pikler Gyula: A jog keletkezéséről és fejlődéséről... 201. o.

²⁸ „... a cél, az eszmény, amelyet az embereknek, mint jogalkotóknak ki kell tűzniök, nem csupán oly jog, amely mellett az élet föltételei megvannak, vagy éppen oly jog, amely mellett egyik ember sem sértheti a másik ember életének föltételeit, hanem oly jog, amely az emberek lehető leghatályosabb összeműködése által a lehető legboldogabb, legjobb és legszebb életet biztosítja.” (Uo. 209. o.)

²⁹ Uo. 48. o.

³⁰ „Az az összeműködés, amelyet a jog szabályai megállapítanak, a legkülönbözőbb emberi szükségletek kielégítését, a legkülönbözőbb bajok elhárítását célozza és a legkülönbözőbb eszközök fölhasználására vonatkozik.” (Uo. 209. o.)

³¹ „E változásokra nézve azt állíthatjuk, hogy ezeknek az az oka, hogy az emberek ismeretei attól, hogy szükségleteiket hogyan elégíthetik ki legjobban, az idő folytán gyarapodnak, és hogy az emberek, szükségleteiket a lehető legjobban kielégíteni akarván, ennél fogva az összeműködésnek, a jognak új neveit hozzák létre. Vagyis a jog fejlődésének ugyanaz az értelmi haladás az oka, amely a szintén az életszükségletek kielégítésére szolgáló anyagi berendezések, az élelem, a lakás, a ruha és a munkaeszközök és fegyverek és a technikai eljárások tökéletesedésének az oka. A jog fejlődése éppúgy értelmi, intellektuális fejlődés, mint ezeké.” (Uo. 54. o.)

³² Uo. 56. o.

³³ Uo. 55. o.

³⁴ Uo. 70. o.

³⁵ „Ha ugyanis a jog belátás terméke, éppúgy, mint a földművelés, a tehniká vagy általában a tudomány, akkor a jog terén is mindig érvényesülnie kellett a lángeszűek és az értelmesebbek kiváló értelmének, akkor a jogot is, annak egyes intézményeit, az intézmények egyes javításait is a kiválóbb értelműeknek kellett kitalálniok, feltalálniok és a többiek közt terjeszteniök.” (Uo. 96. o.)

³⁶ Pikler Gyula: Az emberi egyesületek és különösen az állam keletkezése és fejlődése. – Az igazságosságról általában. Politzer, Budapest, 1897. A szerző egyetemi előadásai után közzétett könyvátú jegyzet első „könyvnyomásos” kiadása: Az emberi egyesületek és különösen az állam keletkezése és fejlődése. (Ötödik javított és bővített kiadás) Politzer, Budapest, 1905. (A továbbiakban erre a kiadásra hivatkozunk.)

³⁷ Uo. 6. o.

³⁸ Pikler Gyula: A büntetőjog bölcselete. Politzer, Budapest, 1897.

³⁹ Uo. 5. o.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ Uo. 138. o.

⁴² Pikler belátásos elméletét újabb érvekkel kívánta alátámasztani a totemizmus eredetéről tanítványával közösen írt művében. Vö. Pikler, Julius – Somló, Felix: Der Ursprung des Totemismus. Ein Beitrag zur materialistischen Geschichtstheorie. K. Hoffmann Rechtswissenschaftlicher Verlag, Berlin, 1899.

⁴³ Moór Gyula: A jogbölcsélet problémái. Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1945. 44. o.

⁴⁴ Horváth Barna: Jogszociológia. A jog társadalom- és történetelméletének problémái. (Ford.: Zsidai Ágnes) Osiris Kiadó, Budapest, 1995. 69. o. (A mű eredetileg német nyelven jelent meg 1934-ben.)

R. Várkonyi Ágnes

Comenius, a nemzetek tanítója

„Rettegjetek a tudatlanságtól!” Comenius (1592–1670) szavait idéztem. A *Labyrinth sveta*, magyar fordításban a *Világ útvesztője és a szív paradicsoma* című, 1623-ban írt világhírű művében elmondja, hogy az ifjú vándor a hírhajhászok országába jutva látja, hogy az emberek hol sírnak, hol nevetnek, hirtelen rémületbe esnek, s azután minden átmenet nélkül vad örvendezésben törnek ki. Aszerint, ahogy a hírközlők sípjai szólnak. A harmincéves háború első éveiben járunk. Most születik a közvélemény. És Comenius figyelmeztet, ha a társadalom tájékozatlan és tudatlan, könnyen lesz hiedelmek, álhírek, hisztériák áldozata. Ha nem vértezi a tudás, úgy táncol, ahogy különböző hatalmak sanda érdekei jegyében fújják a hírhordozók.

Talán ez is kifejezi, hogy mennyire izgalmas, ha a 21. század messzeségéből csak egy kicsit is Comenius világába beletekintünk. Gazdag életművéről látszólag könnyen tájékozódhatunk, mert könyvtárnyi hazai és külföldi irodalom nyújt segítséget. Nem utolsó sorban pedig a 25 éve működő Magyar Comenius Társaság *Bibliotheca Comeniana* kötetei adnak eligazítást. De egyben meg is nehezíti, hogy átfogjuk tevékenységét. Pestalozzi (1746–1827) annakidején még a pedagógia Galileijének nevezte. De tudjuk, amint haladunk előre az időben, egyre újabb és újabb arcát fordítja felénk a múlt. Mára felfedezték a filozófust, a teológust, a humanistát, a diplomatát, a költőt. Az egész Európa megújításán gondolkodó reformert. Akit úgy foglalkoztatott a népek etikai, hitbeli nevelése, hogy egyben a harcban álló országok megbékélésén munkálkodott. Sokszor mellőzték, kisajátították, lekicsinyelték, de soha nem felejtették el teljesen. Mégis úgy érezzük, századunk minden addigi évszázadnál jobban rá van utalva, hogy eredeti teljességében ismerje Comeniust, és megértse üzeneteit.

Kora a 17. századi változó Európa. Az állandósult háborúk, a hadügyi forradalom, az információrobbanás, a nagyhatalmak Európája. Az általános lehűlés, az úgynevezett kiséjkorszak ideje. Magyarország három részre törve, mint hadszíntér és hátország küzdött, hogy megőrizze, visszaszerezze szabadságát. A kortársak szívesen fejezték ki életérzésüket a kiútkeresés ősi szimbólumával. És a válságokkal küzdő 21. század embere is léthelyzetén gondolkodva egyre gyakrabban véli úgy, hogy labirintusba került.

Jan Amos Komenský, a Cseh–Morva Testvérek lelkésze, majd püspöke személyes életében is végigszenvedte a háború minden tragédiáját. Feleségét, gyermekeit a háború hiénája, a pestis vitte el. Háza hamuvá lett, könyveit, kéziratait tűzre hányták a zsarnok zsoldosok. Menekülnie kellett, száműzött lett. A *labirintusból* kivezető Ariadne fonalat már igen korán az iskola-rendszer, a nevelés, a tanítás reformjában vélte megtalálni. Átfogó új nevelési rendszert dolgozott ki, s a jövő zálogát a tudás, a műveltség modernizációjában jelölte meg. Miután Angliában és Svédországban megreformálta az oktatást, meghívták

Franciaországba s ő mégis inkább Sárospatakra jött. Többféle vélemény él róla, hogy az ismételt meghívás után végül miért választotta a Szajna-parti város helyett a Bodrog-parti kollégiumot. Meglátogatta ide menekült hittestvéreit. Vállalta Lorántffy Zsuzsanna fejedelem asszony és az ifjú Rákóczi Zsigmond kérésére, hogy megreformálja a kollégiumot. Ez mind igaz. Mégis eddig kevésbé ismert magyarázatot diplomáciai elgondolása adhat.

1650–1654 között Sárospatakon írta legfontosabb pedagógiai műveit az *Orbis sensualium pictus*, a kiállításon látható *Scola Ludus*, a *De cultura ingeniorum*ot s a később, az 1659-ben megjelent *Gentis felicitas*. Az iskolai tananyagot a neveléssel, a nevelést a műveltséggel szerves egységben látta. Szorgalmazta, hogy a lélek és a test gondozása, az ész és az érzelemlátás, a tudomány és hit követelményeinek kielégítése harmonikusan érvényesüljön az ifjú generáció felkészítésében. Többek között azt is javasolta, hogy a tanulók rendszeresen olvassanak a tanórákon külföldi újságokat, hogy gyakorolják a nyelvet és naprakészen kövessék a világ eseményeit. Amikor ezt egy tanári továbbképzésen megemlítettem, hatalmas sóhaj lett a válasz: „hol vagyunk mi még ettől!”

Mintha a 21. századnak előredolgozott volna. Egyik korai művéből, a *Didactica Magna*-ból, mint későbbi műveiből egyaránt nyilvánvaló, hogy a modernizáció nem egyszerűen a gazdaság függvénye, hanem elsősorban gondolkodásmód, a szellemi és anyagi erőforrások minél teljesebb, kreatívabb igénybevételére. Módszert, találékonyságot, alkalmazást jelent. Megállapítása ma érvényesebb, mint valaha: „*ha egy nemzet bőven el van látva jó könyvekkel, fényleni fog.*” S ki indokolná jobban a szomszéd országokban élők jogát anyanyelvükhöz, mint a nemzetek tanítómestere: *Anyanyelv nélkül olyan az ember, mint a gyökértelen fa.*”

Kritikáját Magyarországról sokat idézték. Már 1650. november 24-én a pataki iskola nagytermének falai között elhangzott beköszöntő beszédében kritikusan szólt az országról, és nem fukarkodott a megrovó szavakkal a *Gentis Felicitas* címmel tartott búcsújában sem. Kertelés nélkül felfedte a magyar társadalom hibáit: „óhajtának kellene a belső békét, mert ha van hely a nap alatt, ahol az irigység, széthúzás és a gyűlölet az úr, ez az a hely. Alig fordítanak bárhol a világon kevesebb gondot a közjóra, mint nálunk.” A törvényeket nem tartják meg, és azok nem érvényesek mindenkire. Mindenfelé az erőszak uralkodik. Vannak ügyeskedők, tétlének, lebzselők, akik kerülik a tisztességes munkát. „Nem tudjuk garantálni az utas biztonságát, a tulajdon védelmét. Szaporodik az útonállás, rablás, tolvajlás, úgyhogy saját házában sincs az ember biztonságban.” Az ország királya idegen és ez szabadságának elvesztésével fenyeget. S a legmegdöbbentőbb megállapítását olvasva, úgy érezzük, mintha megállt volna az idő: „Gazdagok vagyunk koldusokban, gyakori betegségekben, korai halálokban, elnéptelenedő vidékekben.”

Vajon hiteles ez a lesújtó kép? Sárospatakról alig mozdult ki, de jó kapcsolatai voltak és nagyon sokat tudott Magyarországról és Erdélyről. Ott volt Hágában 1626-ban, amikor Bethlen Gábor követei megérkeztek, hogy bekapcsolódjanak a hágai szövetségbe. Lengyelországban pedig részt vett a térség protestánsainak 1645. évi tanácskozásán. Bátran közölte a súlyos diagnózist, mert biztos volt benne, van kivezető út. Nemcsak valami elvont elméleti elgondolásból vezette a jobbítás szándéka, hanem konkrét megfigyelésekből és tapasztalatokból átfogó koncepcióvá érlelt program jegyében cselekedett.

A *De cultura ingeniorum* (*A lelki tehetségek kiművelése*) címmel elhangzott beszédében fejtette ki a megújulás alapját. Megszólításában annyi szeretet sűrűsödik össze, mintha magáénak vallaná végrendeletében említett magyar édesapja nemzetét: „Kedves ma-

1 tudomány és társadalom

gyarjaim, én reménységeim!” Szónoki tehetségéről kevés szó esett, pedig nagyon értett hozzá, hogy úgy adja elő véleményét, mintha az a hallgatók fejéből pattant volna ki. „Ebben az iskolában megjelentek a világhírű szikrák. Titeket is megérintett már tökéletlenségetek érzése, és elfogott a jobb, igazabb és teljesebb tudomány iránti vágy.” Célját természeti hasonlattal fogalmazta meg: „a tehetségek ne maradjanak műveletlenül, mint az erdős vad hegységek és az elhagyott pusztaságok, hanem nagy gonddal megműveltesse, mint a virágos kertek, a szőlő és a faültvények.” Miként valósítható meg? Felvázolta a társadalom tagjaiban rejlő tehetségek gondos, teljes, egyetemes, minden addiginál jobb kiművelésének követelményeit.

Ma is érvényes, ahogy a tehetség fogalmát meghatározta. A tehetség „lelkünk velünk született ereje, arra képesít, hogy minden dolgot megértsünk, a megértettből jobbakat válasszunk, a kiválasztottakat buzgalommal kövessük és elérjük, és az elértéken tetszés szerint uralkodjunk. A tehetség „nemzeti kincs.” Kiműveléséért az egész társadalom felelős. A szülők, a tanárok, a nevelők, az iskolák, a jó könyvek. Felelősek a tudós okos emberek, akikkel jó, ha az ifjak sokat együtt vannak, és felelősek az állam tisztviselői. Sok minden pedig Isten kegyelmén múlik.

Érdekes, ahogy összehasonlítja a művelt és a műveletlen nemzeteket. „A művelt nemzetek úgy működnek, mint az óra művek, rendben intézik magán és közügyeiket. A műveletlenek olyanok, mint a széthulló rőzseköteg. A művelt nemzeteknél mindenki szolgál mindenkinek, mindenki megteszi kötelességét. A műveletlenek között senki nem alkalmazza munkáját a másikkal, minden széthullóban van. A művelt nemzetek gazdagok, bőségben élnek, a műveletlenek szegénységben tengődnek. A művelt nemzetek ismerni akarják a századok folyását, hogy szemük előtt tartva a múltat megjavítsák a jelent a jövő hasznára. A műveletlenek nem ismerik a múltat, a jelennel szemben balgák, a jövőre készületlenek.” A művelt nemzetek fiai az idegenekkel szemben nyájasak, a hozzájuk betérőkkel emberségesek. A műveletlenek durvák, elűzik az ismeretleneket. A művelt nemzetek kihasználják a föld értékeit, mindent hasznukra fordítanak, még az utcák szemetét is összegyűjtik, és meghatározott célokra felhasználják. A műveletleneknél minden szennyes, szemetes és piszkos. A művelteket gyönyörködteti Orpheus citerája, a muzsika, a műveletlenek annyit értenek hozzá, mint számár a lanthoz.

Ennyi is elég, hogy osszuk a cseh kutatók véleményét: Comenius századának minden terhét viselve is a polgárosodás úttörője volt.

A kiállításon látható Comenius térképe Morvaországról. Nyilván sok szemlélőjében felmerül majd a kérdés: mit jelenthet ez a térkép. Kivált, ha jó a szemé és elolvassa rajta az évszámot is: 1664. S aki emlékezik még középiskolai történelem óráira, tudja, hogy 1664 Zrínyi Miklós horvát bán nagy európai visszhangot keltő török elleni téli hadjáratának, és a győztes szentgotthárdi csatának esztendeje. Gondolhatja, micsoda véletlen, hogy a cseh–morva testvérek püspökének éppen ebben az esztendőben kellett Morvaország térképe. Csakhogy ez nem véletlen! Nagyszabású koncepció tanúsítványa, Zrínyi és Comenius szellemi találkozásának dokumentuma.

Szerette Magyarországot. Hangsúlyozta, hogy az ország szerencsés föld, bőségben van a kenyér, a bor, a barom, csak nem eléggé művelik. Gazdag bányakincseiből mások, idegenek gazdagodnak. „Nem habozom nyíltan is azt állítani, hogy ha ti, hunok tehetségetekkel élni tudtok, Európa egy népénél sem fogtok bölcsességben hátrább állni.” Magyarország hivatását így határozta meg: „ti magyarok vagytok a legalkalmasabbak, hogy

egyesíthessétek Északot, Nyugatot és Keletet.” Mit jelentenek ezek a súlyos szavak? Ha Magyarországról írt, nem feledkezett meg Morvaországot, Sziléziát, Csehországot, Lengyelországot megemlíteni. Ennek a ma Közép-Európának nevezett térségnek a 17. század közepén két égető problémája volt. Az egyik a belső béke hiánya, a másik a török. A harmincéves háborút lezáró vesztfáliai béke (1648) minden jó szándéka ellenére Közép-Európa helyzetét nem rendezte. Csehországot az abszolút vesztes helyzetében hagyta, s Comenius fájdalmasan állapította meg: „bennünket kihagytak a békéből (...) soha nem adják meg nekünk a lelkiismereti szabadságot.” S ettől kezdve azon dolgozott, hogy megtalálja a vesztfáliai sok feloldásának lehetőségét, kidolgozza a Közép-Európa országait nem kirekesztő, hanem egyenrangú félként kezelő egyetemes béke koncepcióját. Széleskörű nemzetközi információs hálózatot épített ki, Amsterdamban szellemi központ jött létre körülötte, és a Hollandiában, Angliában tanuló magyarországi és erdélyi diákok is sűrűn felkeresték.

Elképzelésében Magyarországnak kulcsszerep jutott. Két meggondolásból. Az ország földrajzi helyzetéből is következik, hogy mint a múltban, a térség stabilizáló tényezője legyen a jövőben is. Főleg pedig Magyarországot sújtotta legsúlyosabban a török, területének kétharmadát az Oszmán Birodalomhoz csatolták, s Erdély Isztambul protektorátusa alatt állt. De már nemcsak próféciák hirdették a török uralom közelgő elmúlását! 1645-óta folyt a velencei-török háború, Zrínyi sikeres mozgalmat indított és nemzetközi szövetséget hozott létre a török európai hatalmának visszaszorítására. Az újabb kutatások kimutatták, hogy Comenius felismerte Zrínyi vállalkozásának jelentőségét és együttműködött vele. Tudatában volt, hogy az oszmán terjeszkedés Közép-Európa többi országait is fenyegeti. Úgy vélte, ha egy idegen hatalom megszáll egy országot, s az elveszti függetlenségét, ott eluralkodik a műveletlenség és az elmaradottság.

Az 1663–64. évi török háborút Morvaország nagyon megszenvedte. Zrínyi 1664 elején megjelent angol életrajzának ismeretlen írója leszögezte: a törökök Sziléziát kifosztották, Morvaországot pusztasággá tették. Egy másik angol tudósítás a szemtanúk borzalmas élményeiről számol be. Tizenötezer tatár lovas és negyvenezer janicsár özönlötte el Morvaországot, felégették Passig, Thouron, Moron, Ostrava és más városokat, több mint hatvan várat és falvat, az utak mentét elborították a lekasabolt férfiak nők, gyerekek tetemei, és ezeket hurcolták rabságra. Comenius tudott Morvaország pusztulásáról, s a térkép nyilván a török háborúval összefüggésben készült. Leszögezte, ha Közép-Európa országai elvesztik a békét, a világ, vagyis Európa kettéhasad. S a következő generációk lesznek igazán vesztesek. „Egyetlen ország, egyetlen nép sem élhet biztonságban, amíg a béke nem lesz egyetemes.” Comenius szerint a művelt nemzetek egysége úgy működik, mint az érzékeny óramű. A háborúk tönkretették Európa óráját. Egymást ölték a nemzetek, és a Nagy Órásmester műve elromlott. Meg kell szerkeszteni Európa békéjét, hogy ismét biztonságos legyen a világ. Két követelményt vázolt fel. Az egyik – amint a *Schola ludus* lapjain megfogalmazta –: „Békességben kell élni, konföderációt kell kötni a szomszédos népekkel és az ország belsejében egyenlő jogokat kell adni minden polgárnak.” A másikat, az *Angelus Pacis* címűt 1667-ben az angol-holland béketárgyalásokon, Bredában elmondott beszédében fejtette ki. A hatalmak hagyjanak fel az újfajta háborúkkal, amelyeket a tengerek feletti uralomért és az új földrészek megszerzéséért indítottak, mert Európa vallja kárát. Mintha féltette volna már akkor Európa önazonosságát.

1 tudomány és társadalom

Descartes száműzetése idején inkognitóban élt Leiden mellett, és senkit sem fogadott, csak Comeniust. S így búcsúzott tőle: „én nem lépem túl a filozófiai határait, nálam csak egy része lesz annak, ami egészen a tiéd.”

Naardenban, a református templomban, sírja fölött Sárospatak emblémája is látható. S több mint megtisztelő, hogy a nagy egészből ezt a néhány töredékes gondolatot itt, a sárospataki Nagykönyvtár dísztermében mondhattam el. A kitűnő kiállítás nemcsak Comenius emlékét, de jelenvalóságát is tudatosítja. Határainkon innen és határainkon túl szól mindenkihez, akit foglalkoztat Magyarország jövője, és tudja, mint Comenius, hogy Közép-Európa nélkül Európa békéje, megújulása nem lehetséges. Hiszen a Nemzetek Tanító mestere ma is elevenen szól hozzánk a behavazott századok felett, és bízom benne, hogy üzenetét megérti az ifjúság.

(Elhangzott Sárospatakon, 2011. június 26-án, a Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Nagykönyvtárának dísztermében, a Magyar Comenius Társaság megalakulásának 25. évfordulója alkalmából rendezett „Comenius, a nemzetek tanítója” című kiállítás megnyitóján.)

Mihalovicsné Lengyel Alojzia

Sátoraljaújhely a századfordulók értékeinek vonzásában

2011 jelentős dátum a történelmi Zemplén vármegye egykori székvárosának, Sátoraljaújhelynek történetében: alapításának 750. évfordulóját ünnepli. Jelen írásomban egy évszázadot felölelő időutazást kívánok tenni, a Millennium éveitől a 21. századig.¹

Sátoraljaújhely fénykora a kiegyezés korától az első világháborúig

Újhely a 19. század második felében gyors fejlődésnek indult: a lakosság fél évszázad alatt megháromszorozódott. 1850-ben lakóinak száma alig emelkedik 6000 fölé; ez a szám az első világháború előtt 20000-re növekszik, és 1920-ban tetőzik (22000). A gazdasági fellendülést a galíciai vasúthálózat kiépítésének köszönheti. A Sátoraljaújhely–Homonna–Przemysló vonal 1872-ben készült el, így a vasúti összeköttetés fokozatosan megnyitotta a Kárpáton túli területeket a Monarchia nyugati részei felé. A kiépült vonalak Újhelyben futottak össze Galícia minden részéről; köztük legfontosabb a krakkói és a lembergi csatlakozás volt Lawoczne felől a Vereckei-hágón át. A Sátoraljaújhely–Miskolc–Budapest útvonalon épült ki az országban elsőként a kétvágányú vasútvonal, amely jelentős teherforgalmat bonyolított le.² 1871-ben építették meg Újhelyben a Nagyállomást. Az 1870-es években a város postaközpontot is kapott.

Újhely a századfordulóra Északkelet-Magyarországon a kereskedelmi- és hitelélet egyik jelentős központja lett. A kapitalista létforma kiteljesítésében igen jelentős szerepet játszott a zsidóság. A századforduló éveiben Galiciából külső, a környező falvakból belső migráció érte el Újhelyet.

A századforduló éveiben jelentős építkezésekre került sor, a központi városrész ekkor nyerte el máig őrzött arculatát. Az életminőség egyre inkább polgári és már nem mezővárosi jellegű volt; mind több magasan végzett tanár, orvos, mérnök, ügyvéd tevékenykedett a városban. 1883-ban színházat avattak. 1888-ban építették a Tűzoltólaktanyát, Őrtoronnyal kiegészítve. 1905-ben adták át rendeltetésének az igazságügyi palotát és a fegyintézetet. 1901-ben nyitották meg az Új köztemetőt. 1904-ben adták át a Zsidó Kórház épületét, 1905 szeptemberében ezzel szemközt nyitotta meg kapuit a – részben közadakozásból épített – Zemplén-vármegyei Erzsébet Közkórház. 1908-ban építették a Kegyesrendi Gimnázium háromszintes épületét. A 20. század első évtizedében került sor a város vízvezeték-hálózatának kiépítésére, és az úthálózat korszerűsítésére is. A század első éveiben – az 1890-es évek szőlőpusztulása után – 1905-re fejeződik be a filoxéravész utáni szőlőrekonstrukció.

A szőlőrekonstrukció országosan egyedülálló sajátos módja a rabmunka alkalmazása volt: egy-egy szőlőgazdához 8-12 embert adtak egy fegyőr kíséretében. A rabok nap-

számos-bért és élelmet kaptak. 1904 tavaszán 25 ór felügyelete alatt 25 csoportban 229 rab dolgozott az újhelyi szőlőkben. A kipusztult szőlők pótlása jórészt a rabmunkáltatás eredménye.³ Az újratelepítéssel a szőlő- és bor városában fellendült a borforgalmazás. 1913–14-ben épült Sátoraljaújhely nevezetes pincészete a „Bortemplom” az állomás előtti téren. Homlokzatát a hegyaljai bortermelő városok Zsolnai mozaikból készített címerei díszítik. Az épület alatti 37 ágú pincében több tízezer hektoliter bor található.

Az 1910-es években Sátoraljaújhely élénk forgalmú, pezsgő szellemű, kozmopolita jellegű város volt, ahol több napilap és folyóirat is megjelent: a Millennium évében indult útjára a Boruth Andor által szerkesztett *Zemplén* folyóirat, amelynek a századfordulóra három lap társa is volt: a *Felsőmagyarországi Hírlap*, a *Sátoraljaújhely* és a *Friss Újság*. A helyi sajtó nagymértékben hozzájárult a megyeszékhely értékeinek népszerűsítéséhez, így II. Rákóczi Ferenc, Kazinczy Ferenc és Kossuth Lajos kultuszának megteremtéséhez. Az ő szellemiségük ápolása a Millennium idején erősödött fel. Történelmünk, irodalmunk eme három nagy géniusza nem szülötte, csak lakója volt a városnak. A kultuszuk erősödése három dátumhoz kötődik: 1894-ben Kossuth halála, 1906-ban Rákóczi hamvainak fogadása, 1909-ben pedig Kazinczy születésének 150. évfordulója volt az inspiráló erő.

Zemplén vármegyében mindig fokozott tisztelet és hódolat illette a Rákócziakat. II. Rákóczi Ferenc a szomszédos Borsiban látta meg a napvilágot. Újhelyhez szülőhelyén kívül birtokai révén kötődött: a palotásainak adományozott telkekkel egész utcasort hozott létre. Az újhelyiek is támogatták a szabadságharcot; 1706-ban ispotályt nyitottak a rokkantak és a sebesültek gyógyítására. A vezérő fejedelem emlékének ápolása a 19. század végén kezdődött. 1882. június 11-én II. Rákóczi Ferenc szülőházát Borsiban bronz plakettes márványtáblával jelölték meg a sátoraljaújhelyi turisták, azaz az újhelyi Rákóczi szabadkőműves páholy tagjai. Az 1881-ben alakult páholy két fő feladatot tűzött ki maga elé: a névadó szülőházának emléktáblával történő megjelölését, valamint Kazinczy Ferenc sírjának és kertjének rendbehozatalát, gondozását és mauzóleum állítását.

1903. június 14-én, a Rákóczi szabadságharc kitörésének 200. évfordulóján vármegyei közgyűlést tartottak. 1906-ban II. Rákóczi Ferenc hamvainak hazaszállításakor a város ünnepélyes keretek között fogadta az ezt szállító vonatot. „Sátoraljaújhely város 1906. évi október 8-án Székely Elek polgármester elnökletével tartott képviselőtestületi ülésén Dókus Gyula indítványára kimondta, hogy II. Rákóczi Ferenc fejedelemnek 1906. évi október hó 29-én Kassán leendő eltemetésénél magát képviselteti. A hamvakat Sátoraljaújhelyen ünnepséggel fogadja. Az ünnepség sorrendjét és módozatait a következőképpen állapította meg: 1906. október 28-án éjjel 2 óra 11 perckor a gyártelepi kisállomásra érkező vonatot az egyesített dalárdák Rákóczi-indulóval fogadják. A nyitott kocsiban lévő hamvakat a róm. kat. lelkész beszenteli és a nyitott kocsi előtt elvonul a város közönsége és annak nevében a polgármester leteszi koszorúját. A hamvakat hozó vonat megérkezését a Némahegyen–Várhegyen–Kopaszknán–Magashegyen égő máglyák, tüzek jelzik. Felkérendők a felekezetek lelkészei, hogy a vonat megérkezése alkalmával a harangok megkonduljanak. A Némahegytől kezdődően egész az újhelyi állomásig 100-100 méter távolságban, a vasúti töltés mentén egy-egy fáklyás állíttassék fel. A vasúti őrházaknál pedig mindenütt 10 fáklyás várja a vonatot. A magashegyi máglya úgy állítandó fel, hogy annak lángja a kocsiútra essék, azt világítsa be. Felkérendő a város közönsége, hogy a temetés napján házaikat fellobogózzák, végül pedig Sátoraljaújhely városából a népies küldöttségbe 8 tagot küldjenek. Az ünnepség rendezésére teljhatalommal egy szűkebb

körü bizottságot küld ki, s annak tagjaiul a polgármester elnöklete alatt dr. Hornyai Béla, Miklóssy István, Hericz Sándor, Schmidt Lajos, Horváth József és Kérészy Gyula képviselőtestületi tagokat jelöli ki. A szűkebb körű bizottságba bevonandó lesz még az állomásfőnök, a gyártelepi főnök és a csendőrszázados.”⁴

Kazinczy Ferenc, irodalmunk csodás „mindenese” negyvenkét évesen telepedett le Sátoraljaújhely határában, bányácskai birtokán. A település – amelyet Kazinczy nevezett el Széphalomnak – a 19. század eleji irodalmunk Parnasszusává vált. Kazinczy a „vármegye napibéreseként” haláláig dolgozott Zemplén levéltárában. A híres író, költő és nyelvújító birtokáról naponta járt be a vármegyeháza klasszicista stílusú épületében berendezett munkahelyére. A legfontosabb megbízatása az volt, hogy 1815-ben felkérték a vármegyei levéltár felülvizsgálatára. A széphalmi évek alatt Kazinczy aktív szereplője volt az újhelyi közéletnek, egy ideig a református egyházközösség főgondnokaként tevékenykedett.

Sátoraljaújhely az a város, amely a Kazinczy-örökség megőrzésében és a Kazinczy-kultusz létrehozásába, ápolásában kulcsfontosságú szerepet játszott. A már említett Rákóczi szabadkőműves páholy támogatta a Kazinczy ház és kert megmentését. Kazinczy örökségét volt hivatott ápolni az 1883-ban alapított, „A magyar nyelvet és népnevelést Zemplén megyében terjesztő egyesület”. Célja: „a magyar nyelvet és népnevelést az illető hatóságok közbejöttével Zemplén megye területén a népoktatást közvetítő intézetek vagy iskolák, különösen óvodák segélyezése, vagy létesítése, jutalomdíjak kiosztása és ismeretterjesztése útján előmozdítani és fejleszteni.” 1902. szeptember 28-án alakult meg Újhelyben a Kazinczy Kör, 123 taggal. Tagjai köztisztviselők, tanárok, egyházi személyiségek, orvosok, földbirtokosok, jogászok, művelt értelmiségiek voltak. A kör négy szakválasztmányt alakított: magyar irodalmi, történelmi, képzőművészeti és műipari, illetve zenészi és színészi választmányt. Ferenc Elek főtitkár így írt a kör kitűzött hivatásáról: „célja volt összehozni koronként a társadalmat, hol azok, kik különböző téren képességgel bírnak, fellépjenek, s művészetükkel terjesszék a műízlést, a magyarosodást, a zene és művészetek iránti érdeklődést keltsenek, s azt, amit tudnak, közkinccsé, mások által is ösmeretessé tegyék.”⁵ Kazinczy Ferenc születésének 150. évfordulóját 1909. május 16-án ünnepelte Zemplén vármegye. Díszközgyűlést tartottak Kazinczy sírjánál, ahol Dókus Gyula alispán méltatta a nagy író emlékezetét és elhelyezte a vármegye babérkoszorúját.

Kossuth Lajos a piaristák újhelyi gimnáziumában tanult, majd jogi tanulmányai befejeztével 1820-ban tért vissza ide. Jurátusként mondta első nyilvános beszédét a Megyeháza erkélyéről. Kossuth Lajos személyét már életében megkülönböztetett tisztelet övezte Zemplén vármegyében és a városban. Ennek jele, hogy 1892-ben születésnapján a megyegyűlés a város díszpolgárává választotta.

Kossuth halálakor Zemplén vármegye a következő gyászjelentést adta ki: „Sátoraljaújhely város közönsége a fájdalom keresztje alatt roskadtan jelenti gyászát (...) A magyar nemzeti szabadság megteremtője, a független Magyarország minisztere, később kormányzója, Sátoraljaújhely városának pedig az ébredés előtti időkben egyik – a közjó terén – lelkesen munkáló polgára, majd díszpolgára: UDVARI KOSSUTH LAJOS megszűnt élni. Szabad Olaszország Torino városában hajtotta le ősz fejét a hontalanság könnyeivel áztatott párnára, s a pillanat, melyben fennkölt lelkét kilehelte, kioltotta egy csillagnak a fényét, mely nemzetünk jó és rossz napjaiban öröködt felettünk. Szelleme, emléke velünk marad s az ő általa emelt, örökké tartó alapon épült Magyarország népe kegyelettel őrzi meg emlékét időtlen időkig!”

„Felhívás Sátoraljaújhely Város Közönségéhez! Kossuth meghalt! A mai Magyarország megeremtője, a hamisítatlan szabadelvűségnek törhetetlen apostola negyvenöt évi honatalanság után megtért honi földbe pihenőre! (...) Nemzetünknek ez ezredév alatt egyik legnagyobb dicsősége, fénye hanyatlott a sírba, maga után hagyva számunkra soha el nem enyésző emlékét, s örökbecsű művei és alkotásai nyomán a boldogulást! (...) Illő, hogy meggyászoljuk a nemzet jóltevőjét!.. (...) Gyászt, mélységes gyászt a halott és mégis örökké élő Kossuthnak! (...) Sátoraljaújhely városából indult ki ez a meteorként fényes életpálya, s dicsőségének lángsugarai visszaesnek Sátoraljaújhely városára! (...) Illő tehát, hogy Sátoraljaújhely városa is részt vegyen magának a nagy nemzeti gyászból, miért is felhívjuk a város lelkes közönségét, hogy folyó év április hó 1. napján külsőleg is gyászolják meg a nagy férfiút, kit keble mélyén úgy is gyászol minden igaz magyar! (...) Lobogózzák fel házaikat, zárják be üzleteiket, s egyáltalán szüntessenek be minden olyan dolgot, mi életkedvet, vidámságot árul el, és szít fel azokban a mérhetetlenül szomorú napokban, melyeken a magyar nemzet legnagyobb alakja: Kossuth Lajos ravatalán fekszik! Gyász, mélységes gyászt a nemzet halottjának, jóltevőjének, a nemzet dicsőségének: Kossuth Lajosnak! Sátoraljaújhely város képviselőtestületének 1894. évi március 29-én tartott közgyűléséből. Ujfalussy Endre városi főbíró”⁶

A temetésen a megyét és a várost küldöttség képviselte. A vármegyei törvényhatósági bizottság 1900. december 28-án tartott közgyűlésén – Dókus Gyula alispán kezdeményezése alapján a Kossuth-szobor ügyében társadalmi mozgalmat indít. A szobrot 1911. május 28-án leplezték le a Főtéren. Az ünnepi beszédet Meczner Béla főrendházi tag tartotta, a leleplezés után Dókus Gyula alispán mondott köszönetet a „szobor bizottság” tagjainak, valamint Gárdos Aladár szobrásznak és Haraszy Imrének, aki ércbe öntötte. A talapzat hátsó oldalára Kossuth Lajos Turinból írt levelének részlete került: „... Én Monokon születtem... de engem életem legelső emlékezetei Újhelyhez csatolnak a szülőföldhöz ragaszkodás édességével. Újhely volt gyermekkorom bölcsője... S büszke vagyok arra, hogy magamat újhelyi magyar embernek nevezhetem.”

A vallási és etnikai szempontból sokszínű polgárváros egyházi méltóságai a város közéletének is meghatározó személyiségei voltak a századforduló éveiben. Közülük kiemelkedik Fejes István író, költő és műfordító; 1865–1910 között újhelyi református lelkész, majd 1910-től püspök. Irodalomtörténeti tanulmányai, kritikái, versei mellett 1889-ben megírta helytörténeti fontosságú művét *A sátoraljaújhelyi református és evangélikus egyház története 1522–1889-ig* címmel. Evangélikus lelkésztestársa Domján Elek író, fordító, 1937-től evangélikus püspök, egyházi témájú írásai mellett latinból magyarra fordította II. Rákóczi Ferenc önéletrajzát. Fejes és Domján újhelyi szolgálati évei alatt tagjai voltak több kulturális egyesületnek – így a Kazinczy Körnek – is. Miklóssy István görög katolikus áldozópap, 1905-től Zemplén vármegye főesperese, majd 1912-től a hajdúdorogi egyházmegye első püspöke újhelyi szolgálata idején tevékenyen közreműködött az Erzsébet Kórház létrehozásában és több karitatív és művelődési egyesület munkájában is.

„Fényes Újhely” a két világháború közötti időszakban

Sátoraljaújhely 1920 után, a trianoni békediktátum következményeként, egyik napról a másikra határszéli kisváros lett, nagy forgalmú vasúti csomópontból végállomás, a cson-

ka Zemplén vármegye székhelye. A csehszlovák határt a Ronyva-patak partján húzták meg, s ezzel a város egy kisebb részét – Slovenské Nové Mestónak elkeresztelve – Szlovenszkónak juttatták az antanthatalmak. Dókus Gyula alispán, a nagy Zemplén vármegye utolsó alispánja 1920. június 20-án 72 évesen lemondott tisztségéről. Dókus magát egy letűnt kor valamikor igen boldog, de ma már annál szárnyaszegettebb, csüggedt emberének tartotta, aki soha nem fog tudni beletörődni „a szegény csonka haza csonka erkölcsébe, csonka lelkű embereibe”. Ezért legtöbb idejét régi levelei között töltötte, ilyenkor az elmúlt kor „rég jó és boldog emberei” vették körül.⁷ Dókus Gyula 18 éven át szolgálta városát, Sátoraljaújhely megbecsült személyisége volt. A századfordulót követően minden jelentős beruházás (a vízvezetékrendszer kiépítésétől kezdve a Bortemplom építtetéséig) az ő irányelvei alapján valósult meg. A háború idején a városi vöröskereszt egylet működtetésében vállalt szerepet, emellett számos kulturális egyesület, így a kaszinó alapításában és fejlesztésében is részt vett. Élen járt a vármegye sportéletének fellendítésében: az atlétika és a korcsolyasport támogatása mellett az „úri sportot” megtestesítő teniszt is ő terjesztette el a megyében. Dókus a vármegye és Sátoraljaújhely idegenforgalmának fejlesztésére is tervezetet dolgozott ki.

A városfejlesztés területén elért eredményei mellett Dókus a tudományok és a művészetek neves pártfogója és mecénása, számos kulturális egylet alapító tagja. 1902-től kezdve a feleségével és öccsével együtt tagjai voltak a Kazinczy Körnek, így próbálták elősegíteni a művelődési mozgalmak egységesítését és a közművelődés nemzeti szellemben való előmozdítását a vármegyében. Mint történész, író, sok időt szentelt a Zemplén megye területén található honfoglalás-kori leletek feltárására. Az 1898-ban Bodrogvécson feltárt lovas-sírban talált vas- és bronztárgyakból alapozta meg honfoglalás-kori gyűjteményét. 1925-ben elhatározta a Zempléni Múzeum létesítését. Gyűjteményét, muzeális tárgyait 1928-ban végrendeletében a vármegye törvényhatóságának ajándékozta. Ezzel alapozta meg a Zempléni Múzeumot, amelyet 1942-ben a Megyeházáról Borsiba vitték át.⁸

1920 után Sátoraljaújhely gazdasági felvirágzása megtorpant, kereskedelmi forgalma csökkent, közigazgatási és kulturális szerepköre leszűkülte. Az új határ a Ronyva-patak lett, amely a gyártelepi városrészt a kisállomással és a keleti mezőgazdasági határrészekkel elvágtatta a várostól. Az 1924. évi új országhatárt megállapító magyar-csehszlovák vegyes bizottság határbejárása után a csehszlovákok visszaadták a városi vízmű telepét, s a magyar közigazgatás rendelkezésére bocsátottak egyetlen kiépített utat.

1920 után a Felvidékről sok tisztviselő és szellemi foglalkozású települt be a városba: az összezsugorodott megyében a hivatalnoki apparátus létszáma az 1918 előtti maradt. Sok nyugdíjas, csendőr, katona, vasutas érkezett. Igazi városi közélet nem alakulhatott ki, mert a korszak önkormányzata csak egy szűk réteg érdekeit képviselte: a cenzushoz kötött választójog és a virilizmus a háború után is tovább élt. Ennek ellenére a megtartó, az életet elviselhetővé tevő köznapi kultúrába betagozódtak az itt élők: ezt felekezeti közösségek, civil szerveződések tették lehetővé.⁹ Az 1920-as évek végétől több jelentős középület gazdagítja Sátoraljaújhely belvárosát: 1928-ban avatták fel a Főtéren a színház épületét, s két oldalán a köztisztviselők számára épített két bérpalotát. 1926–28 között épült Újhely egyik jelentős középülete, a Pénzügyigazgatóság székháza a Kossuth utcán. Oromzatára, kétszeres élelnagyságban, az ország címerére vigyázó honfoglaló magyarok szobrát, Kisfaludy Strobl Zsigmond alkotását helyezték el. 1924-ben átadták rendeltetésének a hegyvidéki kisvasutat a Sátoraljaújhely–Füzérkomlós útvonalon.

A két világháború közötti időszakban jelentős népjóléti és karitatív céllal épült intézményt is alapítottak: 1930-ban létrehozták a város Stefánia anya- és csecsemővédelmi intézetét; 1930-ban alapították a Szent Imre Kollégiumot szegény sorsú gyermekek internátusi elhelyezésére; 1928-ban az Országos Gyermekvédő Liga által támogatott gyermeküdülő létesítését határozták el. Sátoraljaújhely Város Közjóléti Szövetkezetének fontos akciója 1942-ben az Oncsa-telep létrehozása.

Az 1930-as évek legjelentősebb emlékmű beruházása a Magyar Kálvária stációinak megépítése. A *Magyar Kálvária Okmánytára* az emlékmű építéséről és felavatásáról a következőképpen ad hírt: „Méltóságos Főispán Úr! Alulírott, mint az Orsz. Szepesi Szövetség Sátoraljaújhelyi Osztály elnöke, mély tisztelettel jelentem Méltóságodnak, hogy osztályunk tervbe vett egy – az „Országzászlóhoz” vezető út mentén leendő „Magyar Kálváriá”-nak megépítését. Erre a célra érintkezésbe kíván lépni Sátoraljaújhely társadalmi egyesületeivel, a vármegye és város vezetőségével. A „Magyar Kálvária” stációit, állomásait alkotnák az egész elrablott ország kiemelkedő városai emlékműve vagy oszlopa. A mellékelt tervezet mutatja az elgondolást, mely szakbizottság útmutatása mellett épülne meg. A terv tekintélyes pénzösszeget igényel. A szükséges összeget társadalmi úton és kultúrelőadás rendezésével gondoltuk megteremteni. Erre a célra kérjük Méltóságod kegyes támogatását, ki közbizalmat élvez és aki minden hazafias és nemes eszmének híve. Mély tisztelettel kérjük, méltóztassék a nemzeti fájdalom kifejezését célzó emlékmű felállításához – amennyiben lehetséges – ingyen inségmunkát engedélyezni és anyagi támogatást folyósítani. A napokban az országos és helyi lapokban hathatósan kívánjuk az erre vonatkozó propagandát megkezdeni és a munka megkezdéséhez szükséges lépéseket megtenni. Ismételten kérve Méltóságos Főispán Úr kegyes jóindulatát, anyagi és erkölcsi támogatását, vagyok Méltóságodnak igaz hálán kifejezése mellett. Sátoraljaújhely, 1936. január 14. Mély tisztelettel és hazafias üdvözléssel: Szepesi Bódog kegyesrendi tanár, a Szepesi Szöv. Saújhelyi Osztály elnöke.”

„Az Országos Szepesi Szövetség Sátoraljaújhelyi Osztálya ez év elején gyűjtést indított, hogy Sátoraljaújhely város határában emelkedő Kopaszka hegyen az Országzászlóhoz vezető úton egy Magyar Kálvária elnevezésű monumentális hazafias emlékművet emeljen, amely a bibliai Kálvária stációjának analógiájára 14 emlékművön örökítse meg azon történelmi nevezetes városok nevét és emlékezetét, amelyeket Trianon rabolt el tőlünk. A gyűjtés kellő eredménnyel járt és az emlékmű, amely a sátoraljaújhelyi Kegyesrendi Gimnázium művész tanárának Harasztos Gyulának rajzai alapján készült, a befejezéshez közeledik. Tervének lényege 14 várszerű óratorony, amelyeknek falaiba vannak beillesztve az elszakított megyék címerei, alattuk a márványtáblák az elszakított városok nevével, és nagy költőink alkotásaiból való reájuk vonatkozó idézetekkel, amelyek nagy magyar fájdalomunknak kifejezései, és a jobb jövőbe vetett törhetetlen hitünknek büszke hirdetői.”¹⁰ Az emlékmű leleplezése a kormány képviselőjének jelenlétében országos ünnepség keretében 1936. október 4-én, vasárnap történt. A felavatás napján Budapestről két, Debrecen–Nyíregyházáról egy filléres gyorsvonat jött Újhelybe. „A leleplezési ünnepély kiemelkedő pontjai: toronyzene, Pro Patria istentisztelet az összes felekezet templomában, nemzeti körmenet a Kálvária stációihoz, ünnepélyes avató műsor, táborigmise, Gyöngyös Bokréta előadás.”¹¹ A vonatok 10 óra 30 perckor érkeztek Sátoraljaújhelyre, és 23 órakor indultak vissza. Az országos ünnepségnek nagy sajtóvisszhangja volt és nagyszámú helyi, vidéki közönség vett részt, köztük hírességek, kik a közéletben, politikában, művészet-

ben, kultúrpolitikában ismertek voltak. Sátoraljaújhely város képviselőtestülete, Zemplén vm. Törvényhatósági Bizottsága levélben köszönte meg és jegyzőkönyvben rögzítette a közreműködők neveit, érdemeit.¹²

Sátoraljaújhely az 1940–50-es években

Az 1938. november 2-án született első bécsi döntés 600 km²-nyi területet visszajuttatott Zemplén vármegyének, így Sátoraljaújhely is visszakapta elszakított területeit. A második világháborút lezáró újabb békeszerződés azonban ismét visszaállította a határokat. Sátoraljaújhely újra határváros lett. Az általános városképben nem történt nagyon változás, de a polgárváros ismét mezővárossá alakult át. 1949-ben, Zemplén vármegye önállóságának megszűnése után véglegesen perifériára került. Az oktatási intézmények egy részét átalakították, a közművelődési intézményeket is profilváltásra kényszerítették. Czigány Lóránt irodalomtörténész így emlékszik vissza ifjúkorának mozijára „Az már csupán a sors fintora, hogy a kulturális élet koronájának szánt új színház, melynek tervezője és kivitelezője a neves építészpáros, Tőry Emil és Pogány Móric volt, csak post festa, a húszas évek végére készült el, s nagyon hamar átalakult filmszínházzá. Nekem ez a 650 főt befogadó, gazdag ornamentikájú, hatalmas csillárokkal ékesített, vörösbársony páholyokkal szegélyezett, impozáns beltér jelentette a mozit, melynek arabeszk mintás tetőzetét a nyári hőség alatt zajtalanul működő gépezet vonta hátra, és ezzel szinte szabadtéri előadás hangulatát keltette. A központi légfűtéses rendszer nemcsak a nézőtéren, hanem a bálteremben is rezgésmentes légcsatornák által szolgáltatva télen az egyenletes meleget, nyáron pedig a friss levegőt. (Az Országházban hasonló rendszer működik mind a mai napig.)”¹³

A kegyesrendiek gimnáziumát 1948. június 16-án államosították. Czigány Lóránt önéletrajzi regényében így emlékezik: „A gimnázium történetében az államosítás volt a legnagyobb megrázkódtatás 1789. szeptember 4-e óta, amikor II. József császár rendeletére megkezdte működését Újhelyben. A kalapos király feloszlatta az oktatással vagy betegápolással nem foglalkozó szerzetesrendeket, s ennek értelmében a pálos rend is megszűnt 1786-ban, bár a pálosok iskolát tartottak fenn Újhelyben 1258-ban épült kolostoruk falai között a XVII. század közepe óta. Ennek a megszűnt intézménynek a helyére került Tokajból az 1737 óta ott működő „deákos iskola” (ezért kellett Nicolaus Lenaunak is ide járnia, amikor anyjával Pestről Tokajba került, az újhelyi volt a környék egyetlen piarista gimnáziuma, s Lenau a pesti piaristáknál kezdte meg tanulmányait). A kegyesrendi atyák 1891-re kifejlesztették a nyolcosztályos főgimnáziumot (melyben később magántanulónként lányok is érettségizhettek), kitűnően felszerelt könyvtárral, természettani szertárral (benne jelentős ásványgyűjteménnyel), fizikai és kémiai laboratóriummal, modern, tágas, szertornakellékekkel ellátott, tömör gumi-padlós tornateremmel és művészettörténeti segédeszközökkel (a klasszikus görög-római szoboranyag legjelentősebb darabjainak gipsz hasonmásaival). (...) Nem sokkal Veni Sancte előtt teherautók jelentek meg, s a kék inges SZIT-es fiatalok elkezdtek lapátolni a rendház könyvtárát az egymás után érkező teherautók platójára. A sok régi, reakciós könyvet. A nemzedékek által fejlesztett könyvtárát. A pusztulás és a pusztítás látványa mindig elkésértett. Álltam és néztem a többi báméskodóval, megjegyzést tenni nem mertünk, ezek a magabiztos SZIT-fiatalok eléggé harciasan tekingettek vissza a sok hívatlan tanúra. A „reakciós” tankönyveket is

sajnáltam Gyöngyösön, az új kor hajnalán, de most teljesen meredten néztem a barbár pusztítást. (Csak húsz évvel később tudtam meg a British Museumban, milyen kincseket őrzött a piarista rendház könyvtára, amikor sikerült megszereznem a háborúban elpusztult *Adalékok Zemplén-vármegye történetéből* [1895–1916] című helytörténeti folyóirat teljes sorozatát. Ebből értesültem, hogy a piarista rendház könyvtárában unikumok is rejtőztek szép számmal, köztük néhány a Szabó Károly-féle Régi Magyar Könyvtár anyagát egészítette ki. A magyar művelődés tárgyi emlékeit pusztította az új rendszer jakobinus dühvel.”¹⁴

Az államosítás átszervezte a város iparát, és a sok családnak kenyeret adó szőlő- és bortermelést is. Az egyházi és magánbirtokok államosításával létrejötték az állami gazdaságok. A nagyobb birtokok felparcellázásával sok újhelyi lakos jutott olcsón szőlőterülethez. A termelés így inkább fejlődhetett, Sátoraljaújhely a szocializmus éveiben is a szőlő és a bor városa maradt.

1945 után két új emlékművel gazdagodott Sátoraljaújhely belvárosa. A Nagytemplom mögött kialakított parkban 1945-ben felállították a szovjet hősök emlékművét, vele szemben pedig a jugoszláv partizánok újhelyi börtönből való kitörésének, a börtönfelkelésnek az emlékére állítottak szobrot 1948-ban (a szabadságharcunk 100 éves évfordulóján). A Kerényi Jenő által megformázott bronztesten egy bátor, erőtlől duzzadó ifjú viaskodik a sassal. Az 1950-es évek elején a Magyar Kálvária stációt ismeretlen tettesek megcsonkították (a sovinszta uszítás jelképeként tartották). Az egykori városi-megyei főtisztviselőkről, a reakciónak nevezett politikusokról elnevezett utcaneveket megváltoztatták. Ennek során a forradalmárok és parasztvezérek neveit részesítették előnyben. Így lett például az Andrássy utcából Esze Tamás utca, a Molnár István utcából Dózsa György utca és a Mussolini térből Táncsics tér.¹⁵

Az értékmentés és hagyományőrzés formái Újhelyben

A város az 1980-as évek végén talált magára: új lakónegyedek változtatták meg arcukat. A termelő üzemek közül az ELZETT Művek helyi gyára 1694 fős létszámmal 720 millió forint értékben, a Hegyalja Ruházati Szövetkezet 1410 fővel 413 millió forint értékben termelt. A Tokaj-Hegyaljai Állami Gazdasági Borkombinát, mint irányító központ, 2300 dolgozó munkáját szerezte 1450 hektáros szőlőterületen gazdálkodva. A település lakosságmegetartó képességének a biztosítéka – a kisvárosok esetében – a lakáshoz jutás volt: 1950 és 1986 között a városban 1826 – többségében lakótelepi – lakás épült fel.¹⁶

A fejlődő gazdasági körülményekkel párhuzamosan az 1970-es és 80-as években megkülönböztetett figyelem illette a város műemlékeit. Az 1970-es években állítottak szobrot Kazinczy Ferencnek, Nikolaus Lenaunak, Esze Tamásnak és Petőfi Sándornak. Az Országos Műemléki Felügyelőség éveken át újíttotta fel a piarista templomot. Az 1970-es években renoválták a városközpont kora eklektikus lakóházainak homlokzatát. 1989-ben a gimnázium fennállásának 200 éves jubileumán nyitották meg a piarista templomot, a kolostorral összekötő kerengőt. Az ezredfordulóig felújították a város szakrális műemlékeit. Emlékcsarnokot emeltek a Kossuth utcai zsidótemetőben Teitelbaum Mózes csodarábbi sírja – a zsidóság jelentős zarándokhelye – fölé is.

Az 1960-as évektől jelentős – Sátoraljaújhely múltját feltáró – helytörténeti szakmunkák jelentek meg. A kutatások irányítója Kováts Dániel irodalomtörténész, tanár volt, aki már

1961-ben – amikor a városi jogállás megszerzésének 700 éves évfordulója alapot adott a helytörténeti hagyományok feltárására – megszervezte a néprajzi szakkört a gimnáziumban. A szakkör felvette a Kazinczy Kör nevet és 1974-ig működött. Az 1980-as években egyre erősödött a lokális honismereti tevékenység. Ennek egyik megnyilvánulása a helyi újság megjelenése: 1988-ban indult útjára az *Újhelyi Körkép*, a város tanácsának, illetve önkormányzatának közeleti, gazdasági, kulturális havi lapja. 1984-ben megnyitotta kapuit a városi múzeum, amely 1990-ben költözött be az egykori Zempléni Casino épületébe. 1985-ben megalakult a Kazinczy Ferenc Társaság, amely a város múltjának újrafelfedezésében kiemelt szerepet vállal. A Kováts Dániel által szerkesztett *Széphalom* c. évkönyv kiadásával tudományos és művelődési fórumot teremt, más kiadványaival fontos helyi vonatkozású műveket tesz elérhetővé. A Társaság gondozásában – különösen az ezredforduló óta – számos rangos mű látott napvilágot: újhelyi kötődésű szerzők, írók, költők, történészek, irodalomtörténészek, helyi identitással rendelkező tollforgatók számára vált Zemplén fővárosa – a felnevelő táj vagy a szülőváros – közvetlen inspirációs forrássá. A Rákóczi-, a Kazinczy- és a Kossuth-kultusz a 20. század második felében új tartalommal bővült, s az ifjúság hagyományrendszerében él tovább. Kossuth Lajos kultusza a 20. században folyamatos: évtizedes városi hagyománnyá vált a ballagó középiskolások körében az iskolai ünnepséget követő együttes felvonulás a város főutcáján és a koszorúzás a nagy előd szobránál. A Kazinczy szellemében folyó ifjúsági mozgalom, az „Édes anyanyelvünk” nyelvhasználati verseny 1973-ban indult útjára. 1991-től az ifjúság Rákóczi vetélkedője vált hagyománnyá. 2011-ben II. Rákóczi Ferenc szobrával gazdagodott a város.

Az 1990-ben felújított Magyar Kálvária emlékműrendszere minden évben június 4-én várja a határon túli magyar tanárok és diákok találkozóján résztvevő fiatalokat. Az ezredfordulót követően a város történetét bemutató igényes kiadványok sora jelent meg: 2001-ben adták ki *Sátoraljaújhely lexikonát*.¹⁷ 2011-ben a város alapításának 750. évfordulóján lát napvilágot Sátoraljaújhely város monográfiája, Csorba Csaba történész szerkesztésében. A város szeptember közepén várta látogatóit a sétatérre alakított főutcájával, nevezetes épületeivel, múzeumaival, vendégcsalogató programokkal.

Az ezredforduló Újhelye, a 750 éves város, a háború előtti szellemi virágzását élő megyeszékhely arculata a polgári értékrend tiszteletét mutatja. A városlakók szellemisége, szociális érzékenysége, a kulturális hagyományápolás iránti igénye, a város értékeinek tisztelete például szolgálhat a 21. század polgárai számára.¹⁸

Jegyzetek

¹ *Jelen írásom tematikai előzménye: Mihalovicsné Lengyel Alojzia: Sátoraljaújhely arcualata fél évszázaddal ezelőtt. In: Kováts Dániel (szerk.): Széphalom 20. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve. Sátoraljaújhely, 2010. 513–520. o.*

² *Vö.: Takács Gábor: 120 éves a Szerencs–Sátoraljaújhely vasútvonala = Sárospatak, 1991.10. szám.*

³ *Vö.: Czagány Ferenc: A sátoraljaújhelyi szőlők felújításának tíz éves története. Sátoraljaújhely, 1906.*

⁴ Hőgye István: *Zempléni históriák*. Miskolc, 2002. 281. o.

⁵ Cap György: *Kazinczy és a Kazinczy Kör kapcsolatai a gróf Mailáth családdal*. In: Kováts Dániel (szerk.): *Széphalom 14. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve*. Sátoraljaújhely, 2004. 84. o.

⁶ Hőgye István, i. m. 259. o.

⁷ Komporday Levente: *Dókus Gyula, Nagy-Zemplén megye utolsó alispánja*. In: Kováts Dániel (szerk.): *Széphalom 13. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve*. Sátoraljaújhely, 2003. 245. o.

⁸ Uo. 246. o.

⁹ Konstantin József: *Sátoraljaújhely évszázadai*. Sátoraljaújhely, 2005. 200. o.

¹⁰ Zemplén megye Levéltára. *Letétek 481. sz. Magyar Kálvária Okmánytár*. In: Hőgye István, i. m. 362–364. o.

¹¹ Uo.

¹² Uo.

¹³ Czigány Lóránt: *Ahol állok, ahol megyek*. Budapest, 1998. 16. o.

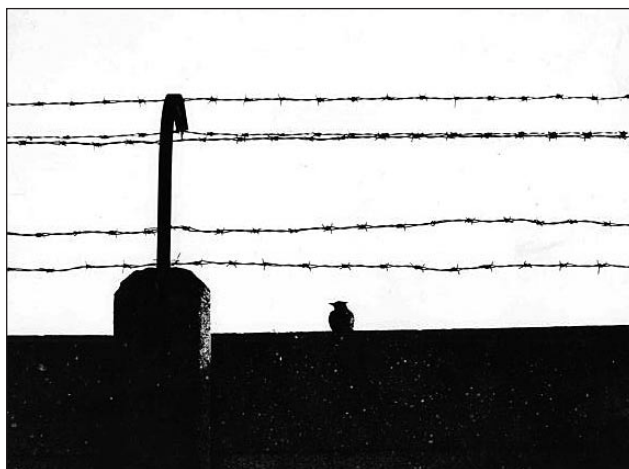
¹⁴ Uo. 156. o.

¹⁵ Vö.: Kováts Dániel: *Sátoraljaújhely arculata az utcanevek tükrében*. In: Kováts Dániel (szerk.): *Széphalom 14. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve*. Sátoraljaújhely, 2004. 233–243. o.

¹⁶ Konstantin József, i. m. 202. o.

¹⁷ *Sátoraljaújhely lexikona*. Szerkesztőbizottság: Csorba Csaba, Fehér József (elnök), Hőgye István, Kerényi Attila, Kováts Dániel (főszerkesztő). Kiadja Sátoraljaújhely város Önkormányzata és a Kazinczy Ferenc Társaság, Sátoraljaújhely, 2001.

¹⁸ További felhasznált irodalom: Ambrózy Ágoston: *Tokaj-Hegyalja és néhány szellemtörténeti vonatkozása*. Budapest, 1932; Komporday Levente: *Jeles újhelyiek a köztemetőben*. Sátoraljaújhely, 2006; Porkoláb Tibor: *Irodalmi emlékhelyek Abaújban, Borsodban, Gömörben, és Zemplénben*. Miskolc, 1997.

Kóhádi Zsolt

Egy teljességelvű művészi ábrázolásmód

„A hangosfilm megtanítja fülünket differenciálni.
Ahogyan a némafilm megtanított bennünket látni.”
(Balázs Béla: *A film szelleme*)¹

1. Az alábbiak Balázs Béla szellemében vázolják egy teljességelvű művészi ábrázolásmód törekvéseit, főként az elbeszélő irodalom területéről. Példaanyagunk önkényes: a tanulmány szerzőjének az utóbbi évek olvassmány- és újraolvasási élményeiből táplálkozik. Sajnálatos tény, hogy eredeti magyar szöveg nem szerepel a hivatkozásokban: írónk az utóbbi évtizedekben érdektelennek mutatkoznak az alább kirajzolódó kérdéskör iránt. Állításunk szerint jelentős értékmozzanat lehet az érzékszervek minél teljesebb rendszerének bekapcsolása a műalkotás hatásmechanizmusába. *Lehet*, bár nem automatikusan. *Esély* csupán. Mindehhez végig kellene követni az érzékek *társadalmi evolúciójának* folyamatát. Valami olyasmire juthatnánk, hogy az emberi társadalom létrejöttével az érzékek egyedi minősége a munkamegosztás alaptényezőjévé válik: minél jobb valakinek a látása, hallása, szaglása, kellő testi adottságok birtokában annál kiválóbb vadász stb. válhat belőle. Másfelől az érzékek egyedi fogyatékosága, netán hiánya (szintévesztés, vakság, sükettség stb.) általában nem válik szelekciós hátránnyá: a közösség megóvja a fogyatékkal élőt a pusztulástól, főként, ha a csököttséget más természetű többlet ellensúlyozza (koldulni engedi az érintettet, anyagi juttatásban részesíti; gyógyíttatja a fogyatékos, némely esetben teljesen kiküszöbölteti – szemüveggel, kontaktlencsével, hallókészülékkel, operációval). Jelentőségteljes a *vak* Homéroszról szóló monda: a közösség önazonosságát nap nap után megfogalmazó, tudatosító, erősítő poéta nemhogy hátrányt nem szenved, sőt ellenkezőleg: mérhetetlen tisztelet övezi, a szellemi halhatatlanság adományában részesül. A minél tökéletesebb érzékszervek minél teljesebb használata a jelenkori társadalomban a *kultúra* részeként hat kívánatos tevékenységként, mintegy a környező – jelen-, múlt-, jövőbeli – világ megismerésének, a *totum* összegzéseképp: részint a sportban, a művészeti tevékenység során, részint pedig a műalkotások befogadásának feltételeként. Az utóbbi egyfajta hierarchikus rendben zajlik. A *látás* a kulcs a legtöbb művészeti ághoz (még a zenéhez is: a kottaismerő akár süket létere is „hallja” a lejegyzett muzsikát). A *hallás* utat nyit az irodalomhoz (nemcsak a vak vagy gyengén látó, hanem az írástudatlan is képes befogadni a fölolvastott vagy művészileg előadott szöveget). A *tapintás* a vak számára teszi megismerhetővé a térplasztikát stb. A *szaglásérzékelést* bekapcsoló művészi hatáslehetőség érdemlegesen még nem hasznosult, egy teljességelvű ábrázolás mindamellett nem mondhat le róla.

2. Az európai kultúra görög-római gyökerei érzékbarát, következőképpen művészettermő talajba kapaszkodnak. A zsidó-keresztény hagyományok azonban az érzékek tekintetében legalábbis ellentmondásosak. Mózes III. könyvében, a *Bibliában*, még csupán az Úristen imádásának hatókörén túli bálványok, oszlopok emelése tilalmas.² Az V. könyv szöveghelye, az úgynevezett „tíz parancsolat” már kiterjeszti a tiltást: „Ne csinálj magadnak semmi faragott képet, vagy valami hasonlatosságot *azok közül*, melyek vagy fenn az égben *vagynak*, vagy a melyek a földön *vagynak*, vagy a melyek a föld alatt a vízben *vagynak*.”³ Tehát *bármifajta* vizuális ábrázolás nem megengedett. Máté evangéliumában Jézus – Ézsaiás prófétálásával egybehangzón – így beszél: „Azért szólok példabeszéd által nékik: mert látván nem látnak, és hallván nem hallanak, sem értenek.”⁴ A földi érzékelés ugyanis eleve tökéletlen; az érzékek amúgy is mintegy a bűn kapui: „ha a te szemed megbotránkoztat tégedet, vájd ki azt; jobb néked vakon bemenned az Isten országába, mint két szemmel a gyehennának tüzére vettetned.”⁵ Nem véletlen, hogy Pál első levele a korinthusbeliekhez (XIII. 12.) leszögezi: „Mert most látunk tükör által és homályos beszéd által, de akkor [,minekutána eljövendő a tökéletes teljesség”] szemtől szembe: most rész szerint vagyom bennem az esméret, akkor pedig léssen az esméret *úgy*, a mint tanítottam.”⁷ – Ingmar Bergman híres filmjének címadója ez a szöveghely.

Más kérdés aztán, hogy a katolikus egyház s élén a pápa idők folyamán, nagyjából a reneszánszszal kezdődően, a művészet legnagyobb mecénása lesz: többé vagy kevésbé vallásos tárgyú remekművek finanszírozója. Ebből vesz vissza a reformáció, illetve jelöl más hangsúlyokat, ösztönözve a nemzeti nyelvű irodalmak fejlődését, s a könyvnyomtatás révén ezek példátlan méretű és hatékonyságú terjesztését, hogy aztán a barokk, az ellenreformáció folytassa a katolicizmus bizonyosfajta művészetpártoló hagyományait.

Leonardo Da Vinci tudomány és művészet tárgykörében fejtegetve fogalmazza meg metaforikus ítéletét: „A festészet néma költészet, és a költészet vak festészet.”⁸ Költészetten itt még előadott (énekelt vagy recitált) szöveget ért. S mindjárt érték-hierarchikus mozzanatot is becsempész az okfejtésbe: „annyival nagyobb a festészet rangja, amennyiben előbbre való érzékszervet szolgál.”⁹ Nincs sok értelme annak, hogy a *látás* elsőrendűségét a többi szerv idegsejtjeinek számkülönbségével is alátámasszuk.

Legalábbis 1683-tól, John Locke *Értekezés az emberi értelemről* című tanulmányának megjelenésétől számolhatunk azzal, hogy általános érvényűvé válik a megállapítás: érzékszerveink hitelesen közvetítik számunkra a külső világ ingereit, hatásait. Latin nyelvű megfogalmazásban: „Nihil est in intellectu, quod non prius fuerit in sensu.” (Azaz: Semmi sincs olyan az értelemben, ami korábban nem jelent volna meg az érzékelésben.)

A *látás* szerepel az élen Goethe önéletírásában is: „Valamennyi érzékszervem közül leginkább szememmel fogtam fel a valóságot. Gyermekkoromtól fogva festők közt éltem, s megszoktam, hogy hozzájuk hasonlóan művészi vonatkozásban lássam a tárgyakat. Most [*ifjúként* – K. Zs.], magamra és az egyedüllétre bízva, előtérbe került ez a félig természetes, félig szerzett adottságom: akármerre néztem, képet láttam, szerettem volna rögzíteni mindazt, ami feltűnt és megörvendeztetett, és a lehető legügyetlenebbül elkezdtem rajzolni a természetet.”¹⁰

Időről időre fölmerül – s éppen Goethe életében: Lessingnél (*Laokoón vagy a festészet és a költészet határaitól*, 1766) a művészetek érzékszervekhez kötődő hierarchikus tagozódásának, szerepvállalásának át- és újraértékelése. Saját műhelyproblémája

megoldásaképp Petőfi 1844-ben döntött a költészet mellett a színjátszás ellenében, bár az utóbbit sem hagyta még abba, és grafikusként is szerepelt a továbbiakban.¹¹ A művészetek tartományának, illetékességi körének újrafelosztása általában jelentős feszültségekkel jár, „szabadságharcos” mozzanatoktól telített. Főként az irodalom s a „többiek” antinómiája képződik ilyenkor. A film(művészet) megjelenésekor szintén az irodalom volt az egyik pólus, de leírható az állapot a mozgóképszínház s a kőszínház ellentétéként is, amely nálunk kezdetben az utóbbi erőfölényét mutatta a hivatalos elbírálás részrehajlása folytán.

3. A kortárs regény izgalmas vonása, ahogyan az *érzékek összműködését* teszi művészi vizsgálódás tárgyává. A japán Murakami Haruki munkája, *A kurbli madár krónikája* – többek között – egy fiatalember észlelését mutatja be elhagyatott kútban töltött éjszakája kapcsán: „Különös, hogy nem látom a testemet, pedig ott kellene lennie. A sötétbe merevedve egyre érthetlenebbé lesz az a tény, hogy létezem. Ezért aztán időről időre megköszörültem a torkomat, vagy megsimígtattam tenyeremmel az arcomat. Így köhögéssel ellenőrzöm, hogy van hangom, a tapintással, hogy van arcom, azzal meg érzem, hogy van tenyerem.”¹² Érzék és tudat összekapcsolódása folytán ugyanitt fogalmazódik meg a tanulság hőisében, Okada Toruban, aki egy álmát idézi föl: „Lehetséges [...] a tudatban közöszlenni és a valóságban ejakulálni.”¹³ Melania G. Mazzucco nagy formátumú regénye, a *Vita*, a címadó hősnő és szerelme, az Olaszországba hazautazni készülő Diamante együttlétét ábrázolva jeleníti meg az *érzékek*, a nyelv, a szavak kölcsönhatását: „Diamante eloltja a villanyt. Már láttak mindent. Már csak a kezek vannak, a testek, a bőr. A tapintás hamarabbi érzék, mint a látás, a szaglás meg a szó. A tapintás nyelve az egyetlen, amely nem ismeri a hazugságot. Már elhangzott minden ígéret. Minden elbeszélés, minden emlék, minden történet. Már minden el lett mondva. A szavakat Diamante elteszi a bőröndjébe – ez az egyetlen poggyásza, az egyetlen vagyontárgy, amit Amerikából magával visz. Értéke talán nincs, de az nem is számít. Vitának ott hagy mindent, amit talált, és mindent, amit elvesztett. Ott hagyja neki azt a fiút, aki volt, és azt a férfit, akivé nem lesz soha. Még a nevét is ott hagyja neki. De a szavakat nem, a szavakat magával viszi.”¹⁴ A regény mottója játékfilmből vétetett: Alain Resnais-nek a *Mon oncle d'Amérique* [*Amerikai nagybácsim*] című darabjából: „Amerika nem létezik. Tudtam, mert már jártam ott.” E paradoxonnal vitatkozik az egész mű, amely az elbeszélés valósággá tevő képességét bizonyítja: „Szívesen mondta [az édesapa a történeteit], mert szeretett mesélni, és tudta, hogy csak amit elmesélek, az létezik igazán.”¹⁵ Filmben, az amerikai Phil Alden Robinson rendezte *Komputerképekben* [*Sneakers*, 1992] szerepel az a jelenet, melyben a *vak* szereplő a *fülére* hagyatkozva igazodik el a zárt rendszerbe való behatolás során, sőt, egy ízben ő vezeti – a főszereplő rádiótelefonon adott utasításainak a segítségével – a merész vállalkozás megmentésére küldött teherautót. Ámosz Oz izraeli író könnyed, művének keletkezéstörténetét fölillantó, műhelyproblémákba beavató regényében az *érzékekkel* kapcsolatban így vall: „A létező dolgokról írni, megpróbálni szavakba zárni egy színt, egy illatot, egy hangot, kicsit olyan, mint Schubertet játszani, miközben Schubert maga is a teremben ül, és talán gúnyosan mosolyog a sötétben.”¹⁶

A *látás* a legfontosabb emberi érzék abban a tekintetben is, hogy segítségével a környezet ingereire érzékenyen válaszolhatunk. Daniel Goleman fejti ki ezt a *tükröző utánzás* jelenségének bemutatásával, a *tükörneuronok* működésének leírásával. Aligha túlbecsülhető szerepüket így összegzi: „A tükrörneuronok felfedezése arra is rávilágított, hogy az

agyunk a másik ember szándékára is képes ráhangolódni, de ezt tudat alatt teszi. Mások szándékának tudatosítása megkönnyíti az empátiás pontosságot és az illető következő lépésének kiszámítását.”¹⁷

Klasszikus, *Apák és fiúk* című regényében (1862) Turgenyev egy nihilista, természetbúvár orvosjelölt, Bazarov szemszögéből a képes ábrázolás (svájci album) előnyeit fejtegeti: „A rajz szemléltetően megmutatja nekem, amit a könyv teljes tíz oldalon magyaráz.”¹⁸

Arthur Rimbaud *A magánhangzók szonettjében* [*Sonnet des voyelles*, 1871] mintegy „ideogrammásítja” a latin ábécé magánhangzóit: látvánnyá alakítja őket, s egyéb érzékeinket is – hőérzet stb. – mozgósító képzettársításokkal dúsítja föl.

Balázs Bélától ösztönzött tárgyválasztásunkhoz döbbenetes közvetlenséggel illesztette Paul Auster *Holdpalota* című regényének az a részlete, amelyben az elbeszélő New York-i fiatalember egy vak öregembernek olvas föl rendszeresen s tudósít környezetéről. Már az elején erre a megállapításra jut: „Tényleg nem tanultam meg látni. Rá kellett ébrednem, hogy soha életemben nem néztem meg dolgokat alaposabban; és most, hogy kifejezetten ez lett volna a munkám, ijesztően gyatra eredményt produkáltam. Előszeregettel általánosítottam például; a dolgok közti azonosságokba kapaszkodtam, ahelyett hogy megkerestem volna az apró, finom különbségeket. Egyszerre ott találtam magam, segítség nélkül a részletek világában; szavakban kellett kifejeznem, valaki más számára előhívnom a közvetlen érzéki benyomást. Olyan feladat volt ez, amire semmilyen tekintetben nem voltam felkészülve.”¹⁹

A fényképarc nem teljesen azonos a modellel: a kínai Gao Xingjian *Lélek-hegy* című regényében az elbeszélő hős buszbérleteihez készült fényképek más-más arckifejezései érzékeltetnek a számára valamifajta eltávolodást, elidegenedést.²⁰ Ezt a „közbeékelődést” veszi észre José Saramago is, még további szélesítéssel, amikor megvallja: ikonográfiájában nem használta föl a négyéves korában (1924-ben) elhalt bátyja, Francisco fényképét a sajátjaként, pedig a szülei nem éltek már, tehát senki sem érhetne volna hamisításon.²¹ Gao Xingjian ezen felül a tükörneuronok hatását is észleli, anélkül, hogy ennek fiziológiai hátterét ismerné-ismertetné: mások megfigyelése = önmagam megfigyelése.²² A látható világ és eseményei – fogalmazza meg másutt – túlmutatnak a saját jelentésükön, végső soron megfejthetetlenek.²³

A tükör másik, mitologikus jelentését ragadja meg Doris Lessing *Megint a szerelem* című regényének szereplője: „mind nárcisztikusak vagyunk, tüköremberek.”²⁴ Ugyanitt a fénykép mint az írott szöveg hitelesítője szerepel: „Mary [a fotós] közéjük [a Julie Vaironról szóló színielőadás szereplői közé] ült és fecsegett velük, de éber ujjai között tartotta a kamerát, hogy bármikor elkaphassa azt az egyedi és ismétелhetetlen pózt vagy tekintetet, amelytől a tömör életrajz – húsz sor a programfüzetben – ellenállhatatlan igazsággá változik.”²⁵ Salman Rushdie-nál (*Talpa alatt a föld*) két szereplő viszonyát a tükörmotívum ekképp határozza meg: „Amikor felébredt, én voltam a tükre, mondja. Láttá magát a szememben, és tetszett neki, amit lát. És életben maradt [egy súlyos baleset után].”²⁶ Rái, a fényképész a lehető legteljesebb sötétség fotografálásával próbálkozik. Másrészt a fénykép ebben a regényben az ábrázolt valóság legitimációja; „a fényképész művészetének lényege” az, „hogy a dolgok léteznek, jelen vannak.”²⁷ Rushdie e műve lehetne tanulmányunk kiindulópontja, hiszen egyik főhőse, az indiai születésű Rái hazájának „az érzékek elleni állandó támadása”-ról beszél, „mely sohasem csillapodik, hiszen kizárólag szélsőségekből áll.”²⁸ A regény rendkívül gazdag érzékelési motívumrendszeréből ragad-

juk ki most átvezetesképpen a némaságot mint a hallással is összefüggő mozzanatot: egy kisleányt a saját apja némít meg egy nem neki szánt krikettütés sokkhatásával. Erre épít aztán teóriát: a gyerek némasága „valamiféle kifinomult beszéd”.²⁹

Esetleges, véletlenszerű gyűjteményünk meglepően gazdag az akusztikus hivatkozásokban. Joseph Conrad a 20. század elején a hangot helyezi érzéki világának középpontjába. A történetet elbeszélő hős így jellemzi a rejtélyes Kurtzot, akivel még sohasem találkozott: „Ez az ember számomra hang volt.”³⁰ A *titokzatos idegen* című elbeszélésében is a hang az, amely segítségével az első tengeri útját járó fiatal kapitány a hajójára vetődő szökevénynt azonosítja. Bonyolítja a helyzetet, hogy mindvégig suttogás csak ez a hang: ereje teljében sohasem mutatkozik meg.³¹

A hallás mint fogyatékos (tudathasadásos) ember fantasztikussá növesztett, távolba látással egybeszerkesztett érzéke jelenik meg Szasa Szokolov regényében, *A bolondok iskolájában*, méghozzá a vaksággal is összefüggésben. Elbeszélője így számol be egy „pánakusztikus” világról: „Hallottam, ahogy nőtt a gyep nyíratlan füve, ahogy az udvarokon babakocsik nyikorogtak, szemétkukák fedelei dőndültek, ahogy a kapualjakban liftajtók csattogtak, és az iskolaudvaron a délelőtti tanulók hanyatt-homlok gyakorolták az erősítő cikcakkfutást: a szél felém sodorta szívük dobogását. Hallottam, ahogy valahol messze, talán a város túlsó végén, egy vak ember – rajta fekete szemüveg, amelynek lencséiben ott tükröződött a szomorú akácok poros lombja, a sietős felhők és az ofszetnyomda téglakéményéből előkúszó füst is – kérte az arra járó embereket, kísérik át az utcán, de azok nem értek rá (,) és nem állt meg senki. Hallottam, ahogy egy konyhában – a mellékutcára néző ablak nyitva volt – két öreg diskurált (az 1882-es New Orleans-i tűzvészről volt szó) és húsos cscsit főzött: épp nyugdíjvetés napja volt; hallottam, amint ebben a házban meg a szomszéd házak többi lakásában író- és varrógépek kattognak, egybefűzött folyóiratokat lapoznak és zoknikat stoppolnak, orrot fújnak és nevetgélnek, borotválkoznak és énekelnek, lehunyják pilláikat vagy ujjukkal a szorosan illeszkedő ablaküvegen dobolnak unalmukban, a ferdén hulló eső hangját utánozva. Üres lakások csöndjét hallottam, tulajdonosaik munkába mentek (,) és csak estére térnek haza, vagy nem térnek haza, mert megtértek az örökkévalóságba, hallottam az ingák ritmikus lengését a faliorákban (,) és különféle márkájú karórák ketyegését. Hallottam csókokat és suttogást, és előttem ismeretlen férfiak és nők fülledt lihegését – soha semmit nem tudsz meg róluk –, ahogy a nyekerét csinálják, és irigyeltem őket, és ábrándoztam, hogy megismerkedem egy nővel, aki megengedi, hogy ugyanazt csináljam vele.”³²

Murakami Haruki regényében (*Világvége és a keményre főtt csodaország*) egy fiatal férfi egy Escher-féle *képvetsztőbe* kerül kísérő hölgyével, de ez egyszersmind *hangútvetsztő*; társnője érthetetlen vagy félrehallható szavakat mond: Proust (*aligha véletlenül* – K. Zs.), tacuseru, szera, szomuto szera. A földalatti világ uralmáért tevékenykedő idős tudós (a kísérő hölgy nagyapja) a *hangfelvonás* találmányán dolgozik: le tudja már csökkenteni a folyóvíz robaját, tanulmányozza az emlézők hangképzését, a csontokból (koponyából) kiáramló hangot. Mesterséges vezérlés képességét szerezheti meg ily módon, fölöslegessé válik a kínvallatás, hiszen a csontok beszélnek stb. Mindez – szatirikus és abszurd összefüggésben – egy civilizáció végét érzékelteti. Információs háború dúl, szemben állnak egymással a numerátorok és a szemiotikus setétek.³³

Átlagon felüli képességet érzékeltet a hallás William Wharton *Büszkeség* című regényében is. Egyik főszereplője svéd bevándorlók gyermeke, de már az USA-ban született: „Sok

más dolog mellett Sture kiváló hallgatóság volt. Mindent és mindenkit meghallgatott. Hallgatta, hogyan nő a fű, hogyan zümmögnek a bogarak. Ha lefeküdt a mezőn, akkor behunyt szemmel is meg tudta állapítani, hogy szúnyogok, bolhák, ganajtúrók, tücskök, hangyák vagy szöcskék csócsálgják-e a fűvet mellette, és legyek, darazsak vagy méhek zúgnak-e a feje körül. Mindenkire úgy figyelt, mint akit valóban érdekel, amit mondanak. Ha valaki beszélt hozzá, az tudta, hogy nem csak hallja a szavakat, de érti a jelentésüket és a mögöttük rejlő érzelmeket is. Az embernek az volt az érzése, hogy Sture külön hallotta a beszélő hangját, mint valami egyedi muzsikát, amit maga a beszélő sem hallott, csak Sture.³⁴

A hallás érzékelési síkja határozza meg Paulo Coelho regényhőseit. Veronikának, a huszonnégy éves szlovén lánynak, öngyilkossági kísérletekor (*Veronika meg akar halni*) „Egyedül az okozott nehézséget, hogy meghallja, amit a többiek mondanak: a sikítás és a kiáltás olyan távolinak tűnt, mintha egy másik világból szólt volna.”³⁵ Ugyanitt, Igor doktor, az elmeegógyintézet igazgatója jegyzi föl saját tapasztalataként: „Amikor együtt vagyunk valakivel, és egyikünk sem szólal meg, a csönd egyszer csak kínossá válik, feszültté és elviselhetetlenné.”³⁶ Az érzékek rendszerében szintén a hangé a főszerep a *Tizenegy perc* című regény oldalain. Maria, a brazil lány Genfben dolgozik mint előkelő prostituált; könyvek s egy nagy szerelem irányítják élete folyását: „És folytatta az olvasást, vagy ha az utcán volt éppen, akkor a körülötte lévő dolgokra koncentrált: a színekre, az emberekre, a hangokra, főleg a hangokra – saját léptei hangjára, az autókra, a beszélgetés-foszlányokra, a lapozás hangjaira, és a zavaró gondolatok éppolyan hirtelen kimentek a fejéből, mint amilyen hirtelen jöttek.”³⁷

Dorris Lessing már vizsgált regényének (*Megint a szerelem*) rendkívül gazdag motívumrendszerében az akusztikum is helyet kap. Sarah, az egyik hősnő „Csönddel felelt, mert nem akarta elmondani, mit gondol.”³⁸ Balázs Béla Nyugat-beli párbeszéd-tanulmányának (*Dialogus a dialógusról*) tanulságai jelennek meg itt, csaknem száz esztendő múltán.

A szaglás érzéke a látásával s a tapintásával kapcsolódik össze a *Büszkeségben*, William Whartonnál. Sture, a tehetséges, svéd gyökerű amerikai fiatalember az I. világháborúban elvetődik Franciaországba, s ott német harci gáztól szenved súlyos sérülést. Kórházi ágyán „végig sötétben volt. Vörös-fekete fátyol ült a szemén, ami azért volt rémisztő, mert nem ilyenre emlékezett, amikor egyszerűen becsukta a szemét. Itt most többről volt szó: nedves, sűrű, nem pihentető, hanem vakító, vörös sötétségről, amit apró, szentjánosbogarakra emlékeztető fénypontok pettyeztek. Csak feküdt, nap nap után, néha kibírta injekció nélkül, máskor nem. [...] Sture-nak nem volt elegendő akaratereje hozzá, hogy leszedje a szemén lévő kötetst. Két alkalommal érezte, hogy kicserélték, míg aludt, mert megváltozott a szaga.”³⁹

Szaglás és tapintás érzékelési síkján mozog Ámosz Oz már érintett regénye, a *Rímek életre, halálra*. A haldokló Obadia Hazzamról megtudjuk: „Tüdejét minden lélegzetvételnél taszító szagok keveréke árasztja el: vizelet, nyugtatók, ételmaradékok, izzadság, illatosítók, klór, gyógyszerek, használt kötszerek, ürülék, céklasaláta és fertőtlenítőszer bűze.”⁴⁰ Innét – „szagvágással” – kerülünk át a hasonlóképp romlott és fülledt kipárolgású művelődési házba, ahol író-olvasó találkozó kezdődik. S ennek következményeképp a tapintás játszik kulcsszerepet. Szerzőnk összeismerkedik a műveiből fölolvadó színésznővel, körülményes döntés nyomán az éjszaka közepén fölmegey a lakására, és legyőzi a magányos, zárkózott, önbizalom hiányos asszony ellenállását: „Így, mint egy zenész, akit teljesen leköt az ujjai vándorlása a billentyűkön, már nem is emlékezik arra, hogy csupán

pár órával korábban ezt a félnék mókuskát még kellemes és szinte szép, de nem túl vonzó nőnek tartotta. Most a kezét a női hálóing alatt rejtőző mellei vonzzák magukhoz, egy tizenkét éves kislány mellei, és saját élvezetébe merülve Ráhel ezúttal nem állítja meg. Amikor végre a tenyerébe fogja az apró kebleket, a férfit előnti a szájalom és a vágy, a nyelvével simogatja a mellbimbóit, majd felváltva a szájába veszi őket, miközben az ujjai a szeméremajkai között kalandoznak körbe-körbe az ott rejtőző kis szőlőszem körül, mely olyan telt és merev, hogy harmadik mellbimbónak is beillene.⁴¹ A kölcsönösen fölébredő vágy ellenére a férfi képtelen az aktust beteljesíteni.

Figyelmet érdemel, hogy az *ízérzékelés* mozzanata nem jelenik meg mintánkban. Ennek okát még csak nem is sejtjük. Murakaminál szerepel Proust neve; talán ő is „letudta” ennyivel a feladatot. Meghagyva Marcel Proustnak, *Az eltűnt idő nyomában* [*A la recherche du temps perdu*] világhírű szerzőjének a teába áztatott madelaine-sütemény ízéből visszahozott múlt bűvészműtátrányát, amely a 20. század elejének bő két évtizedére kiterjedő munkálatokat igényelt.

4. Példáink segítségével kitapogathatók az irodalmi ábrázolás művészi határai: minél több érzéki sík bevonásával tágíthatók ezek. Hasonló feladatnak érezzük az *álomleírást*. Sok szerző gond nélkül alkalmaz ilyeneket (Gottfried Keller, Dosztojevskij stb.). E sorok írója megvallja: rendkívül nehezebbre esik álmainak felidézése. Van olyan álom, amelynél ez, cselekményes lévén, továbbá ismert (bár többnyire kissé transzformált) szereplőkkel, valamelyest sikeres. Sokszor azonban azt érezzük, hogy ott mozog a tudatunk mélyén valami tünemény, amelyet egyáltalán nem tudunk felszínre hozni, még kevésbé leírni. Sigmund Freud az *Álomfejtésben* [*Die Traumdeutung*, 1899] kizárólag pszichológiai magyarázatát adja egyes álmok leírásai nehézségeinek. Például: „Amire az álomból emlékszünk és amin az álomfejtés művészetét gyakoroljuk, az először is *emlékezetünk pontatlansága folytán* [kiemelés tőlem – K. Zs.] csonka, minthogy az a jelek szerint különösen alkalmatlan éppen az álmok megőrzésére, és lehet, hogy az álom tartalmának éppen a legfontosabb részleteit vesztette el.”⁴²

Művészi oldalról erősíti meg vélelmezésünket az álomleírás nehézségeire vonatkozólag Joseph Conrad *A sötétség mélyén* hősnének, hallgatóság körében mesélő hajóskapitány által. Mr. Kurtzról ejt szót, az általa akkor még személyesen ismeretlen kereskedelmi főhivatalnokról, valahol Afrikában: „Még csak egy név volt számomra. És ez a név akkor még nekem sem mondott többet, mint maguknak. El tudják őt képzelni? Értik a történetet? Látnak benne valami érdekeset? Olyan ez, mintha álmot kísérelnék meg elmondani – hiábavaló törekvés, mert hiszen az álom elbeszélése nem idézheti föl az álom érzetét, a lehetetlenség, meglepetés és zavar keverékét a küszködő lázadás borzongásában, azt az érzést – az álom legbelsőbb lényegét –, hogy valami hihetetlen ejtette rabságba az embert. Egy ideig hallgatott. – Nem, ez lehetetlen; lehetetlen az emberélet bármely adott időszakának létérzetét szavakba foglalni – azt, ami igazságát, jelentőségét, legbelsőbb, mindent átható lényegét kifejezné. Lehetetlen. Élünk, álmodunk – magányosan... – Ismét szünetet tartott, töprengőn, majd hozzátette: – Persze maguk, barátaim, többet látnak ebben, mint én akkor. Mert maguk engem is látnak, akit ismernek...”⁴³

Rendkívül izgalmas, ahogyan a *filmes* Ingmar Bergman küszködik az álomproblémával. *Öt vallomás* című kötetében mindenekelőtt elhárítja magától a szépírói megközelítésmódot (túlzott szerénységgel, mert ő íróként sem jelentéktelen). Szereplőiről azt mondja: „olyan dolgok történnek körülöttük, melyeket érzékszerveinkkel nem érzékelünk, de

amelyek szüntelenül hatnak ránk. Csak a Költők, a Muzsikások és a Szentek mutatják meg nekünk tükrükben a Felfoghatatlant. Ők látják, tudják, értik. Nem teljességében, de részeiben.”⁴⁴ Ismétlődik itt a „tükör által homályosan” [*Sásom i en spegel*, 1963] alapgon-dolata. Ám magában az (éber) átomleírásban a filmkészítő örök kompromisszumát köti meg. Anna, a papné, épp szerelmére, a nálánál jóval fiatalabb Tomasra, az ifjú papra gondol: „Ugyanabban a jelentőségteljes pillanatban önmagát is látja: ezen a képen Anna és Tomas látható. Meztelenek, verítékben úsznak. Anna a hátán fekszik Tomas karjaiban, két kezével átfogja a férfi fejét, és homlokát a melléhez nyomja.”⁴⁵ Éber átomról van szó, de a filmekben úgyszólván mindig látjuk azt, aki álmodik, pedig az alvás folyamán ilyet nem élünk át. Önmagunkat sohasem látjuk álmunkban; ebből következik, hogy átombeli életkorunkról sincsen tudomásunk: elakadt az időmérő, folyvást fiatalként csöppenünk az átombeli helyzetekbe. Más alkalommal Anna helyesen állapítja meg: „Ha álmodom, tudom, hogy álmodom valakiről, aki közel áll hozzám, és akit mindennap látok. Az átom ezt közli velem – de az arc ritkán igazi arc, inkább ismeretlen.”⁴⁶

5. Vesszőparipánkra pattanhatunk: a fentiekben csupa olyasmiről esett szó, ami a film-alkotókat (is) foglalkoztatja. Ők „hivatalból” teljességelvű művészi fáradozásokra vannak ítélve, hiszen a film eleve „Gesamtkunst”. Irodalom, fényképezés, színészi játék, koreog-ráfia, díszítő- és tervezőművészet, építészet, zene és még ki tudja, mi minden egyéb ábrázolási forma szövetkezik össze, hogy selejt, közepes vagy remekmű szülessék (a sza-gos, térbeli mozgóképről se mondjunk le gúnyos fensőbbiséggel). Mintánkban se szeri, se száma az olyan műhelyproblémáknak, amelyek az érlelődő filmesztétát, Balázs Bélát foglalkoztatták, s amelyek azóta sem szűntek meg első számú alkotói kérdésekként gyö-törni a teljesítményükkel örökké elégedetlen valódi művészeket (fiziognómia, másolat, tükröződés, mese mint műfaj, szó és gesztus viszonya stb.). Aligha véletlen tehát, hogy Rushdie, Murakami – említhetnénk másokat is – lépten-nyomon a világ filmgyártásának emblematikus vagy valamiért számukra fontos mozgófényképeire utalnak.

Jegyzetek

¹ Balázs Béla: *A film szelleme*. In: Balázs Béla: *A látható ember – A film szelleme*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1984. 239. o.

² Biblia, 2 Móz. 26,1. (Károli Gáspár fordítása.)

³ 5 Móz. 5,8.

⁴ Mát. 13,13.

⁵ Márk 9,47.

⁶ 1 Kor. 13,10.

⁷ 1 Kor. 13,12.

⁸ In: Kis Tamás (összeállította.): *Esztétikai olvasókönyv – Szöveggyűjtemény*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1970. 39. o.

⁹ Uo. 40. o.

¹⁰ Johann Wolfgang Goethe: *Életemből – Költészet és valóság*. Magyar Helikon, Budapest, 1965. 207. o. (Szöllősy Klára fordítása.)

¹¹ Erről szól Petőfi és a mozgófénykép c. rövid kéziratom.

- ¹² Murakami Haruki: *A kurbli madár krónikája I.* [Nejimaki-dori kuronikuru, 1994, 1995]. Geopen Könyvkiadó, Budapest, 2009. 93–94. o. (Erdős György fordítása.)
- ¹³ Uo. 94. o.
- ¹⁴ Melania G. Mazzucco: *Vita* [2003]. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2007. 614. o. (Nagy Karolina fordítása.)
- ¹⁵ Uo. 15. o.
- ¹⁶ Ámosz Oz: *Rímek életre, halálra* [Charozéj háchájim vehámávet, 2007]. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2010. 94. o. (Stöckl Judit fordítása.)
- ¹⁷ Daniel Goleman: *Társas intelligencia – Az emberi kapcsolatok új tudománya* [Social Intelligence – The New Science of Human Relationships, 2006]. Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2007. 121. o. (Buda Júlia fordítása.)
- ¹⁸ Ivan Szergejevics Turgenyev: *Apák és fiúk* [Отцы и дети, 1862]. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1975. 133–134. o. (Áprily Lajos fordítása.)
- ¹⁹ Paul Auster: *Holdpalota* [Moon Palace, 1989]. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2006. 194. o. (Vághy László fordítása.)
- ²⁰ Gao Xingjian: *Lélek-hegy* [Lingshan, 1990]. Noran Kiadó, Budapest, 2008. 183. o. (Kiss Marcell fordítása.)
- ²¹ José Saramago: *Kicsi emlékek* [As pequenas memórias, 2006]. Új Palatinus Könyvesház Kft., 2008. 72. o. (Lukács Laura fordítása.)
- ²² Gao Xingjian: i. m. 185. o.
- ²³ Uo. 229. o.
- ²⁴ Doris Lessing: *Megint a szerelem* [Love, Again, 1995]. Ulpius-ház Könyvkiadó, Budapest, 2008. 164. o. (Lázár Júlia fordítása.)
- ²⁵ Uo. 125. o.
- ²⁶ Salman Rushdie: *Talpa alatt a föld* [The Ground Beneath Her Feet, 1999]. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1999. 430. o. (Greskovits Endre fordítása.)
- ²⁷ Uo. 658. o.
- ²⁸ Uo. 554. o.
- ²⁹ Uo. 54. o.
- ³⁰ Joseph Conrad: *A sötétség mélyén* [The Heart of Darkness, 1902]. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1977. 78. o. (Vámosi Pál fordítása.)
- ³¹ Joseph Conrad: *A titokzatos idegen* [The Secret Sharer, 1912]. In: Joseph Conrad: *A sötétség mélyén*, i. m.
- ³² Szasa Szokolov: *Bolondok iskolája* [Школа для дураков, 1976]. Napkút Kiadó, Budapest, 2009. 123–124. o. (Haffner Rita fordítása.)
- ³³ Murakami Haruki: *Világvége és a keményre főtt csodaország* [Hard-Boiled Wonderland and the End of the World, 1985]. Geopen Könyvkiadó, Budapest, 2008. (Erdős Géza fordítása.)
- ³⁴ William Wharton: *Büszkeség* [Pride, 1987]. Cartaphilus Könyvkiadó, Budapest, 2009. 72. o. (Illés Róbert fordítása.)
- ³⁵ Paulo Coelho: *Veronika meg akar halni* [Veronika decide morrer, 1998]. Athenaeum 2000 Kiadó, Budapest, 2001. 90. o. (Nagy Viktória fordítása.)
- ³⁶ Uo. 94. o.
- ³⁷ Paulo Coelho: *Tizenegy perc* [Onze minutos, 2003]. Athenaeum 2000 Kiadó, Budapest, 2004. (Nagy Viktória fordítása.)

³⁸ Doris Lessing: *Megint a szerelem*, i. m. 90. o.

³⁹ William Wharton: *Büszkeség*, i. m. 135. o.

⁴⁰ Ámosz Oz: *Rímek életre, halálra*, i. m. 14. o.

⁴¹ Uo. 83. o.

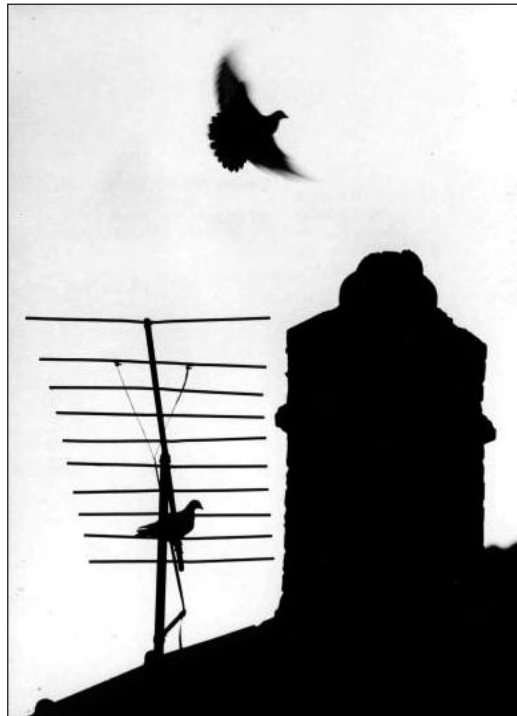
⁴² Sigmund Freud: *Álomfejtés*. Helikon Kiadó, Budapest, é. n. [1985] (Hollós István fordítása.)

⁴³ Joseph Conrad: *A sötétség mélyén*, i. m. 46. o.

⁴⁴ Ingmar Bergman: *Öt vallomás* [Enskilda samtal, 1996]. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1996. 35. o. (Kúnos László fordítása.)

⁴⁵ Uo. 17. o.

⁴⁶ Uo. 127. o.

Kulcsár Ferenc

Látni a láthatatlant

A 70 éves Tóthpál Gyuláról

*Micsoda csend és mennyi tünemény!
A fiú megáll a fény
rácsai mögött csodálni
az aranykopolás bodroglői pusztaságot,
ahová mindig visszavágyott...
Lelke mélyéig az ő földje ez:
innen indult égi mezőkre
ezer éven át szépapáinak minden őse.*

(Török Elemér: A Bodroglői fia)

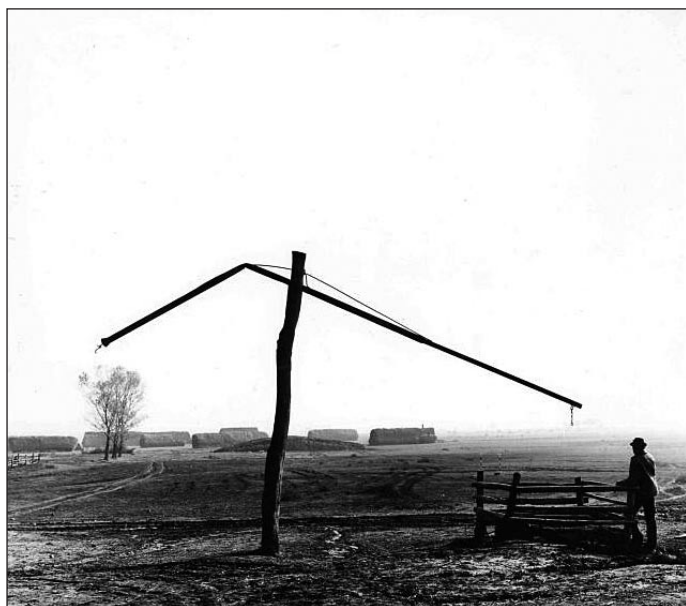
Tóthpál Gyula a mögöttünk hagyott, pontosabban a mögöttünk „tudott” század fojtogató, kiszolgáltatott s egyben nyugtalanító hetvenes-nyolcvanas éveinek egyik legegységibb hangú, legmélyebb látású fotóművésze. Mind a szlovákiai magyar, mind az egyetemes magyar művészetben. Aki kezdetben „újságot írt és fotózott. Aztán fotózott és újságot írt, végül pedig csak fotózott”. Hogy korának valóban az egyik legfontosabb fotóművész legyen...

Kezdetektől mondjuk és hisszük, hogy a szlovákiai s egyben a Kárpát-medencei magyar értelmiségnek van, kell, hogy legyen egy szent hegye: a műveltség és a kultúra. Ennek a szent hegynek, ennek a mi Olümposzunknak méltán lett a tagja életünk krónikása, Tóthpál Gyula, a fotóművész – immár évtizedek óta. Azóta, hogy a huszadik század hatvanas éveiben eldöntötte, olyan fotóművész lesz, olyan magyar fotóművész, akinek a képei senki máséival nem téveszthetők össze. Nos, nyugodt szívvel elmondhatjuk, hogy következetesen megvalósította ars poeticáját: a „kálváriák kimerítő kaptatóján” felfelé haladva is végig a kultúrát, nemzetét és szülőföldjét szolgáló művész maradt, akit – a múlt század közép-európai értelmiségeihez hasonlóan – a félelem és szorongás nevelt ugyan, mégis, vagy éppen ezért olyan klasszikus értékeket teremtett, melyek azon a bizonyos kaptatón felvitték őt a „megváltás hegyére”. Mert nem egyszerű krónikása ő az életünknek, hanem a halál helyett az örökké újjászülető ember krónikása, akinek a szeme nemcsak a lelket, hanem a szívet is tükrözi, azt a szívet, amely a világ teremtésének a forró fészke, s amelyből minden élet kiindul.

S azt is nyugodtan rögzíthetjük, hogy Tóthpál Gyulának különös adottsága van az örökévalóság és a pillanat egymás ellen feszülésének a megragadására, mint aki művészi erejét és emberi hűségét az isteniből eredezteti, ezért tud hatni egyszerre az érzelemre és az értelemre. Ilyen tekintetben – s azért is, mert számára a fotózás filozófiai, vagyis

alapvetően létproblémát jelent – a művészete egyetemes művészet: fekete-fehér fotóin, természeti képpel szólva: ébenfekete és liliumfehér képein elsősorban a valóságteremtő hitelesség ragadja meg a nézőt, az a lélekbe kódolt elementáris erő, amely mint minden igaz művészt, aki látja a láthatatlant, rokonságba hozza a Teremtő és a teremtés abszolútumával. Fotóművészünk egyik méltatója, Szabados György úgy próbálja megfogni ezt a Tóthpál-jelenséget, hogy az embert általában, így az alkotó művészt is azzal a bizonyos Buddha-emberrel „méri”, tudniillik, hogy csillogó vagy poros-e a tekintete, azaz hát a művészete egy-egy alkotónak. S úgy találja, hogy Tóthpál „tekintete” csillogó, mert művei az örökkévalósággal rokoníthatók: magasztosak, a teremtéshez és a Teremtőhöz egyetemes módon, hitelesen, „pormentesen”, a szépségen és a jóságon keresztül viszonyulnak, ezért a befogadónak élet- és lelkiertőt „ajándékoznak”, katarziszban, majd harmóniában részesítve őt. Így törvényszerű, hogy Tóthpál fotói elementáris szimmetriájukkal egyrészt örökkévaló művészetet teremtenek, ugyanakkor, illetve éppen ezért „a magyar művészet, a magyar közösség, a magyar jelenség vonatkozásában is rendkívüli magaslatoz jelentenek”: az élet legfontosabb dolgairól tudósítanak, az élet mély, szakrális és nem felszíni, szekuláris voltát hangsúlyozzák, bemutatva „a szenvedő emberi egzisztenciát, a történetnek, a történelemnek, a sorsnak kiszolgáltatott ember szegénységét, megrendüléseit, helytállását, reményét és hitét”.

Úgy emlékszem, több évtizedes barátságunk egyik intim pillanatában Tóthpál Gyula a vizualitás katonájának, a látás harcosának nevezte önmagát, akinek a fényképezőgép a fegyvere, amellyel nem öl, hanem örök életűvé teszi az embert. Meghódítja és birtokba veszi a létet, az emberi igazságot: az élet mélységét és tragikumát, a megrendüléseket és fájdalokat, a sorsunkról regélő tárgyakat, a természetet és az állatokat: hol a ballada, hol a románc, hol a visszafogott óda, mi több, egyfajta szemérmes himnusz hangján, megmutatva a külsőbe öltözött belsőt, a mulandóságban is ott ragyogó szépséget. Alkotásain, figyeljenek bár önmagukba vagy a mélyből tekintsenek kifelé, mindig a sallangjaitól megtisztított, lecsupaszított, meztelen lét dokumentálja önmagát, mint költőink és íróink legerősebb és legtisztább lapjai: az egyetemességen belül a szlovákiai magyar sorsközösség életdrámája is élénk rajzolódik.

Csoóri Sándor írja róla találóa, hogy az ő képein semmi sem azonos csupán önmagával, mert az alkotásai történelmet és drámát sűrítenek, képeinek „csöndje” beszélő csönd, „a bábmanökenek a kirakatban nem egyszerűen csak próbababák, hanem a halál csúfondáros utcalányai; a vasúti kocsiban hegedülő rokkant nemcsak egy közönséges koldus vagy zenész; vele a háború utazik a vonaton; ráadásul a hallgató és emlékező férfiutas homlokráncain az elveszített hazák is ott utaznak”. De említhetjük további, a jelképek erejével beszélő képeit is. Az egyik, melynek *A diktatúrák dallama* vagy *Trianon dallama* címet is adhatnánk, egy ötsoros kotta-szögesdrótkerítés betonján egy vaskampó a G-kulcs s egy árván gubbasztó, sűrke veréb a hangjegy; a másikon egy megtörtén és vádlón magasodó bogáncsot látunk a hótengerben, mely a Don-kanyar halott katonáit gyászolja: a bogáncs-katona a „kezében” egy törött kardot és egy akna széttépte zászlót tart.

Tóthpál Gyula életművét az elementáris szimmetria pecsétje teszi maradandóvá. Képein minden szimmetriában van, az arányok ezerféle módon jelennek meg alkotásain. Először is a fehér és a fekete színek, aztán a kint és a bent, az értelem és az érzelem, a fény és az árnyék, az élet és a halál, a szekuláris és a szakrális aránya, de beszélhetünk a gyarlóság és a helytállás, az elveszettség és a hit, a pillanat és az időtlenség, a lét örömeinek és bánatának arányáról s végül a rész és az egyetemes arányáról is.

Ezért mondhatta róla 2003-ban, állami kitüntetése alkalmából Csáky Pál, Szlovákia akkori miniszterelnök-helyettese, hogy Tóthpál Gyula a szó legnemesebb értelmében önzetlen és nagylelkű, a szó legeredetibb értelmében pedig ritka tehetséggel megáldott szenvedélyes fotóművész, aki – szerencsére és mindannyiunk hasznára – első meggyőződéssel tudja átérezni a kisebbségi lét sajátos gondjait. Tegyük hozzá: a kisebbségi lét gondjain túl az egyetemes ember egyetemes gondjait és reményét is – erő és hűség által, hitelesen. S ezért mondhatta kedvesen, mély emberi és szociális együttérzéssel Koncsol László 2007-ben, a Posonium Művészeti Díj 2007. évi Életműdíj kitüntetéséről, Tóthpál Gyuláról, hogy „ha sok pénzem volna, vennék neki egy kiváló kamerát, hogy mozgó dokumentumfilmeket készíthessen Szlovákia magyar peremvidékeiről; s ha sok pénzt nyernék a lottón, az első milliót minden bizonnyal neki, Tóthpál Gyulának adnám, hogy gyönyörű álmait valóra válthassa”.

Tóthpál Gyula 1941-ben született a bodrogközi Perbenyiken, s többéves szerkesztőségi munka után lett a felvidéki fotóművészet legismertebb képviselőjévé, mára pedig immár

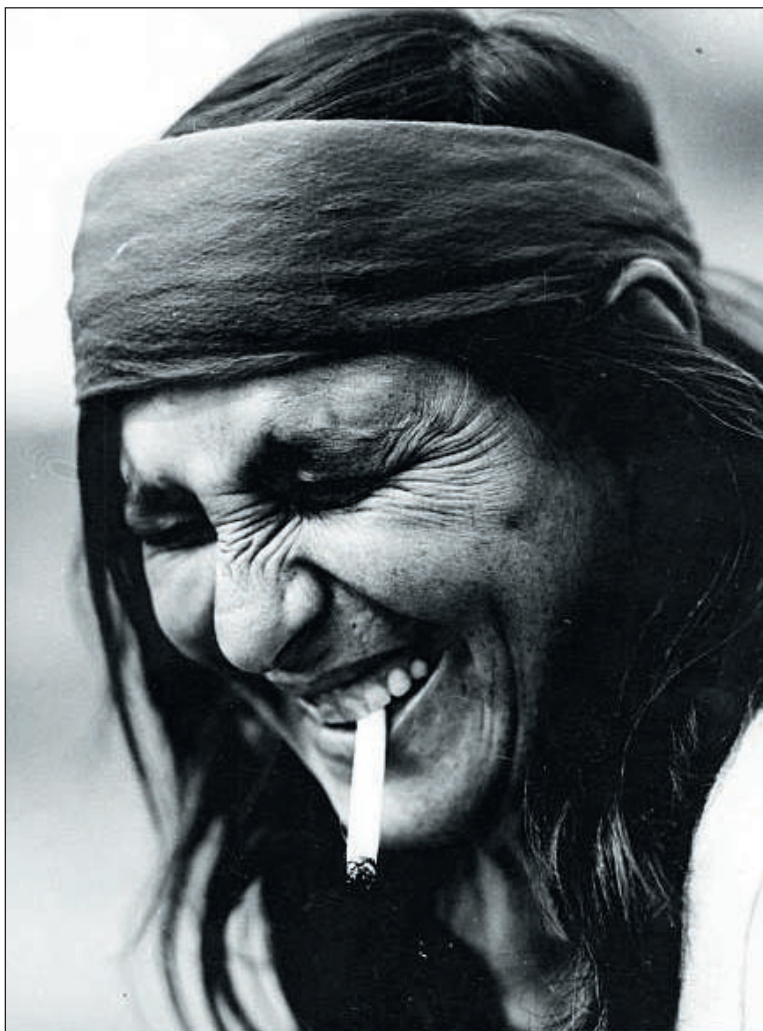
rangidős mesterévé. A perbenyiki magyar középiskolában érettségizett, majd néhány vargabetű után közel tíz esztendeig az *Új Szó* című pozsonyi napilapnál dolgozott fotóriporterként. 1975-től csak a fényképezésnek él – a Szlovákiai Képzőművészeti Alap szabad foglalkozású fotóművészeként. Munkáit 1959 óta közlik a (cseh)szlovákiai magyar, szlovák és cseh lapok. Jelenleg a bodrogközi Királyhelmeceken él.

Fotóiból eddig 105 kiállítást rendezett Szlovákiában és Magyarországon. Számos bel- és külföldi versenyen is indult, legnagyobb nemzetközi sikerét az 1971-es Berlieni Fotóművészeti Világkiállításon aratta: ezüstéremmel jutalmazták. *Csallóköz*, illetve *Dunaszerdahely* című fényképalbumát 1982-ben, illetve 1983-ban jelentette meg; *Bodrogköz*, valamint *Elementáris szimmetria* című fotókönyve kiadásra előkészítve áll.

Tóthpál Gyula 1989-től a Szlovákiai Magyar Képzőművészek Társaságának a tagja. 2001-ben a Határon Túli Magyarok Hivatalának elismerő oklevelét nyerte el, 2002-től a Kazinczy Ferenc Társaság tagja, 2003-ban pedig megkapta a Szlovák Köztársaság Ezüstplakettjét. Munkásságát 2007-ben a Posonium Művészeti Díj Életműdíjával jutalmazták.

Olvasóink figyelmébe ajánljuk Tusnády László: *Elementáris szimmetria*. Tóthpál Gyula *művészi fényképeiről* c. méltatását is, amely lapunk 2004. évi 2. számában jelent meg.

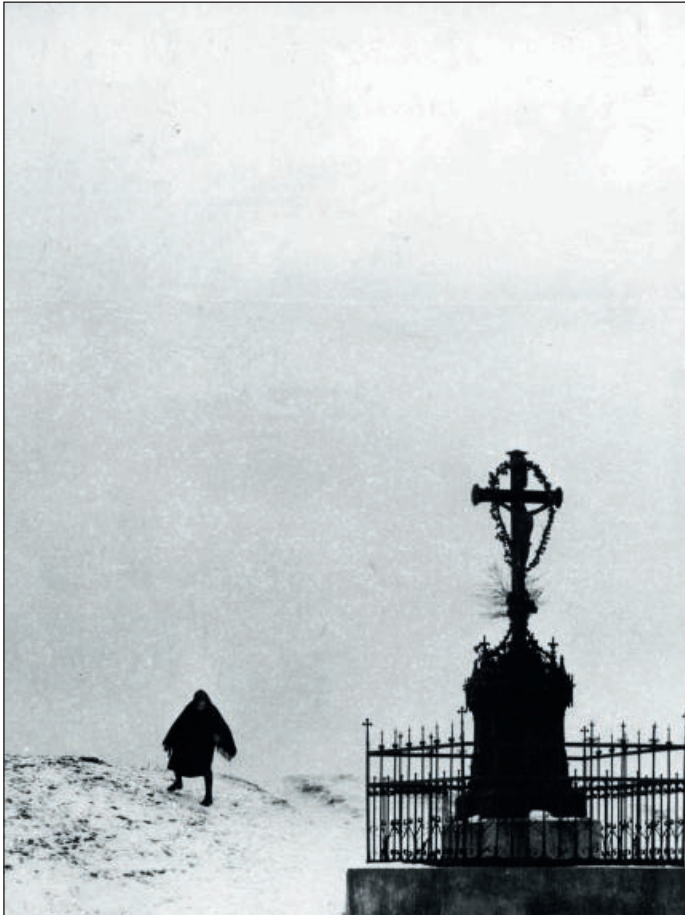

Szj Enikő

Néhány háborús és békés bekezdés Rácz István életrajzához

Nem is olyan bonyolult ez az életrajz, csak mintha több mindenből kettő-három lenne, egyből s másból csak látszólag. Például két állampolgárságától függetlenül magyar-nak született, és az is maradt. Még a háborús idők finn sajtójában is Rácz vagy Rácz István formában – hosszú á-val – használta a nevét. Kommunista nézeteiért először börtönre, másodsorú súlyosbításként fegyházra ítélték. Ez utóbbi elől Csehszlovákiába emigrált, ahonnan a müncheni egyezmény keltette ideológiai fenyegettség miatt 1939 januárjában Finnországba ment. Miért éppen oda? Több helyen olvasható, hogy Kodolányi Jánosnak a tiszta, becsületes, demokrata Finnországról mint az akkori Európa mintaországáról szóló írásai játszottak ebben szerepet. A nyelvtudás hiányát „finn típusú” előrelátással nyelvismeretet nem igénylő foglalkozásra készüléssel pótolta, megtanult fényképezni, a gépet elkattintani, a filmet előhívni, sőt, még azt is tudta, hogyan kell a képet eladni. Valóban ebből élt kezdetben, és valójában mindvégig.

Első finnországi élete 1939 januárjától 1943. június 15-ig tartott. Ekkor indult haza finn feleségével. 1943. június 20-án Hegyeshalomnál lépték át a magyar határt. Második finnországi élete 1956 karácsonyán kezdődött, ekkor érkezett felesége súlyos betegségére tekintettel, kivándorló útlevelemmel, ismét Finnországba. 1956 eseményeit karácsonyig még Budapesten élte át. Kérdés: volt-e fényképezőgép a kezében? Ekkor már – több kanyar után – a Kiadói Főigazgatóság munkatársa és ismert műfordító. Az 1960-as évek elején a Szovjetunió által Finnországnak címzett nevezetes, fenyegető novoszibirszki jegyzék miatt feleségével Svájcba költözött, ahonnan évek múlva tért vissza Finnországba, hogy immáron harmadik finnországi életének később egy autószerencsétlenség vessen véget.

Kétszer volt haditudósító, mindkét szovjet–finn háborúban. Ha azt hisszük, hogy haditudósítóként elegendő jó helyen lenni jó időben, és már szárnyalhat a fantasztikus hír és az elképesztő kép – tévedünk. A finn (és más) hadtörténet sajátos fejezetét jelenti a hátszág és a külföld tájékoztatásának története. A finn hadvezetés, a hadicenzúra e tekintetben éppen olyan alapos és körültekintő volt, sőt, talán még körültekintőbb, mint mások. A szigorúságot indokolta például a karélok/karjalaiak köztes állapota a finn és a szovjet hadtestek között, a hadviselő felek közötti óriási nagyságrendi különbség. A címlapkép eredeti aláírása szerint Rácz István 1941-ben a közvetlenül a főparancsnokság alá tartozó tájékoztatási egység tagjaként járta a frontvonalakat Viipuritól a Lappföldig, és készítette a felvételeit, amelyek sokszor név és helynév nélkül jelentek meg, nem is mindig azonnal, nem ritkán külföldön és több ízben. Az 1940. március 13-án a szörnyű békefeltételeket olvasó két nő fényképe az 1942-es évfordulón fotómontázs részeként jelent meg a *Suomen Kuvalehti*-ben. Ez a legrangosabb finn képes hetilap volt

mindig is, ott megjeleni rangot jelentett, és ebből a megtiszteltetésből Ráczt Istvánnak gyakorta kijutott.

A *Suomen Kuvalehti* háborús, porlepte számai véletlenül – a körmendiakkal testvérvárosukban, Heinävesiben járva, egy „isten háta mögötti” erdőben egy régi mőkikiben – kerültek a kezembe. Meglepődtem, amikor az egyik oldal alsó sarkán az erdőben derűsen álló katonaruhás Ráczt István nézett rám. „Ráczt Pista bácsi”, akit „harmadik” finnországi életében többünknek a magyarországi magyarok közül szerencsénk volt ismerni, soha nem beszélt háborús éveiről. Látása megromlása után magnószalagra mondott levelezésének feldolgozása még várat magára, de a háborús időkötet illetően meglepetés ettől aligha várható.

A német nyelvű finn *Nordlicht* 1940. évi téli számában Ignotus néven megjelent egy, a Tampere melletti Aitolahdiban a karjalai evakuáltaknak kalákában épülő településről szóló írás. Ez is véletlenül került elénk, és csak gondolhatjuk, hogy ez az Ignotus nem lehet más, mint az *Ilyenek a finnek* című könyvben 1944-ben megjelent írás szerzője, vagyis Ráczt István, különben plágiummal lenne dolgunk. A német nyelvű cikkhez mellékelte fényképről, amelyen építőanyaggal raknak meg egy lovas szekeret, ugyanígy gondoljuk, hogy Ráczt István felvétele. Az 1941-ben Finnországban finnül megjelent téli háborús riportkönyvét németből fordították finnre. Valószínű, hogy hasonlóképpen számos írása és felvétele kerülne elő – saját névvel vagy álnévvel – a nem-finn nyelvű sajtóból.

A magyar olvasó talán meglepődik, hogy helyreállításról, újjáépítésről, újat teremtő társadalmi munkáról lát képeket. Az 1939-40 telén lebombázott hátországot újjá kellett építeni, otthont kellett adni az ország lakosságát 10%-kal megnövelő menekülteknek. A finnek által 1940 márciusában elvesztett területek lakossága is kétszer hagyta el szülőföldjét: először a téli háború elől menekülve, evakuálva. A háború folytatása 1941 nyarán az elvesztett területek felszabadításával kezdődött, ekkor sokan visszatértek, hogy aztán az 1944 őszi fegyverszünet előírása szerint újra a mai Finnország területén találjanak új otthonra. Ráczt István 1943 nyaráig volt szemtanú, utána már Magyarországon élt, de itt is bőségesen lett módja háborús tapasztalatokat szerezni. Tudomásunk szerint ekkor nem fényképezett.

A most közreadott háborús felvételei előrevetítik a későbbi fotóművész alkotói elveit. A finnországi tárgyfotózás, a művészettörténeti fotózás megteremtőjeként tartják számon, teljes joggal. A háborús képeken is többnyire épület-, tárgy- és embercsoportok mint a múlt, a jelen (és a jövő) háborús „objektumai” láthatók, feltűnően ritkák a portrék, nincsenek „sztárfotók”, arcképcsarnokok, pedig biztosan módjában állt volna örömteli vagy megrendítő emberképek, közelképek sokaságával előállni. Az ebben a fényképtárban névvel szereplő két híresség sem premier plánban került megörökítésre. Biztosan megtehetette volna, hogy afféle művészportrét készítsen róluk.

1941-es könyvében Ráczt István megfogalmazta, mi volt a mozgatórugója: „Engem ennek a csodálatra méltó népnek a lelke érdekelt, lebilincseltek azok a nagy erkölcsi értékek, amelyekről a finnek a háborús harcokban és a békés munkában tettek tanúbizonyságot.” (*Minua kiinnostii tämän ihmeellisen kansan sielu, minut lumosivat ne suuret moraaliset arvot, joita suomalaiset ovat tuoneet esille sodan taistelussa ja rauhan töissä. – Olin Suomessa 1940. 9. old.*). Kodolányi János az *Ilyenek a finnek* című Ráczt István-kötethez írt előszavában – 1944 januárjában – az író Ráczt István

írásainak őszinte egyszerűségére hívta fel a figyelmet. A fényképező Rácz István képei is ilyenek.

(Rácz István: Finn háborús fényképtár – Sota-ajan valokuvia – Finnish War Photographs. Szöveg – text – teksti: Egey Emese, Viljo Tervonan, Szij Enikő. Szerkesztő – editor – toimittaja: Szij Enikő. Kiadja a Finnugor Népek Világkongresszusa Magyar Nemzeti Szervezete. A kiadásban közreműködött a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei. Budapest, 2010)

Lászlóffy Csaba

Tabernákulum

Ami por ráakódott, no meg a vétkek s a hazug igék pizska-korma.

Az oltári szentségeket tatárjárás utáni pogány, vagy újabb-kori csóró kéz csepte volna el? A befalazott sekrestyében találtak-e emberi csontokat, vagy csak a *Szentlélek* kering a románkori félkörív alatt?

Szárnya-tört vagy szárnysegegett angyalsereg: érzéketlenné váltak sebeink. Ki emlékszik még arra, hogy görcsökkel, kínokkal járt a teremtés, meg, hogy tudás híján a boltozat ellenséges agyúgolyó nélkül is beszakadt.

Sose beszélünk közös nyelvet, még egyazon társaságban sem, együgyű testvéreim. Avult kárpitok, kecskeszőr ragadt oltárotokra; és amiért kövér héroszok birokra keltek egykoron, a frigy az égi fényvel sohasem kötött meg.

A feltárt középkori freskón az Isten bárányának hódoló, kehes, köszvényes apostolok tudják: nem vérzik a heg, csak az idő sajog. Az „exodus!” – lehel fagyos körmére egyikük, s a gyertyaláng körén kívül eső, láthatatlan ösvényekre mutat. Az évszázados vakságból ocsúdva, nem az evilági kékség – a teremtés aránytalansága bánt: „Ki különbözeti meg még a kufároktól a céhbelleket?”

Mind több fény hatol át a restauráláskor kimetszett falrésen, megelevenednek a cifra cirádák... Isten talán oltalmába fogadna? (Hát aki valutában megvásárolt kiváltsággal, a megváltására kibérelt úrkabinból várja a felsőbbrendű sugallatot?) S hogyha mégse! – a meneküléssel jár az eszetek. De hova?

Agyam égő templomhajó. Vagy csak toprongyos, ócska tabernákulum. Ha újabb korokig sem fog rajta rontás, szentségek híján bátran bezúzható, vagy beköltözhető.

Mokány ló vihog pőrén, és ég felé száguld egy öreg toportyán.

Jelen idejű múlt

Úgy tűnik, még messze állok attól, hogy merevnek érezzem testemet. A tordai római-katolikus templomkert felett sűrűsödő zöld zuhatagból mennydörgés-darabokként feketén csapkodó varjak szállnak le a burjánzó füvekre, úgy tűnik, nagy nehezen sikerül levetnem ólomlábaimat, hogy a vadul csattogó csőrök fülsértő zűrzavarában rávethessem magam az emlékmagokra. Az átsuhanó szomorúság árnya eltűnt, s vele, úgy tűnik, a vihar is elcsendesedett; dúlt mellkasom mögött nyugalom van, alig ismert Haydn-dallam lebeg csak a fénypázmában kúszni látszó, hangjuk vesztett madarak árnyéknyomában: a hetvenhét hegedűverseny után a megtalált hetvennyolcadik, vagy talán egy Eszterházának készült tenorhangolású *baryton* fájdalmasan elvesző kürtszó-részlete? Úgy tűnik, visszanezék a tömött szatyrokat cipelő asszonyokra s a háború utolsó heteiben leégett sikátorba betévedt csontsovány, rogyant térdű katonaszökevényekre (legtöbbjük árulás szavára frissen ásott gödör mélyére vettetett); várom, hogy kiegészített életük füstjével elszálljon végre fejünk felől a gyötrelem.

Az esendőség prelúdiumából halhatatlanság-fúga

(Tartaroszi sztori. – Vázlat)

Sziszüphosz arra kéri hitvesét, hogy ne temesse el őt. Megmenekül, legalábbis azt hiszi, hogy visszatérhet az élők közé.

Az értelem logikai bravúrával megkérdőjelezni azt, ami az emberi agy számára felfoghatatlan.

A kiválasztottak képzelete hányszor hívta s hívja ki maga ellen a természeti törvények logikáját. A szálnalmas érzelmi világodnak kérlelhetetlenül korlátot szabó, a kivételek szabályát megszüntető *képtelent*.

A két nagy kiábrándító tanulság, hogy nem az olimposzi istenek parancsán s szeszélyén múltott mégsem!... És hogy minden izmod, erőd, kitartásod hiábavaló: előlről kezdeni örökké, szívós önámítással, az önpusztítás súlyával felérő, lezúduló *értelmetlent*.

Becsapni a halált?... Kifogni az alvilág urán – megmenekülni Hadész bosszújától!

Ám amikor már nem az életedet kockáztatod; s a szenvedés foka sem mérhető földi mértékkel.

Így lett az örökélet megkísértésének kalandja az örök küzdelemé. (Az egész csak annyiban *alvilági*, amennyiben a rombolás túlnőtt a földhöz ragadt erkölcs határain.)

Kívül vagy belül éget jobban a vállamról legördülő kő?

Baranyi Gergely

hajócska vár

már az én tarkómra lehelnek a sugdolózók, hogy sokat vársz a szökőkútnál. mindig egy mappát és különböző színű hajókat tartasz a kezvedben olyankor, közben a lábad naponta végighúzod a kavicságyon. azt mesélik, hogy ezzel a sávval jelölöd ki a hajók útját. „hisz minden hajó tart valamerre”, mintha nekem is mondtad volna.

ahogy a hajók beúsznak a vízbe, azzal együtt várnak is, bár sosem értettük, hogy erre miért van szükség. pedig akár az ingujj felhajtása utáni készülődés, ez is megszokható.

mekkora sáv kell ahhoz, hogy várakozás nélkül beússzon egy hajó? gyakran kérdezed tőlem. pedig te is tudod, hogy ez nem rajtad múlik.

orrvérzés közben

üvegek válnak ki a füstből, ahogy a májfoltok
kipárolognak a testből. ma vodkázunk,
mondod, mellé narancslét kérsz.
citromot tesznek a feles pohárra,
meggyújtom neked. ekkor elkezd vérezni az orrod
a pult felett. most jut eszembe, nélküled
nem sikerült volna, mondom.
milyen romantikus ezt orrvérzés közben hallani,
és előveszel egy zsebkendőt. majd
a fülembe súgod, hogy sokat
nem kell várnom rád.

2011. 10. 12.

olyat adtál, amiért más visszaszámol,
vagy épp akkor tanul meg.

a fejedhez érek. Hogyan is juthatnék
ennél beljebb. a kezed a szíved,
suttogod, majd elszámolsz ötig, tízig,
nem tudom. hónapok óta nem számolok.

azt mesélték az öregek, hogy az
esküvőn az ara nem ismerte fel a
férjét, közben egy kislány énekelt.
nem tudtam hová tenni, pedig
csak a buszmegállóban álltam,
figyeltem, hogy ki tud a legtovább
elszámolni.

eljutottam (talán) kettőig, és ugyanúgy
köszönünk egymásnak.

köszönöm.

Komlói Kornél

Test, töredékben

Látlak, tested hiába boncoljuk
rajta nem betűk, de jelek,
és muszáj, hogy együtt ráncoljuk
tovább, hogy kiértselek

e változó testi nyomokból,
mert szerintem a lényeg
ott van és ott lapul a szótlán
énnek lenyomataként meg.

Minden a testek közeledése
és távolodása csupán,
megváltatlan összeérések
története szemben, tarkóban,
ujjbegyek kis gyűrűiben,
a test egész rohadt és szótlán
vendéjátéka közben.

E történetek utcán, boltban,
ágyban kis gondolatjelek,
álmaikban még izgatottan
fonódnak át történetek

egymáson, akár egy könyvből
kitépett pár lap lennének,
titokból és szagból és csöndből,
odavetve töredéknek.

Medvetánc

Verset írni kényszerből fogság,
szórakozásból cirkusz,
nőnek egyszerű hiba és gazemberség,
egyáltalán valakinek,
akárkinek.

Mióta nem hiszek a tárgyi valóság
megfigyelésének értelmében,
s nem vagyok oly pimaszul elhivatott
és jól nevelt, hogy húst és vért
egy papucshoz vagy bármihez hasonlítsak,
mert feltételezem, hogy a te, vagy az ő lelke,
úgy az enyém is olyan amilyen,
mióta hiszek egy nyelvben, mi csak dadog,
s kevésbé takar el és hiszek az értelmezhetetlen
közlésekben, mint az egyszer egy az egy,
a majd megadom, a szeretlek, a hm, az ingyen sör
és átmeneti kabát, a krrrrrrr, a stb,
mióta nem tudok sem a saját, sem az emberek
szenvédéseire, örömeire, hallgatásukra szen-
vedéssel, örömmel, hallgatással
tekinteni,
azóta
jólesőn fogolyként tekintek magamra
és a napi beigért sétáim közben
szabad medvékre gondolok.

Csavargások

Néma és beszédes városok, piszkukkal
és mocskukkal feléd, hozzád.
Az Isten tán három pontban összeáll, tudod,
így

...

Kerítések tövében, béna kapualjak
alatt fejemre
levegő,
némi virágillat és
baj.

Jó itt így, bukdácsolások
és hajbóklászások közt
le-lerogyni, az emberhez legméltóbb
alakzatban, mikor
sarkon a segg,
s a hát csukott szárny,
a szárnyközépen gumósor,
annak a végén csüng a fej,
Csavargás ez.
Otthonról haza,
lábból eresz alá.

Urbán Ákos

Csoda, faluban

Születés

Csúnyaanyának és Csúnyaapának szép gyermeke született. Ám senkit sem lepett meg, senkinek sem támadt kételye, hogy talán nem ettől vagy ettől van-e. Csodára sem gondoltak a Faluban, még hogy valami belészállt volna Csúnyaanyába? Ilyesmi nem ötlött fel egészen a Fiú iskolás koráig.

A gyermek keresztelése hozta az első olyan gondolatot, amely új szint festett a hamuszürke homlokokra. Csúnyaapa neve sok-sok generáción szivárgott át, mint ahogy a füst kúszik a keretek alatt ősszel, mikor elégetik a veteményből megmaradt növények szárait. Mégis, az újszülöttre valahogy nem szállt át a hagyomány, az apának nem jött boldogan a szájára a név fiát látván, hanem elakadt a szava. Végül is az Ádámnál maradtak, mert az olyan szép. Ádám kisgyermekkorával nem terhelte szüleit, azzal a nyugalommal feküdte le az alapvető növekedés éveit, ahogy az öregek a házak előtti padokon szoktak ülni. Persze őt is lekötötte, hogy hogyan kell a papírhoz érni; mert azaz enyém-markolás, ahogy az ágytakarót szokta szorítani, a papírlapot tönkreteszi. Sőt, ő is hirtelen, de gömbölyű mozdulatokkal gyömöszölte szájába a különböző tapintású puha dolgokat. Mindezekkel együtt magában hordozott valami állandó, kialakult minőséget; olyan volt, mint aki sosem sírna, csináljanak bármit körülötte a szülei, vagy Utálatos Portikné. Inkább ő nyugtatta meg a körülötte lakókat, azzal a szemlélődéssel, ahogyan enyhe gesztusaival tudomásul vette az egyre bonyolultabb világot. Ádámot a pincék, vagy a templom meszes falába csontosodott csend lengte körül. Ez azonban a falusiak számára láthatatlan volt, mint az árnyék színe, amit a festőnek ugyan ismernie kell, de Csúnyáék, mint az éjjeli lepkék a lámpafénynél, ösztönösen mozogtak a gyermek körül.

A mászás korszakában kinyílt a világ, Ádám legjobb barátja a nagy vörös kandúr, Cirmi lett. A macskában hatalmas fejét leszámítva semmi kandúros sem volt, amikor egy hétig elmaradt otthonról, jöttek úgy megörültek, hogy kikasztálták másnap. Ez az elhízott macska találkozott szembe Ádámmal a szőnyegen azon az augusztusi napon; a fiú meglepetten fenekére huppant, Cirmi pedig körbejárta, hozzádörgölözött. Ettől fogva együtt aludtak. Csak a macska öreg korára távolodtak el egymástól, mikorra már a fehér fekete tarka macska szőrét nem tudta tisztán tartani, így annak fehérje ragadós lett és sárga, mint a baracklevár. Sokáig állt a világ a szobából és a konyhából. A konyhát nem szerették. Kemény volt és hideg, a rádió recsegett, a sparhelten zuhogott a víz, a levegő párától volt nehéz és az egyik sarokban recsegett a tévé. Csúnyaapa, ha hazajött, leült tévézni a felesége mellé. Olyankor gyurmafigurák voltak.

Csúnyaanya egész nap a konyhában tett vett, és mindig főzött. Néha, amíg Csúnyaapa dolgozott, meglátogatta Utálatos Portikné, persze nem azért, mintha tartana a férfitől, csak éppen olyankor érezte létjogosultságát a házban. Utálatos Portikné volt az egyetlen, aki nem tartotta tiszteletben a szoba szentségét. Amint megérkezett, feltépte az ajtót, no meg Ádámot valahonnan a szőnyegről, Cirmi mellől és hosszú cigi szagú percekön keresztül nem tudott betelni az összeszorított szemhéjú gyermek szorongatásával. Unalmáért kedvességnek álcázva büntette a világot. Aztán kiment kávézni és beszélgetni. Jobbára innen ismerte Ádám édesanyja hangját.

Csúnyáék akár ki is költöztek volna végleg a konyhába, de az ágynak a szobában volt a helye. Alváson kívül, vagy ha Ádámot fürdetni vagy etetni kellett, vagy Cirmit kiengedni, nem léptek a szent térbe.

Ádámnak volt két nővére, de mindketten fiatalon megházasodtak, szinte versenyezve pár hónapon belül. Gyakran átjöttek a Falu végéről szüleikhez és persze kisöccsükhöz. Ők voltak a legkedvesebbek a világon. Az idősödő házaspár inkább szótlánul engedelmeskedett a dolgoknak, néha beszéltek csak, ha a környezet megkívánt bizonyos rituális szófordulatokat. A nővérek viszont kacagtak, beszéltek és kacagtak Ádámkával, vagy Ádámkáról a falusiaknak, sőt, mindenféle történeteket meséltek a kisgyermekről.

A galamb

Egyszer, mikor a nővérek otthon voltak – és így mind a ketten jól látták az esetet – kisöccsüket kivitték a kisággal a napos tornácra, ők maguk pedig a padon ültek, azaz beszélgettek. És ahogy így beszéltek, egyszer csak egy galamb szállt Ádám hasára, Cirmi őrült sebességgel elkezdett körözni a kiságy körül, de nem ugrott fel, a galamb pedig egy sáros boton kívül semmit sem hagyott maga után és elrepült. Utálatos Portikné emlékezett valami hasonlóra az ő nagyobbik gyerekével, de már nem tudta, hogy melyik madár lehetett, csak azt, hogy nagy volt, sokkal nagyobb, mint a galamb.

Az ovi

Az óvodát és az iskolát a Faluban járta Ádám.

Az Óvodában csak az utolsó kötelező felkészítő évet töltötte, mégis már az első ovis nap óriási élmény volt számára. Kiderült ugyanis, hogy Ádám imád társaságban lenni, csak minden társasági készség nélkül.

Egy lány barátot szerzett csupán. A többiekkel is jóban volt, de neki mégis kellett valaki, akit közelebb engedhet magához. Katika mindezek mellett is kedves volt számára. A Lánynak természetesen volt még három legjobb barátnője, de a fiú sokkal érdekesebbnek bizonyult náluk.

Mikor a homokozó túl szűkösnek bizonyult és bizony kirekedtek onnan, Ádám kitalálta a lánynak, hogy egy üresen álló kis játékfaházban építsenek egy másik homokozót. A homok elhordását hamar megtiltották az óvónők. Onnantól az volt a terv, hogy megtisztítják a faházacska kiszáradt föld padlóját, és kis botokkal fellazítják azt; akkor már biztosan olyan lesz, mint a homok. A munkálatok hónapokon át tartottak és a kisház mások figyel-

mét is felkeltette, amit Pintérke néni közölt, szárazon úgy, hogy „engedjétek be a többieket is játszani, nem szép dolog kizárni másokat”. A mások, azaz az egyik éppen máshonnan kiközösített legjobb barátjának csak másnap kéredzkedett be a kisházba. Két hétig ő is a csapat tagja lett, aztán véget ért a jó idő, és csak a benti foglalkozások maradtak.

Az ovi

Az óvoda rajzfilmjellegű volt. Egy nagy kerek tisztás, közepén egy sokszázéves tölgyfával, mögötte a kerekded fazsindely tetejű házacska, mint egy kövér gomba. A tölgyfa alatt fa játékok óriási homokozóval, mókuserék és kis játékház, ami arra jó, hogy kúszhatnak benne a gyerekek, finom pasztellszínű selyemruháikban. A körkörös elrendezésű udvar peremén padok sorakoztak, hogy a szerető szemeiket onnan nyugtassák az óvónénik a gyermekeken, amíg azok nevetgélve kergetik egymást, színes szalagokkal, vagy lepkehálókkal a kezükben. Az erdőről néha őzek, néha nyulak szaladtak le.

Étkezni a házban szoktak. Olyankor leültek a gyermekek és az óvónénik közösen. Felváltva zöldségeket és gyümölcsöket szedegettek ki alaposan megmosott fehér kezecskéikkel. Az étkezések után jobbra a nagy kandalló elé ülnek le, kis párnákra, az óvónők meséit és énekeit hallgatva, amit hárfán kísért a jóságos igazgató.

Csúnyaanyának és Csúnyaapának nem volt véleménye az óvoda működéséről. Ádámka sosem mesélt semmit és később is csak kellemes emlékfoszlányok maradtak ezekből az évekből.

Utálatos Portikné halála

Ádám iskolás lett. Az iskolát izzadságszag lengte be és állandóan zúgott, mint egy méhkaptár. Ezekben hasonló volt az otthoni konyhával. A tanárnők nagy része Utálatos Portikné idezte, aki időközben rejtélyes körülmények között elhunyt. A Falu felső része pontosan tudta, hogy férje szúrta nyakon a meglett asszonyt, az pedig oldalára dőlt hőrögvé és lábával rúgkapálva leírt egy kört a konyhakövön, amíg kivérzett.

Csúnyaék nem így beszélték el a történetet, hiszen egy derék asszonynak ismerték és biztosra vették, hogy baleset volt. A férfi mindenestre börtönbe került, ahogyan Ádám hallotta azért, mert nem tett meg mindent felesége megmentéséért, és egyébként sem szokott segíteni a ház körüli munkákban nejeinek. Erről a rendőr urak is meggyőződhetnek, hiszen teljesen véres konyhakő és konyhapult fogadta őket. A férfi még ekkor is, hiába tudta, hogy a vendégek jöttére felesége már nem tud készülni, és hiába takarított férje utána Portikné egy életen keresztül, ura most az egyszer és utoljára sem volt képes megfogni a felmosót. A szobában meredt maga elé, amíg a rendőrök el nem vezették. Csúnyaapa szerint vannak a faluban olyan rendbontó hajlamú emberek, akik nem a munkával foglalkoznak és minden fölösleges dolgon törnek a fejüket. Nem csoda, ha a pincékben árnyas, baljós dolgokról beszélnek utólag erről a derék asszonyról és annak lusta férjéről.

Ezeket a szavakat az egyik tanárnőnek mondta el Csúnyaapa, mint egy feleletet, egy szülői értekezlet előtt. Ádám mindent hallott, büszke volt Apjára, hogy az ennyit beszélt.

Salomon

Mikor Ádám negyedik osztályos lett, egy középkorú történelemtanár került az iskolába, aki nyomban elkötelezte magát az iskola temérdek nehéz helyzetű tanulójának felemelése mellett. Tanártársai szerint csodabogár volt, az igazgatónő viszont úgy mesélt róla barátnőinek, hogy egyszerűen nincsenek még ilyen jellegű tapasztalatai, ezért felhősek az elképzelései az iskola tanulóiról.

A történelemtanárt Salomonnak hívták és mindig szépen öltözködött. Ha két verekedő tanulóra talált valamelyik sarokban, leültette őket, akik készséggel elmesélték neki az egész hetüket, hogy találtak egy döglött borzot a bolt előtt, aminek az orra tele volt kukacokkal. Salomont az ilyen történetek mind abbéli hitében erősítették meg, hogy a tanulók otthoni környezete összeegyeztethetetlen az iskolával. Mikor megkapta az első osztályát, a szülőknek hosszan olvasott fel a Marcus Aurelius, Seneca és Cicero műveiből, mitől hallgatóságnak nosztalgikus érzései támadtak, mintha ők is diákok lennének, pedig egyszerű emberek voltak kék munkásruhában. Salomon a szülők nevelésére szánta az értekezletet, a tájékoztatást nem tartotta fontosnak, hiszen mihez is kezdenének a tudományos ismereteken alapuló folyamat részeredményeivel? A Tanár minden esetre elérte, hogy a Faluban a lehető leginkább tanárrá vált és talán a legkevésbé maradt meg embernek az emberek szemében, sőt még öreg korában sem nyugdíjas volt, hanem nyugalmazott tanár.

A tanár megérkezésének évében Ádám, Salomon osztálya alatti évfolyamba járt. Salomon egy szünetben meglátta őt a folyosón és a kallódó tehetség, mint Vénusz lépett ki a habok közül pont a tanár elé. Ettől fogva Ádám egy személyben testesítette meg a talentumot, amit az iskola nagyon-nagyon mélyre elásott. A tanárnak nem kellett sokat várnia, hogy keze alatt tudhassa a fiút. Egy hét sem kellett és járvány söpört végig a Falun, hetekig otthon tartva az gyerekek és a tanárok jelentős részét. Három hétig összevonták a két osztályt, mert Ádámék osztályfőnöke is lebetegedett. Salomont a természet tejhatalommal ruházta fel.

A történelemórákon sokat beszéltette a fiút, aki megdöbbentő retorikával adott válaszokat, ráadásul nem ritkán az ókori szövegek metaforikus nyelvén. Salomon Tanár Urat élete végéig igazolták azok a szavak arról, hogy mennyi érték veszik el ezekben az Isten háta mögötti intézményekben. Azon viszont sosem gondolkozott el, hogy vajon honnan származott ez a tudás? Egyszerűen a tehetség jelének nyilvánította azt egészen sokáig. Ádám végleg átkerült Salomon osztályába, a tanár hosszú harcának köszönhetően. A tanári kar nem értette, hogy miért kell valakit kiemelni egy évfolyamból és az egy évvel a felettibe áthelyezni, de hosszas unszolásra, mikor a Tanár szavai az igazgató nőnek már teljesen unalmassá váltak, a tanári kar egyöntetűen elfogadta a döntést.

A ballagás

Az iskola udvarán, a nagy hársfa apró bogyóin taposva állt sorba a nyolcadik osztály. Az igazgató nő rövid beszéde után, melyben erőt és egészséget kívánt a jelenlévőknek, az osztályfőnök, Salomon következett. Szónoklata alatt fogukkal monotonon napraforgómagot törve és rágva ültek a szülők, a férfiak vastag nyakát a vadászmellények alól, világos

színű inggallérok szorongatták a nők pedig keresztbetett lábukkal bólogtak az ünnepélyes szavakra. Az iskola körül megnyúltak az árnyékok, majd lassan összerosódtak és elhomályosítottak az anyák könnyes szeme előtt mindent.

Ádám nem találta helyét a szertartás alatt, figyelmét mélyen lekötötte a Falun túli világ elképzelése, hogy nap mint nap a Városban ébred és városi emberekkel beszél, akik olyan műveltek mint Salomon.

Otthon az ünneplőruhában hosszasan ült az ágyán. A hibátlan vakolat felrepedezett, megsárgult, a lámpa körül éjjeli lepkék keringtek, az ágy reccsent, amint végre felkelt róla. Végül a bútorok halott állatok tetemeivé lettek, és az imbolygó lakás újra megmerevedett. Ádámnak ki kellett mennie az utcára az izzadtságzagú konyhán át, a tömzsi templom mellett, el a kocsmá előtt. Az ajtót éppen zárta a pultos nő, aki mint egy kerti törpe, színes ruhájában, dekoráció gyanánt élte le életét.

Fel a dombra, az erdő szélére! Az óvoda udvaráról tegnap kivágták az öreg tölgyfát. A lemeztelenedett épület az idétlen girbe-gurba kerítéssel egy béna kísértetház volt a holdfényben. Az erdő szélén a focipálya vakondtúrásokkal teli. Pattanásos bőre körül egy pár pad, némelyik beszakadva, némelyik nem. Ádám itt akarta megvárni a hajnalt, de három órára elfáradt az ismeretlen Faluban. Visszafeküdt az ágyába.

Másnap reggel a nővéreihez ment megnyugodni, akik általában valamelyiküknél együtt töltötték a napot. Gyesen voltak, mindketten a harmadik, utolsónak tervezett gyerekek. Az egyik kislány egy, a másik másfél éves volt. A tornácon feküdtek egymás mellett a kiságyban, kezükben a takaró csücskét szorítva, mély álomban. Ádám leült a nővérei mellé a kerti padra, hosszan nézett maga elé.

- Mi van veled? Szerelmes vagy?
- Kibe? – licitáltak egymásra a lányok.
- Na igen, kibe? – mormogta magának Ádám.

A disznóvágás

Ádám három éve a Falun kívül lakott, kollégista volt. Nagy néha jött csak haza, ha segíteni kellett valamiben. Egyik november utolsó péntekén érkezett; megkönnyebbült a Falu a koraeste narancs és bordó színeiben.

Hazafelé beugrott a nővéreihez, akik már egy háztartásba kerültek, miután mindketten elváltak. A lányok körülrajongták kisöccsüket, Imre a tv-szerelő pedig letette a poharat az asztalra, hogy kezet fogjon az ifjú tehetséggel. Mosógépet jött át szerelni a kocsmából, mert a dob elakadt a gépben. Úgy csorgott a szó Imre szájából, mint földre ejtett üvegből a sör, Ádámmal inkább abban maradtak, hogy majd másnap találkoznak a disznóvágáson.

Reggel volt. A disznó a hátsó udvarban hosszú percek alatt örülten körözött. Nem tudta, hogy pont ő lesz az, de hogy valaki igen és hogy veszélyben van az udvaron azt minden porcikája lüktetve érezte. Aztán Csúnyaapa benyitott a moslékos vödörrel. Minden gyanú, mintha egy rémálom lett volna: elillant. A disznó érezte gyomra lassú forgását, mint ahogy a betonkeverő elkezd forgatni a tegnap, vagy a tegnapelőtt éhes maradékát. A moslék elhasalt a vályúban hosszanti fröccsenéssel, az állat pedig, mint a halott mellett virrasztó öregasszony, fölé hajolt, csak épp a haját nem tűrte hátra az – de Csúnyaapa ráugrott a

hátára – érezte a gazda combjainak szorítását, hirtelen újra a rémálomban volt; nem tudott szaladni körbe-körbe, mert a mellső lábai nem léptek, arccal fúródott a sárba, és valami meleg lé az orra köré folyt. Lelassult a világ, és megállt. Mikor újra kinyitotta apró szemeit, már egy muslicaraj, vagy emberek köröztek felette. Felemelte a fejét, de óriási ütés hasított az orra tövébe, a homlokába és valahonnan ismeretlen helyről, belülről reccsenést hallott. Rózsaszín bőre újra a sáron csattant. Elmúlt a világ. Csak ő maradt. Rohanó lábaival nyargalt félig a levegőben, félig a sárban, az oldalában mozogtak a kövek tompa nyomásaikkal. Aztán, mint mikor Csúnyaapa behúzza maga után az ólajtót este és leoltja a villanyt. Ádám gépiesen vágta a húst, mint a szalagfűrész az eltévedt ujjakat, szépen hasábra.

A temetés

Csúnyaanya meghalt. Ádámot telefonon hívták nővérei. Dél körül lehetett, sorban állt a menzán. Valami ismeretlen helyen szorítást érzett, belül, mintha a bordái egy vasgolyóvá változtak volna, magukba foglalva az összes szervét. A levegőt csak a torkába tudta beszívni. Levonszolta magát a lépcsőn, a tálcát majdnem kivitte az utcára, de aztán lerakta a folyosón, valaki utána szólt, de ő már a kollégiumban tömte a táskáját, mint ahogy a libát szokták. Hányszor kihatott szegény. Estére Csúnyaanya megsütötte, a lányok hazajöttek vacsorára, a hús pirosra sült, a fölējük hajoló szintűgy piros homlokok gyöngyöztek az izgalomban. Ádám összeroskadt. Sírt.

A ravatalozóba nem akart bemenni, a temetésre csak idős korára emlékezett, de a részvétnyilvánítás végtelen sora mindig világított az emlékei között: kölni szagú fekete barázdá, frissen borotvált éles állak úgy csillogtak, mint az eke; beforgatva Édesanyja nehéz emlékét a földbe.

A halotti tor undorító volt. A gyászolók halkán, szinte titokban rágtak, úgy, mint oviban az alvás ideje alatt sutyorogtak egykor. Csúnyaapa arcát kitakarta a gyász, kiültek a ráncokra érzései, amiket azelőtt Ádám sosem látott. Ebben az egészen máshol lévő lassan rágó arcban hazatalált. Édesanyja meghalt, Édesapa pedig megtért emberré lenni: lassú könnyekben szakadtak le a szokások arcán, bőre, mint a tavaszi föld, kiengedett és elárasztotta a munkások világát az átváltozás illatával.

Munka után nem nézett többé tévét. Kiült a ház elé a padra, vagy átment a lányaihoz. Két hónap alatt megöszült.

Az esküvő

Ádám idősebb nővérének második esküvőjére jött vissza a Faluba. Mikor belépett nővére házába, Édesapja az asztalnál ült. Poharat tartott a kezében és a frissen mosott ruhákat nézte. Furcsán késve rántotta borotvált arcát az ajtónyitódásra, amin, mint őzsuták a szántáson, átfutottak gondolatai a szeme körüli barázdákon. Fiát meghatotta Édesapja ülte. Elsőre pont, mint Imre a tévészereelő úgy nyolc évvel ezelőtt, de mégsem. Valami csillogott a szemében. Ádám leült mellé, régóta nem járt otthon.

– Milyen napod volt? – kérdezte az Apa

– Hát, jöttem. Annával gyerekünk lesz.

- Na! – Kapta fel fejét – Hányadikban van? De hát, eljegyezted már? Na én nem tudom, megoldjátok.
- Még csak a múlt héten derült ki. Tudod, nem jött meg neki, aztán úgyis mennie kellett már az orvoshoz. Nem gondolkoztam még eljegyzésen, Apa, most vagyunk két éve együtt!
- Mi anyáddal pont a lagzi estéjén voltunk egy évesek. Úgy volt az igazi!
- Persze, de azért ez már más, tudod.
- Más, más, de megtartjátok?
- Persze! Eszembe sem jutott más, szerintem Annának is teljesen egyértelmű. Aznap este, hogy megmondta, meg is akartam kérni a kezét, de aztán majd gyűrűvel mégis.
- Az a ti bajotok, hogy mindent úgy tudtok, aztán nézd meg, mi is csak megcsináltuk valahogy. Sosem kérdeztem meg apámat, hogy milyen az a házasság. Megmondtam neki, hogy elveszem Anyádat, ő meg megkínált cigarettával és hozott fel bort.
- Persze.
- Ne aggódj, holnap mi is iszunk a lagzin! Nem van ez másképp, meglátod.

Az esküvő szép volt. Nem voltak sokan, a lagzira sem vártak, csak a faluból. Ádámék udvarába terítettek, minden asztalra egy nagy tököt raktak, bort meg szódát. A lagzi itala a fröccs volt, csak úgy minden egészsézés alkalomé a Faluban. Az üres asztalokat gyorsan belepték az emberek. Menyasszonytánc nem volt, vőfély sem, csak az Örömapa sétált az asztalok között kérdegetve, kinek mit hozhat. Érződött, hogy ez már a harmadik lagzi az udvaron, nem volt benne semmi meglepő és nem is akartak meglepni senkit. Az ifjú pár harmincon túl, ami már tisztelendő kor. Itt mindenki harminc - negyven éves arcával él, onnantól magára veszi az alkoholizmus pompáját, amely halálig kitart, csakúgy, mint a kék munkásruha, vagy a zöld vadászmellény.

Ádám, nővérei, Édesapja és Morzsi együtt ültek. Morzsi a baracklekvár színű és baracklekvár ragadós szőrű tavaly befogadott családtag az Apa új, állandó társa. Együtt élvezték a meleg estét, a kalácsot. Morzsi percekre megőrült, ha egy a májusi rajzásból eltévedt, azóta kóválygó bogár körülotottük elrepült. Mi téríthette el a többitől? És talán nem is szaporodott, csak kóvályog?

Másnap a két nővér külön ébredt. A házaspár újra belakta az otthagytolt bolt melletti házat, a tulipánokat még a tavasz elején elültették az ablak alatti ágyásba, de aznapra sajnos mindegyik elnyílt. A kertben a fokhagyma erős hajtásaival duzzadt az ágyások között, melyeket az új pár együtt vetett be szárazbabnak valóval. Reggel ájtott húga és Édesapja. Kiültek a fehércsompés teraszra kávézni, az utcáról pedig sorra köszöntek be az emberek, ők pedig kiáltottak utánuk. Néha kérdések érkeztek az udvarra, például: „újra itt a reggel, igaz?”. A választ az Apa adta meg, mondjuk egy – „Hát mit tudunk tenni?” – hatalmas belenyugvásával.

Húsvét

Ádámék gyermeke, Menyhértke hóolvadáskor született.

Édesanyja, Anna, idegenül mozgott Ádámék házában, ózdkodva ért a dolgokhoz, amelyek ugyanúgy álltak, mint mindig. Morzsi hosszasan csodálta gombszemeivel a napsü-

tötte babahordót a napos tornácon, mint nyújtóztak az égnek Menyhértke puha karjai. Annának mindenki a kedvében akart járni, de ő mégis mintha tévében látná ezeket az embereket. Ezentúl mindent megtett, hogy Ádámban és Ádámon semmi esetre se jelentkezzen semmilyen, a Falura emlékeztető nyom. Meglehet, Ádám születése óta mindenhol kilógott, mindenhol vendégként kezelték, még otthon is. A Nagypapa lassú izgalommal totyogott az unokájához. Meg akarta emelgetni, de sajnos a kisgyermek mélyen aludt, mint azok a lekvárok a kamrában, amiket egykori felesége rakott el, nagy gonddal, hogy egy szem gyümölcs se vesszen kárba. Az egész éves fogyasztás sokszorosát főzte be, mondván a gyerekek majd elviszik.

Egy éve annak, hogy új pap érkezett a faluba, aki valamiért különösképpen érdekesnek bizonyult, így lassan egy éve annak, hogy Ádám családja templomba járó lett. Azelőtt senki sem volt misén, vagy istentiszteleten, csak Anna egyetemi éve előtt a Városban.

Ám még a mise is idegen volt számára, a sok gyurmafigura emberrel, akik nótázva énekelik a zsoltárokat, vagy éppen pici rést nyitva a szájukon ömlesztik össze a hangokat, egy kocsmaszagú mormogásba. A pap, bár próbált a gyülekezet nyelvén beszélni, nem sikerült neki, viszont az ókori római szónokok összes attribútumával rendelkezett. Ádámot nagyon lekötötte a prédikáció, sőt, vasárnaponként gyakran meglátogatta egykori családját, csak hogy a misén részt vegyen. A falusiak Salomon néhai szülői értekezleteinek hangulatát érezték a templomban. A tanár faluvégi háza üresen állt, mert lakója egy fél év szabadságot harcolt ki magának, valamilyen kutatásra hivatkozva.

Salomon

Ádám és Salomon egy vasárnap a templom előtt futottak össze. A misét komolyan ülték végig egymás mellett. Érdekes volt együtt hallgatni, az állandó zsongást, mint iskola folyosóján rezegett a levegő a templomteremben. Valószínűleg a tanár újbóli közelsége hozta vissza ezt a képet, bár Ádám az egykori iskolatársain a múltféten is rajta felejtette szemét. Szétszórva ültek a templomban, fejüket meghajtván. Most sem vártak semmit a szavaktól, pusztán megtanultak csendben lenni, úgy, ahogyan két idegen egymáshoz szelídül és végül talán össze is házasodnak. A Faluban, ahol ki tudja mióta semmi sem változott, talán Ádám születését leszámítva, most az új pap olyan erős kontúrral lépkedett az emberek között, hogy pusztán jelenlétével betेरelte őket a templomba.

A mise után Salomon egy könnyű kötésű füzetet nyomott Ádám kezébe:

– Át akartam vinni hozzátok, olvass bele.

– Köszönöm, biztos érdekes. Visszatér tanítani?

– Igen, minden bizonnyal folytatom a munkám. – A Tanár komoly arcával minden szavát elismerte magának.

– Remek, és mivel töltötte ezt az évet?

– A folyóiratban megtalálod a tanulmányomat, az betekintést enged abba a kutatásba, amit a faluért végeztem. – Ádám orrán lassan emelkedett a bőr, ráncosodott, de hamar kisimult, amint észrevette. Minden esetre teljesen idegennek érezte magától ezt az embert.

Elbúcsúztak, és hazamentek mindketten. Ádám undorodva tartotta kezében a folyóiratot, amelyben talán valamilyen kinevezés, vagy ki tudja milyen elismerés álhatott a tanár neve alatt. Otthon aztán lerakta a kabátok alá és ott is felejtette.

Favágás

Ősz közepén járt a Falu. A fák alatt felejtett almák évült pompájukkal hasadtak meg a reggeli fagynak. Az emberek a kocsmá előtti padokról behúzódtak a pult mellé, vagy a pincék falták fel őket az utcáról. Az asszonyok a felmosóvízzel már nem totyogtak ki a kitárt konyhaajtón, hogy végigloccsantsák az udvaron, hanem vagy a vécébe, vagy a kádba öntötték ki azt. Az utolsó meleg idők lehetnek az évből. A Faluban ilyenkor szoktak fát vágni télire, ki-ki a saját udvarában. A favágás Ádám kedvenc munkái közé tartozott, Apjával két nap alatt egymás mellett dolgozva felépítettek egy nagy farakást a fásban.

A keresztelő

Édesanyja halála óta Menyhértke keresztelője keltette az első olyan érzést Ádámban, amivel nem tudott mit kezdeni. Érezte, hogy mint egy nagy bánna benyeli őt, a Faluval együtt, kieszi a világból Anna teljes tiltakozása ellenére. Meghallotta saját hangjában, mikor Annával beszélgettek; ragaszkodott hozzá, hogy a faluban kereszteljék meg a gyermekét. Egyre gyakrabban jutott eszébe egy kép, hogy Édesapja kimegy a szobából és leoltja maga után a villanyt. Az a csend, amit maga után hagyott, az a semmire sem való és semmiért sem levő csend viszkető érzése, a bűdös bútorok, mint ha köveken feküdne, a rossz ágyának az a tompa nyomása az oldalában. Néha, elalvás előtt forgott vele a világ, utána álmában érezte, hogy valami meleg folyik az orra köré, reggelre az arcára és a párnájára rászáradt a vér. Édesanyja egyszer azt mondta neki, hogy biztos disznóvágásról álmodott, úgy összevázott mindent maga körül.

A templom nyár végére feladta hűvös levegőjét, átmelegedtek falai. A víz langyosan csorgott le Menyhértke arcán. A gyermek nem sírt, a Pap arca ragyogott, mint májusban a Falu pocsolyás utcája a tavaszi kelő napfényben. Ádám gyerekkorában sokat gondolkozott azon, hogy a fagyból felengedő talaj gilisztái milyen mélységből törnek fel barna testükkel és délen, ahol sosincs pocsolya, mert minden vizet beszív a cserepes föld, az olaj így tör e fel? Bátortalanul? És olyan olajjal kente-e be Jézus lábát az az asszony, akitől mindenki viszolygott? Salomon gyakran olvasott fel a Bibliából, mielőtt megkezdte az órát.

A keresztelő után Anna ölében aludt Menyhértke a napos tornácon. Anna nyugodt gesztusaival vette tudomásul, amint lassan kitérült előtte a Falu ártatlan világa.

Születésnap

Az augusztusi szilvafák gyümölcstől roskadó ágai addig teremnek, amíg le nem törnek a súly alatt. Ha két szilva közel nő egymáshoz, a gyümölcs felszínét nem éri a levegő, pár borús nap után a csöppnyi távolságot áthidalja egy körkörösén hízó gombatelep. Az idősebbik nővér új házassága alatt, a frissen meszelt falon fél év után jelentek meg az első penészfoltok. Másfél éve annak, hogy férje külföldre fuvarozik.

A nővérek a tornácon kávézták át édesapjuk születésnapjának bizsergő délelőttjét. Ádám feladata volt az ajándék beszerzése a városból, mert valami igazán szép ajándékot kívánt ez a nagy alkalom.

Az udvarba terítettek, minden asztalra bort raktak meg szódát, díszítésnek pedig egy-egy nagy tököt. Csak a faluból vártak vendégeket. A vasárnapi mise után az ajtóból kijövő emberek mindegyikét meghívták, hogy nézzenek be délután. Talán még Salomont is; a lassan folydogáló falusiak élén vágatott dolgára a tanár, így a meghívása is csak úgy gyorsan, utána szólva történt.

Salomon ennek híven, a falusiak után érkezett meg az udvarba. Ádámot meglátva a család asztalához kért magának helyet. Ádám egész délelőtt a folyóiratot kereste, ebédre meg is találta, arra számítva, hogy ráterelődhet a szó. A szó, végül is nem ráterelődött, mert Ádám tele volt kérdésekkel, hiszen egy kinevezésről szóló díszes tudósítás helyett tanulmányt talált benne a vidéki általános iskolák tehetséggondozó programjának hiányáról, amelyet egy egykori tehetséges gyermek bemutatásával támasztott alá a lelkiismeretes kutató. Kiderült, hogy a dolgozatok állandóan mindenféle háttértartalmat akartak kimutatni, az érdekesebbek be is kerültek a tanulmányba.

A beszélgetés hatására Ádám gyerekkorára attól a naptól kezdve a Faluban mindenki egyféleképpen emlékezett. Az ünnepektől Nagyapa, kis unokái gyűrűjében egészen más színt kapott, ugyanis azzal, hogy hirtelen megtelt a köztudat élete alatt történt fontos dolgokkal – mert bizony történtek a dolgok – pár régi iskolatársát magával rántva végleg nagyapa lett.

Havazás

A templomban, mint a varjak a bolt előtti csupasz gesztenyefán, fekete kabátjaikban fázva húzták össze magukat az emberek. A pap a várakozásról beszélt, az emberek fáztak és unalmukkal teljesen átélték a karácsony áhítatát. Csend volt a prédikáció alatt; a hideg mindenkinek személyes, megoszthatatlan élménye volt.

A Faluban két napja folyamatosan esett a hó és a közlekedés leállt. Ádám családjával egy napra a szülői házban rekedt. Annának rosszul esett ez a kényszerszünet, egész délelőtt a konyhában ült és nézte a tévét. A nővérekkel sohasem sikerült beszélgetnie. Ádám feleségét nézte, ölében Menyhértével, aki pedig Morzsit bámulta, nagy kerek szemével. Morzsi aludt. Nagyapa nyáron, a falat megbontva, egy nagy cserépkályhát rakott a konyha és a szoba közé.

A veteményezés

Mivel a faluban senki sem beszélt a teremtés nyelvén, mindenféle szertartásos mozdulatsorokhoz folyamodtak tavasszal.

A hó olvadva cénákra foszlott és a talaj szövevényes testébe húzódott vissza. A fehér megsárgult, a sárga bebarnult és a barna pedig ilyenkor úgy feketéllik az őszi szántáson, mint ami mindent elnyelhet. Ez a vetés ideje. Ádámék és a nővérek a kertben dolgoztak. A föld laza volt és tiszta, mint az óvoda meleg homokja. Esetlen és kezdődő volt a világ, azon az első tavaszi napon, a fák és minden a bizsergő föld felett az emberek körül halott volt még, mint ha új idő kezdődött volna, a régi pedig az összes emlékével a szántásba visszaforgatott száraz növényekkel bomlott szét.

A Faluban minden évben újra vetik a kerteket és megmetszik a fákat. Az állandóság, a tudat végtelenné nyújtott bűdös kelt tésztája, mely formátlanul nyúlt át a láthatatlan határokra, a Falut környékező végtelen szántóföldeken is túlra, sőt, még az időből is kilógott. Talán valahol a mitikus múltban lehetnek a szélei, a szántóföldeken is túl, ahol igazi hősök élnek, kiket a tévéből mindenki ismert a Faluban. A veteményes idén háromszorosára nőtt, hiszen Ádám és Anna is akar saját zöldségeket.

Anna minden nap végignézte magát a tükörben, az öregedés jeleit kutatva arcán. Ám egy napon az öregség helyett a csúnyulás jeleit vélte felfedezni magán. Arcának arányossága felborult, bőre gyurmaszerű lett. Aznap kedvtelenségében a főzésbe felejtkezett. Pár nap múlva beiratkozott egy esti jógaörbe, ahonnan azzal jött haza, hogy maguknak kellene megtermelniük a lehető legtöbb ennivalót, mert Menyhértkét nem szabad kiszolgáltatni egy olyan kornak, amelyet ő úgyis megváltoztat, ha majd tudatával bírni fogja, ha majd tudni fogja, hogy mi mindenre született le. Talán azt is tudni fogja, hogy mi mindennek a képében élt már ezelőtti életeinek végtelen láncolatában; Anna sejtette, bár senkinek sem merte elmondani, hogy fiában egy történelem előtti nagy király született újra, mert annyira nyugodt és békés, mert annyira állandó körülötte minden. Annát átváltoztatta a gyerekeivel.

Ádám szótlanul nézegette, hogy a két nővér mennyire természetesen markolja a gereblyét, húzza a sorokat és szórja beléjük a magvakat azzal a tudással, amivel már talán több ezer éve végzik ugyan ezeket a mozdulatokat az emberek. Anna, férje által előkészített ágyásba a vetőmagos papír hátulján elolvasott két centis távolságokra szurkálta le a borsómagvakat, valami pont erre a célra vett szerszámmal. A Faluban a borsót mindig is, mindenki az újával nyomogatta le. Annál jobb volt a munka utáni kávé azzal a koszos kézzel a teraszon.

Temetés

Ádám édesapja meghalt. Ádámot telefonon hívták nővérei, pont ebéd közben. Anna kérdező hangja kilométerekről érkezett a fülébe, belső szervei egy tömbbe húzódtak össze valahol legbelül, a bordái között.

A ravatalozóba nem akart bemenni, a temetésre csak később emlékezett vissza. Olyan volt, mintha Édesanyja halálát álmodná újra, csak most Édesapja sehol. A halotti tort az egykori házban ülték némán, miben már az egyhetes üresség is úgy érződött, mint ha sosem lakott volna benne senki. A csend megfoghatatlanul rohangu az emberek között, minden gondolatot, emléket felzabálva. Senkinek sem jutott az eszébe semmi. Anna, maga sem tudta miért, néha sírni kezdett a nővérekkel, körülöttük a döngölt földet nézték merev tekintetükkel a gyerekek. Ültükben azon kapták magukat, hogy lóbálják lábaikat és gyorsan abbahagyták. Egy pár öregember egymás közt hallgatott az asztal másik végénél. Menyhértke mindent tudott, ahogyan Morzsi is a kályha tövének fekvé. Ádám gyújtott be, még a reggel.

A ház mögött elgyengültek a növények, engedtek a Föld húzásának, a tökök felől elszáradtak a nagy duzzadt levelek, pár kerttel odébb a vasvillával összehúzott barna szárat égették, a vakondtúrások elkezdtek burjánzani a gyümölcsfák alatt a Falun hosszan végignyúló füstben. A halál korán jött, de mégis mindenki érzete, hogy ebben a pár napban minden elfogy az évből.

Morzsi

Morzsit a temetés után két nappal a bolt előtti árokban találták meg. Ádám a legnagyobb szilvafa alá ásta el a kertben, de valahogy annyi föld maradt a kicsi kutya sírgödre után, hogy sehogy sem tudta visszatemetni, így a vakondtúrások között egy nagyobb halommal álltak tovább a fák.

Ádám maga sem tudta, hogy mikor volt egyedül a házban. Minden sarokban Édesapját érezte.

Gyümölcsfák

A gyümölcsfák vékony ágaikkal a levegő minden rezdülését érzik, a Nap melegére a fakéreg az év ezen szakán bőrré változik át. Ádám a mise után egy-két órát mindig a kertben töltött. Édesapja háza rámaradt, és ahogy az ágak a tavaszt, érezte; sosem fogja eladni azt. Anna ragaszkodott az eladáshoz, de a veteményes miatt azt csak őszre tervezte. Most a nagy szilvafa alatt, a padon, amit a ház elől hoztak hátra, napozott az Anya, ölébe hajtva fejét Menyhértke mélyen aludt, mint ahogy minden délután szokott ilyenkor. Anna akkor még nem sejtette, hogy a második gyermekét is itt, pontosan így fogja altatni. Ádámnak felesége előtt ez volt az első titka, mert bár ő is tudta, hogy nem a Falu az a hely, ahol gyermekét felnevelné, de mégis olyanná lett világában, mint Jeruzsálem a középkori térképeken: a köldök, a Föld köldöke.

A növények időnként felbukkantak és bekapálták egy óra alatt a kertet meghajlított hátukkal, ami öregkorukra úgy is maradt.

Nyirán Ferenc

Csak próbáld...

Azok a napok már
elmúltak tudod azok a
délutánok bódultan és
megfoghatatlanul mint
a fejed fölött futó
felhők árnyéka azok
az órák percek
amikor a kerthelyiségben
lomha lánynevetés
lódult s korszok
csilingelése szállt a
surruló alkonyatban

hitek ropogtak benned és
bordáid között a süvítő szél
tartásod fontos volt
neked még nem aláztad
magadat semmiért
senkiért hát rajta csak
próbáld az éjszakai pókerpartik
emléke alól szerelmed hajának
nyári illatából csak próbáld
a kocsmaudvar csörgő őszi
avarából kibogarászni újra
azt az életet

Reggeli kérdés

reggel ha a fürdőszoba
foglalt volt szüleim
hálóján át jutottam el
a vécére – nem szerettem
a fülledt szellőztetés
előtti elhasznált levegőt
az öregszagot...

tizenhat voltam ők alig
negyven de nekem
harminc fölött már
öreg volt mindenki

most hússzal vagyok
több mint ők akkor
a fiam tizenhat

nagyon rendes tisztelettudó
fiad van mondtad
az évadzáró buli után
s elgondolkodtam hogy tényleg
talán az apja példája
látva szerencsétlen nőügyeit
kocsmázásait
nagy megtéréseit

vajon érezte-e ma
reggel amikor
bejött a szobámba
s zoknit boxeralsót vett elő
a komódból nem kapcsolta
be a zenecsatornát de
összesöpörte az eltört poharat
feltörölte a kiömlött
sört megigazította a könyvespolcot
visszarakta a lesodort
könyveket vajon
érezte-e a becsukott
spaletták mögött
azt a szagot

Nem akarom

Jó ha kétévente
találkozunk fiúk amikor
C-n járok de nem
megyek többé a Kis Bárányba
nem nosztalgiazom veletek
kiből mi lett K. egyetemi
tanár L. sebészprofesszor
Gy. egy multicég vezére és még
mindig vízipólozik nem is
jár a Báránykába –
nem akarom tudni mi
lett egyik-másik cimborával mint
legutóbb is K. felkötötte
magát Zs. szakadékba
zuhant Kanadában szarvas
vadászat közben J. tengerbe
fulladt A. szétitta a máját
P-t pedig elvitte a rák ötven
és hatvan között
sorra hulltok el ki a
faszt érdekel

nem akarom hogy
legközelebb téged se
találjalak ott hol két év
után is kérdés nélkül
teszik elém a szokásost
nem akarom özvegyen
maradt egykori szerelmeim
szomorú szemeit látni az
utcán vagy új barátba
kapaszkodva zavart mosolyukat
nem kell ehhez elutaznom
az üveg visszaváltó előtt
a minap Z. szatyráért
lehajolva felbukott és
nem kelt fel többé

nem akarom látni
ahogy döglött napok
hullámai alól időnként
felbukkanva olykor még

utolérni vélitek sodródó
sorsotokat nem akarom
látni tekintetek tükrében
szánalmas ragaszkodásomat
nagyképű életemhez sem
közönyös pislogással
nézni amint évről
évre kicsorbul valami
bennünk s percről percre
szivárog sejtjeinkből
az idő

Farkas Gábor

Apokrif

Aznap vörös köntösében
jelent meg közönsége előtt,
meghallgatta a vádakat,
a gyilkolni vágyó nép
hökkenéseire értelt, bólogatott,
majd megmosakodott.

És harmadnapra véget ért a böjt,
mindenki várta, hogy testet ölt,
és beszédet mond az üres sír előtt.

(Vagy legalább elúzi a rómaiakat.)

Amivé

hívtál magadhoz
és én nem mentem
kezed nyújtottad
és én nem mentem

két karodból kihullajtott
korhadt fatörzs lettem

Stációk

két pohár lélegzet
egy egész üveg csendből
kapaszkodók nélkül

a szemvonal
elmosódó időtlenség

a feles poharak
résztveletlensége
létben rohadás

*

éjjel az összes villany égett
ilyen valóságos éjjelen
az áldozat zárja a filmet
és a gyilkosé a félelem

*

dárda a Testben
forró égető izzó dárda a Testben

feloldhatatlan lélegzet a Testben

*

„Akkor – magától – szűnik – a vihar,
Akkor – magától – minden elcsitul,
Akkor – magától – éled a remény.”

(Reményik Sándor)

Bolvári-Takács Gábor

A sárospataki öregdiák-mozgalom közművelődési dimenziói

Az öregdiák mozgalom az iskola társadalmi hatásmechanizmusának egyfajta fokmérője. Az oktatás és nevelés terén elért eredmények egy tanintézet számára ugyanis nemcsak a végzett tanulók egyéni sorsának jobb vagy rosszabb alakulásában tükröződnek. Fontos mutató, s egyben visszacsatolást jelentő kapocs az egykori növendékek összetartó erejét bizonyító önszerveződés, az egymást váltó nemzedékek évtizedes távlatokban fennmaradó barátsága. Az erős öregdiák-bázis az anyaintézmény társadalmi elfogadottságát, rangját is befolyásolja, hírnevét erősíti.

A pataki öregdiák-mozgalom szempontjából a „pataki iskola” kifejezésen az 1531-ben alapított Sárospataki Református Kollégium keretében vagy utódjaként létező tanintézeteket értjük. A Kollégium mai értelemben vett intézményi ágai a 18. század végére szilárdultak meg. Ezek: a gimnázium az 1952-es államosításig, majd az 1990-es újraindulástól; a teológiai akadémia az 1951-es bezárásig, majd az 1991-es újraindulástól; a tanítóképző 1857–1869 és 1929–1950 között; a jogakadémia 1793–1923 között; a népfőiskola 1936–1950 között. Jogutód állami intézmények: a Rákóczi Gimnázium 1952–1990 között, valamint a tanítóképző 1869–1929 között és 1950-től (2000 óta, mint a Miskolci Egyetem főiskolai kara).

Ami az öregdiák szervezeteket illeti, a Kollégium számára a fennállás első három évszázadában sem volt ismeretlen

a végzett növendékek iskolájuk iránti ragaszkodása, bár intézményes öregdiák mozgalomról csak a 19. század második felétől beszélhetünk. Az 1945 előtt alakult szervezetek között baráti és érdekvédelmi csoportosulások egyaránt megtalálhatók. Ezek: 1871: Sárospataki Kör, Buda. 1916: Sárospatakot Oltalmazó Liga, Budapest. 1917: Pataki Diákok Országos Szövetsége, Budapest (érdemi működést nem fejtett ki). 1921: Pataki Diákok Szövetsége, Budapest. 1928: Pataki Diákok Országos Szövetsége, Sárospatak; illetve ennek fiókegyesületei: 1929: Budapest (a PDSZ átalakulásával), 1930: Debrecen, Miskolc és Nyíregyháza. A legjelentősebb ezek közül az 1928–43 között működött Pataki Diákok Országos Szövetsége volt.

Az 1945 után alakult szervezetek alapvetően területi alapon szerveződő baráti körök voltak, amelyek közül néhány, az évek folyamán, egyesületté alakult (a felsorolásban a jelenlegi, illetve a megszűnéskor fennálló elnevezést adjuk meg). 1952: Pataki Diákok Baráti Társasága, Miskolc; 1960: Sárospataki Diákok Budapesti Egyesülete; 1963: Sárospataki Diákok Debreceni Egyesülete; illetve e három város és a sárospatakiak összefogó szervezete: 1963: Pataki Diákok Baráti Társasága, Sárospatak. 1983–2004: Pataki Öregdiákok Sárospataki Baráti Köre, Sárospatak. 1987: Sárospataki Diákok Baráti Köre, Nyíregyháza. 1989–1991: Sárospataki Diákegylet, Sárospatak.

Az 1989-ben Sárospatak székhellyel, de Budapesten megalakult Sárospataki Református Kollégium Alapítvány minőségi változást jelentett a pataki öregdiák-mozgalom történetében, ugyanis kifejezetten pénzügyi forrásgyűjtő céllal jött létre, a Kollégium visszaállítása érdekében. Az 1989 után alapított szervezetek között további alapítványokat találunk: 1991: Sárospatakért Baráti Kör Alapítvány, Sárospatak; 1991: A Református Kollégium Gimnáziuma 1941. I/A. Osztályának Ösztöndíj Alapítványa, Sárospatak. Továbbá: 1995: Pataki Öregdiákok Ózdi Köre, Ózd; 1997–2003: Sárospataki Nyári Anyanyelvi Kollégium Egyesület, Budapest. Az elsősorban koordinációs funkciót betöltő Pataki Diákok Szövetségét, mint a mozgalom csúciszervét, az öregdiák mozgalom és a pataki iskolák 1996-ban közösen hozták létre Sárospatakon. Eltérően az 1928-ban alakult PDOSZ-tól, ezt nem magánszemélyek, hanem 14 intézmény és szervezet alapította.

A pataki öregdiák-mozgalom közművelődési dimenziójának elemei már évszázadokkal ezelőtt körvonalazódtak. A külföldről visszatért diákok könyvekkel gazdagították a Kollégium könyvtárát, ők jelentették a tanári kar utánpótlását, és különösen a 19. század második felétől rendszeresen adományoztak, vagy tettek alapítványokat az iskola javára. Ennek alapját az eredendő kulturális értéköslet jelentette, amely a pataki iskola oktatási és nevelési elveiben gyökerezett, s amely mind a nevelők, mind a diákok vonatkozásában minőségi személyi bázison alapult. Ezek segítségével a közművelődési dimenzió lényegében négy tevékenységi formában alakult ki, és van jelen napjainkban is: a lobbitevékenység, a tényleges kulturális produktumok, a közművelődési szervező erő és az egyesület-szervezési multiplikátor hatás. A továbbiakban, néhány példával, ezeket illusztráljuk:

A lobbitevékenység legfontosabb eredményei a következők voltak: 1916: a jogakadémia bezárásának megakadályozása. 1929: a tanítóképző egyházi kezelésbe történő visszavétele. 1931: az Angol Internátus megnyitása. 1962: a gimnáziumi angol nyelvoktatás újraindítása. 1964: a gimnázium UNESCO-asszociált iskolává válása. 1966: emelt óraszámú, országos beiskolázású angol tagozat a gimnáziumban. 1968: Sárospatak várossá nyilvánítása. 1981: a Zempléni Tájvédelmi Körzet létrehozása. 1983: A Művelődés Háza megnyitása Sárospatakon. 1987: magyar-angol két tannyelvű oktatás a gimnáziumban. 1990: a Sárospataki Református Kollégium visszaállítása.

A kulturális produktumok közül legrégebbi múlttal és folyamatossággal az ösztöndíjak rendelkeznek. Jól szemlélteti két adat: az iskolában az 1900/1901-es tanévben több mint negyven, a 2005/2006-os tanévben közel húsz ösztöndíj alapítvány működött. A nem kevésbé számottevő, legismertebb adományok, illetve hagyatékok a Béres Ferenc által alapított Sárospataki Képtár, a kollégiumi Nagykönyvtár Szathmáry Lajos-gyűjteménye, illetve Király István-könyvtára. A sárospataki köztéri szobrok közül öregdiákok adományaihoz köthető egyebek mellett Béres Ferenc, Egressy Béni, Kazinczy Ferenc, Kazinczy Gábor, Komáromi János, Móricz Zsigmond, II. Rákóczi Ferenc, Tóth Ede portréja, illetve a Pataki Diákság Emlékoszlopa. Az emléktáblák sorából az I. Rákóczi György – Lorántffy Zsuzsanna, valamint Kövy Sándor – Kossuth Lajos domborműveket, továbbá Finkey Ferenc, Jászay Pál, Péchy Tamás, Teleki József márványlapjait és az első világháború pataki diákáldozatainak emléktábláját emeljük ki. A kiadványok közül a könyvekre „A pataki diákvilág anekdotakincse” sorozat kötetei a legjellemzőbb példák: az első

kötet 1927-ben, a továbbiak 1930-ban, 1996-ban és 2001-ben jelentek meg. A periodikák közül a Sárospatakat Öltalmazó Liga által 1916-ban alapított „Sárospataki Hírlap”-ra, illetve az öregdiákok által 2001-ben indított „Zempléni Múzsza” társadalomtudományi és kulturális folyóiratra hívjuk fel a figyelmet.

A közművelődési szervező erő fontosabb megnyilvánulásai a következő rendezvények voltak: 1948-ban: Sárospataki Népfőiskolai Találkozó. 1972-től: Sárospataki Nyári Kollégium, az Anyanyelvi Konferencia védnökségével. 1972-től: „Tegyük valamit Sárospatakért!” mozgalom. 1976-tól: Sárospataki Népfőiskolai Találkozók. 1987-től: Sárospataki Téli Népfőiskolai tanfolyamok. 1990-től Sárospataki Nyári Népfőiskolai tanfolyamok. 2001-től: Pataki Diákok Emléknapja rendezvénysorozat.

2008-tól: a Pataki Diákok Szövetsége Bálja (Budapest).

Az egyéb, nem öregdiák szervezetek létrehozásában kimutatható öregdiák közreműködés, tehát az egyesület-szervezési multiplikátor hatás eredményei: 1973: Sárospataki Városvédő és -szépitő Egyesület; 1985: Kazinczy Ferenc Társaság, Sátoralja-újhely; 1986: Magyar Comenius Társaság, Sárospatak; 1992: Sárospataki Népfőiskolai Egyesület; 1995: Bodrogközi Művelődési Egyesület, Sárospatak – Királyhelmec; 2006: Sárospataki Lokálpatrióták Egyesülete.

Mindezek alapján, a 19–20. századra visszatekintve, kétséget kizáróan megállapíthatjuk, hogy a sárospataki öregdiák mozgalom komoly közművelődési értékmentő és -teremtő missziót teljesített, s eközben hozzájárult a civil társadalom alapértékének megerősödéséhez.

(Elhangzott az Andragógia és közművelődés – Régi és új kihívások előtt a közművelődés az új évtizedben c. konferencián, Debrecenben, 2011. május 5-én.)

Boros László

Pinczés Zoltán, a Zempléni-hegység kutatója

Főhajtás a professzor emléke előtt

Bekövetkezett az, amitől egyetemi oktató-társai, barátai, tanítványai, tisztelői féltek. Bár titkon reménykedtünk, hogy úrrá tud lenni betegségén. Sajnos nem így történt. Pinczés Zoltán professzor szíve 2011. június 3-án – életének 85. évében – megszünt dobogni.

Pinczés Zoltán 1926. június 29-én Balmazújvárosban született. Anyai ágon zempléni (tokaji) kötődésű. Talán ez is közrejátszott abban, amiért később, már egyetemi oktató korában a Zempléni-hegységet választotta tudományos kutató munkásságának fő színteréül. Iskolai tanulmányait szülővárosában kezdte (1932–1936), majd a debreceni Fazekas Mihály Gimnáziumban (1936–1944) és a Kossuth Lajos Tudományegyetemen (1944–1949) folytatta. Földrajz-történelem szakos tanári diplomája megszerzése után egy ipari tanuló iskolában töltötte pályakezdő éveit. 1951-ben tanítómester, majd Kádár László professzor meghívására a debreceni KLTE Földrajzi Intézetébe került, ahol előbb tanársegéd (1951–1956), aztán adjunktus (1956–1962), docens (1963–1978) és egyetemi tanár (1978–1996). 1972-től 1991-ig tanszékvezető, 1973-tól 1975-ig tanszékcsoporthoz vezető, 1975-től 1978-ig dékánhelyettes, 1984-től 1986-ig a Földrajztudományi Intézet igazgatóhelyettese. Ezekben a vezetői szerepkörökben hatékonyan segítette, kezdeményezte a földrajztanár és a geográfusképzés tartalmi-módszertani korszerűsítését, az oktatás

tárgyi és személyi feltételeinek javítását, a változó feladatoknak leginkább megfelelő intézményi struktúra kialakítását. Nevéhez fűződik az Alkalmazott Tájélföldrajzi Tanszék alapítása 1990-ben. 1996-tól nyugdíjas, de mint emeritusz professzor utána is tanított, és gazdag tudásával, tapasztalataival segítette szakdolgozóit és doktorandusz hallgatóit.

Oktató-nevelő munkája mellett öt évtizedig folytatott természetföldrajzi (elsősorban geomorfológiai) kutatásokat, először a Zempléni-hegységben és a Bükkben, alkotó tevékenységének későbbi szakaszaiban a Kárpátokban és az Erdélyi-medencében. 1958-ban summa cum laude eredménnyel doktorált és három évvel később *A Zempléni-hegység déli részének természeti földrajza* c. értekezésével elnyerte a földrajztudomány kandidátusa címet. 1985-ben sikeresen védte meg *A jelenkori fagy (talajfagy) felszínformáló hatása hazánkban és ennek gyakorlati jelentősége* c. akadémiai doktori disszertációját. Egy évtizeddel később értekezése könyvként is megjelent. Az 1990-es években gyorsan követték egymást a Kárpátokról írt egyetemi tankönyvei, tudományos értekezései. Így pl. 1995-ben a *Déli-Felföld természeti földrajza* (Déli-Kárpátok és a Bánsági-hegyvidék), 1997-ben *Az Erdélyi-peremvidék természeti földrajza*, 1998-ban *Az Erdélyi-medence természeti földrajza* c. könyve, továbbá az Északnyugati-Felvidék, Kárpátalja és Er-

dély gazdasági életének földrajzi alapjairól írt terjedelmes dolgozatai. Tudományos közleményeinek és könyvfejezeteinek száma meghaladja a 170-et. Szerteágazó szakirodalmi tevékenységének 20%-a jut a Zempléni-hegységre. Frisnyák Sándor professzor 2002-ben Pinczés Zoltán munkásságát méltató írásában megállapította: „Pinczés professzor eddigi életműve igen jelentős, hozzájárulás a Kárpát-medence tudományos megismeréséhez, a hazai természetföldrajz gazdagításához.” A Zempléni-hegység tudományos vizsgálata és feldolgozása csak egy, de meghatározó jelentőségű része alkotótevékenységének. Tájföldrajzi-tájökológiai kutatásairól 1964-től több mint harminc nemzetközi konferencián tartott előadásokat. 1987 és 1994 között (úgy is, mint a Kárpát-Balkán Geomorfológiai Komisszió elnöke) három nemzetközi konferenciát szervezett.

Igen jelentős Pinczés professzor tudományos közéleti tevékenysége is. 1960-tól 1967-ig a Magyar Földrajzi Társaság Tiszántúli Osztályának titkára, később elnöke (1967–1972), 1966-tól pedig a Magyar Földrajzi Társaság választmányának tagja. 1973-tól 1986-ig az MTA Földrajzi Tudományos Bizottságának, 1985-től 1994-ig az INQUA Magyar Nemzeti Bizottságának tagja, az IALA Magyar Nemzeti Szekciójának elnöke, az MTA DAB Természetvédelmi-Tájökológiai Munkabizottság és számos más testületnek is érdemes tagja. Oktató-nevelő és tudományos tevékenységét magas állami és szakmai kitüntetésekkel ismerték el. Így pl. 1975-ben a Munka Érdemrend bronz fokozatával, 1987-ben a Lóczy Emlékéremmel, 1992-ben a Magyar Földrajzi Társaság tiszteleti tagsággal, 1997-ben a Magyar Köztársasági Érdemrend Középkeresztjével, 1999-ben a Teleki Sámuel Éremmel.

A Zempléni-hegység természetföldrajzát Pinczés Zoltán előtt csak néhányan vizs-

gálták. Fél évszázad alatt általa és a tudományos iskolájához tartozó fiatalabb geográfus-nemzedék munkássága révén a Zempléni-hegység ma hazánk egyik leg-részletesebben feldolgozott hegyvidéke.

Pinczés Zoltán elsőként foglalkozott a Zempléni-hegység löszképződményeivel. Kezdetben a Tokaji-hegyen, majd a Hegyalja és a Szerencsköz, Harangod löszterületein folytatott vizsgálatokat. Megállapította, hogy a zempléni löszök a periglaciális időkben, hideg sztyepp-éghajlaton, hulló porból képződtek. Vastagságuk változó: a tokaji Patkó-kőbánya felett 15-20 m, a Hernád magaspartján 6-8 m. Anyagukat a szél a Nyírség hordalékkúpjából és a Hernád hordalékából fújta ide, a hegység peremére Tokajtól Bodrogkisfaludig, ill. Tokajtól Göncig. Pinczés professzor fontos kutatási témája volt a talajerózió, amelyet először a Tokaji-hegyen, majd később a Bodrogkeresztúri-félmedencében és Hegyalja más területein is vizsgált, kísérleti állomást alakított ki. Kutatásaiba egykori tanítványait is bevonta. A vizsgálatok célja annak megállapítása volt, hogy a különböző művelési módok miként befolyásolják a talajeróziót. A Bodrogkeresztúri-félmedencében, ahol két munkatársával (egykori tanítványaival), Kerényi Attilával és Martonné Erdős Katalinnal folytatott geomorfológiai kutatásokat, több mint 300 fúrás és 200 talajfelmérés eredményeként elkészítették a 9 km²-es terület talajeróziós térképét. A talajpusztulási térkép alapján megállapították a művelési ágaknak az erózióra gyakorolt hatását. A Pinczés Zoltán irányításával készült talajeróziós térkép első ilyen jellegű alkotás a magyar geográfiában.

A hazai vulkánikus hegységek felszínfejlődésének kérdése évtizedeken át foglalkoztatta a geomorfológusokat. Pinczés Zoltán Zempléni-hegységben folytatott tudományos kutatásaiban is központi he-

lyet foglalt el ez a megoldásra váró feladat. Kutatómunkájában új elem volt a vulkáni tevékenység lefolyásának, a lepusztulási anyag, valamint a klíma és a mai felszín vizsgálata. A geográfusok korábban úgy gondolták, hogy a zempléni vulkánosor (amely keletkezése 14-15 millió évvel a miocén badeni emeletétől a pliocén 9,4 millió évéig tartott) közel azonos gerinc- és csúcsmagassága a tönkösödés eredménye. Pinczés professzor elgondolása szerint a tönkfelszínhez hasonló formák – a hígan folyó láva szétterülésével, vagy a vízben felhalmozódó vulkáni tufákból – elsődlegesen is kialakulhattak. A hegység peremén a lépcsős felszíneket a pliocénban szemiarid éghajlaton történő lepusztulás alakította ki. A lépcsős felszíneket pedimenteknek tartja. Pinczés Zoltán kutatásai a Zempléni-hegység tudományos megismerésén túl gyakorlati jelentőségűek is, mivel azok eredményeit a különböző gazdasági ágazatok hasznosíthatják. Az Agrárium számára pl. igen hasznos a Justyák János meteorológus professzorral közösen készített hegyal-

jai fagykárterkép. A Pinczés életmű kiemelkedő eredményeként értékelhető a Bodrogkeresztúri-medencében végzett tájökológiai kutatómunka. Ezen munkában olyan kiváló geográfusok, szakemberek, mint Justyák János, Varga Zoltán, Kerényi Attila, Süli-Zakar István, Csorba Péter, Martonné Erdős Katalin mellett egyetemi hallgatók is részt vettek.

Pinczés Zoltán kutatásai a Zempléni-hegység tudományos megismerésén túl azért is gyakorlati jelentőségűek, mert fő hangsúlyt kapott benne a világhírű Tokaj-hegyaljai borvidék földrajzi vizsgálata, elemzése, szőlő (bor) szempontú értékelése. Pinczés professzor és kutató csapata úttörő jellegű munkát végzett a Zempléni-hegységben s ezen belül Tokaj-Hegyalján, miközben bevezette tanítványait a tudományos kutató munkába. Saját kutatásai közepette mindig is nagy gondot fordított a jövő geográfusainak elméleti és gyakorlati képzésére, a szeretett magyar föld, ezen belül Zemplén alaposabb megismertetésére. Csodálatos lelkesedéssel oktatta-nevelte tanítványait. Ezért is fáj, megdöbbsent elvesztése.

(Elhangzott Nyíregyházán, 2011. augusztus 30-án. A nekrológ Frisnyák Sándor „Dr. Pinczés Zoltán tájkatató munkája a Zempléni-hegységben” c. munkája [in: Frisnyák S. – Gál A.: Szerencs és környéke. Szerencs–Nyíregyháza, 2002. 9–16. o.] felhasználásával készült.)

Madár János

Az ember méltósága és esendősége

Bozók Ferenc és Bereti Gábor versesköteteiről

(Az emberi méltóság tűnődései) Bozók Ferenc *Rubinpirosat visz a nyárba* című új kötete félszáz verset tartalmaz. Ködöböcz Gábor irodalomtörténész válogatott versekként jelöli meg a gyűjteményt, hiszen a költő korábbi köteteiben – *Szélkutya*, 2007; *Azúrtemető*, 2010 – olvasható versek legjavát öleli át az összeállítás. A két kötet között megjelent egy – csak esszéket tartalmazó – könyve is *Tükörkrisztus* címmel (2009). A költő, esszéista Bozók Ferenc-képünkhöz mindhárom gyűjtemény fontos, hiszen azok szigorúan egymásra épülnek. Következetességük, egyre magasabb szinten való megszólalásuk szintéziseket hordoz. Minden könyve egy-egy életszakasz problémaköreinek, lelkületének költői–írói összegzése.

A szerző új kötete már címében is valóság közeli költészetet sejtet. Olyan verseket sorakoztat fel, amelyek kortárs irodalmunk hagyománytisztelő, népi-közösségi értékeit fölmutató vonulatához tartoznak. Talán az sem véletlen, hogy Benke László és Ködöböcz Gábor – az elemi költészet és próza két kiváló képviselője, szószólója – bábáskodtak e könyv megszületésében a legtöbbet. Hiszen ők is azok közé tartoznak, akik teljes emberi és alkotói hitüket teszik mérlegre, hogy ellensúlyozzák az utóbbi években, évtizedekben eluralkodott semmitmondó irodalom további burjánzását. Jelen esetben a nagyobb érdem mégsem az övék, hanem Bozók Ferencé, a költőé, a hittel és meggyőződéssel élő emberé, aki

szereztesként, esszéíróként olyan mélységeket villant fel előttünk – most éppen a költészet nyelvén –, hogy jó érzés, béke tölti el szívünket. Mintha az emberi méltóságunkat adnák vissza ezek a versek: „Nálam a múltat is éli jelen, / s tegnap ködszerű kép / sóhaja kuncsorog itt ma velem, / bánata még ma is ép” – *Egy fénykép hátlapjára*; „Mert valamit, valahonnan alulról / kellene most kiemelnem, ügyelve, / úgy, hogy a ránehezült kacatoknak / színre, alakra maradnia kéne. // Senki ne lássa, hogy összekutyultam, / s vérbe tocsognak a felszíni dolgok, / mert remegő, matató, sebesült kéz / túrta a rendszerezett anyagot” – *Irodalom*; „Reám figyelj, te nyájas olvasó. / Ha még leszek, s miként a konyhasó / eláll, s elér ma itt e vers tehozzád, / ma hadd kopogjon itt e rím be hozzád” – *Kései olvasómhoz*; „Az éj ölen is hinni Őt / és nem remegni, hol van, / a csillagok bevert szögek / a végtelen plafonban – *Naphimnusz*; „Filctolla rubinpirosat visz a nyárba, / mert érik a meggy, csupa vér ma az ingem, / és kábeleket, gyökereket huzigálva / lágy hantok alatt tekerészget az lsten” – *Filctolla rubinpirosat visz a nyárba*; „Hajdani, őszbe ragadt szerelem nyoma vésve fakérgen. / Tódul a fájdalom, árad a bánat az őszi vidéken. / Gyászteli, bús, maszatos tereken remegő csapadék cseng, / grízlaza, ködpuha éjjeleken lebegő laza lég leng” – *Október*; „Zörögj a régi ablakon, / remegve nyomd a csengőt, / talán ma is remegve vár / kihez te eltalálsz vakon” – *Zörögj a régi ablakon*.

Hűség, az élet mélységes tisztelete és igenlése, a valóság esztétikájának fölmutatása, a létezés szentségének költői megfogalmazása – hatja át valamennyi versét. Isten – kimondva és kimondatlanul is – mindig ott van költeményeiben. Mindezt Kődöböcz Gábor fogalmazta meg pontosan a könyv bevezetőjében, amikor Assisi Szent Ferencet, Dsida Jenőt és Reményik Sándort idézte. A három nagy szellemi előd – Bozókra érvényes – tanúságtételét Reményik Sándor gondolata hordozza: „Istenben az ember sír fel, emberben örül az Isten”. Ha Bozók új kötetében a vallásos verseket keressük, meglepődünk, ugyanis direkt módon szinte sohasem ír vallásos verset. Nála az élet esztétikai élményeinek és a vallási élmények mélyrétegeiben meghúzódó tapasztalásoknak van meghatározó szerepe. Csak ezek egységében, elválaszthatatlan kontextusában mondja ki Isten nevét: „Némán, hogy a ház ne riadjon előled, / kínlódva, szerelmesen ontva a vért, / lassan, titok-éjszaka csendje körötted, / sebzőn ama nyílhegy a szívedig ért. / Hogy lásd ama végtelen éteri lángot, / lásd ama végtelen éteri Fényt” – *Sarutlan Szent János éjszakája*; „Rőt vérrel a Biblia angyala ajtóm / mázolta pirosra. Ezért maradok benn. / Friss szélbe szaladni ma semmi esélyem, / és nincs hova elmenekülni” – *Szoba*; „Társtalanok. Szomorú katonáim. / Visszafogott, laza, néma szövetség / köt velük össze, szelíd susogásban. / Sorfaluk enyhet adó szigorúság. / Vén gyökerük mialánk lealázzák, / ám kusza lombjuk a Mennybe fogózik” – *Tölgyek*. A Teremtő, a mindennek fölött álló Isten tehát Bozók Ferenc költészetében mindig a Világ egészének vagy az egész felvillantó résznek egyetemességében rejtezik. Olykor mintha Sík Sándor egy-egy versét olvasnánk, aki – a piarista hagyományokra építve – szintén az esztétikát és a valóság mélyebb megis-

merését tartotta igazán fontosnak. Bozók Ferenc költői világképe azonban mégis más, hiszen felfedezhetjük benne klasszikusaink egész sorát: Petőfi, József Attila, Ady, Csokonai, Weöres, Pilinszky, Vörösmarty, Kassák, Móricz, Szabó Lőrinc, Tóth Árpád, Illyés, Váci Mihály, Dosztojevszkij, Byron, Baudelaire, Villon... Talán meglepő lehet első elolvasásra ez a névsor, de Bozók maga is bevallotta esszéjében, tanulmányokban és versekben ezer irányú szellemi kötődéseit. Mindez azt jelenti, hogy szerzőnk minden idegszálával ragaszkodik a teljes irodalomhoz, a magyar és világirodalom egészének örökségéhez. Maga is tudja, hogy a lehetetlenre vállalkozik, de ilyen elszántsággal, mélyről fakadó indítással – ami benne él – nem tehet mást. Küldetés ez. Az egész emberiségért való kiállás, amit csak a szentek éreznek: „lány hantok alatt tekerészget az Isten”; „Mammu Tiámat az ősem, / vén, keserű vizek anyja”; „Isten átka, örökség, / ősi teher, hogy a szívben / jó meg a rossz keveredjen”; „Játszani hív ma az Isten, / Ő aki van, s aki nincsen. / Égig emel, s letarolhat”. Micsoda erő, rendíthetetlen hit sugárzik ezekből a versekből, versrészekből, amelyekből sokszor a lázadás és béke egyidejűsége is kiolvasható. Ha megemeli a hangját és perlekedik, akkor sem a maga nevében teszi, mindig egy közösség, a nép nevében. Mit jelent az ő értelmezésében a nép? A falvak, tanya nyomorúságos életét – az elesettek életét. Ide kívánczok *Krisztus és Csöre* című esszéjének záró része: „Árvácska egyetlen reményt táplál csak szívében. Az édesanyjával való találkozás reményét. Árvácska számára az anyakép is kozmikus nővéstett, szublimált. Az az utolsó kívánsága, hogy „mennyei” édesanyja vigye el magával a fényességbe, az örök boldogságba. Árvácska sorsa mindannyiunk elé tükröt tart. A szereplők az ő kis

törékeny, ártatlan lényében saját aljaságukat gyűlölik. Árvácska kiáltó jel, aki figyelmeztet mindannyiunkat önmagunk igazabb emberségére. Kérdés, hogy van-e köztünk esélye az életre egy teljesen védtelen, kiszolgáltatott kis teremtménynek, aki úgy érkezik közénk, mint a bárány a farkasok közé. Van-e esélye köztünk olyasvalakinek, aki minden védekezésre teljesen képtelen, akit nem véd sem jog, sem szociális háló, sem ólmeleg megtartó emberi közösség? A kérdésre magunkban kell megkeresnünk a választ.”

Nemcsak az itt idézett tanulmány, hanem Bozók valamennyi verse és esszéje kérdéseket fogalmaz meg. Olyan kérdéseket – az életünkről, az emberi kiszolgáltatottságról, örök igazságtalanságokról, megaláztatásokról –, amelyekre nem tudunk választ adni.

Láthatjuk tehát, hogy a *Rubinpirosat víz a nyárba* című könyv szerzője milyen keresztet hordoz: a maga és mások keresztjét: „Folyókn, te tejbegrízlazán ömölsz, / s libegve ring a tejbegríz habon / ma dinnyehéj helyett hipós flakon. / Lehet, hogy itt a perc, de nem megy ez... / Zokogva reng a víz, eső szemez. / Sietve hull öledbe két karod, / tovább is esne, ám te nem hagyod. / Talán nem ezt, nem így akartam. / Így tűnődsz magadba, mozdulatlan, / de évre év, s te mozdulatlan ülsz, / s a megszokás vizére rávetülsz” – *A Dunánál*; „Olvad-e már a világ? / Mélyre aláznak a reggelek engem, / s rám nehezülnek a fák, kusza tölgyek, / zúzmara-lepte töviskoronások, / ürbe feszülve” – *Erdei séta*. Gyönyörű részleteket emelhetnénk még ki annak igazolására, hogy milyen mélyen érinti őt mások, embertársai elesettsége, megalázottsága.

Szent ügyeket szolgál Bozók Ferenc – hitelt élő emberként, költőként, esszéíróként egyaránt. Most megjelent verseskötetének is ez a legfőbb üzenete. Az emberi méltó-

ság mindenek fölött álló értékeinek hirdetése, védelme.

(Az emberi élet esendőségének finom reminiscenciái) Bereti Gábor kitűnő prózai munkáiról ismertem eddig: novellái, esszéi, recenziói, tanulmányai alapos felkészültségről, tehetségről győztek meg. Nemrég viszont – *A szabadság szenvedélye* című verseskötetének megjelenésével – csak fokozta elismerésemet. A nemrég napvilágot látott lírai gyűjtemény olyan verseket tartalmaz, amelyek egyáltalán nem a kezdő költő megszólalásai. Csak nézzük meg a szabadversek gyönyörű vonulatát: *Itt vagyunk hát; A halhatatlanság vászna; Így; De itt van ez a szem; Visszaálmodom; Ahogy; S ott megérted; Törékeny madár*. Ezek közül is ki kell emelni az *Itt vagyunk hát* című verset, hiszen ebben megtalálhatjuk az alkotó igazi költői erényeit: „A sötétségre itt mindenütt vér tapad, / s a szobádban, ahol zsenge időben játszottál egykor, most / egy kút áll, az alján néhány hangtalan kiáltás őrzi arcodat, s / hiába az ének, s hogy újra gyermekként kapkodsz minden / tárgy után, az ablakok mögül, ahol ártatlanságod virágozott, s / még mindig úgy hiszed szabad vagy, láthatod, a foglyokat / őrzőik vigyázzák. Innen már nincs visszaút”. Visszafogott, enyhe archaizmusával, a szegénység és más társadalmi igazságtalanságok elleni harcával olyan világrenddel hadakozik, amely immár teljesen bekebelezett bennünket. Füst Milán szabadverseinek természetes metrumai, a mélyről fakadó költői indulat – amely mindent elsodor – juthat eszünkbe, hiszen a szándékos pusztítást, emberi megaláztatást nem nézheti tétlen a költő. Kassák hiábavaló küzdelme, Ady reménytelen kétségbeesése is meg-megvillan Bereti versének alaposabb elemzése közben. Minden túlzás nélkül kimondhatjuk, hogy a Nyugat-nemzedék több

tagjának hangja benne van: Tóth Árpád szelíd bánata és szemlélődése; Kafka Margit önépítő nyugtalansága és fájdalma; Babits Mihály látomásossága és jóslata. Kulcsfontosságú versről van tehát szó, állapíthatjuk meg az *Itt vagyunk hát* című költemény kapcsán.

Az emberi élet esendőségének finom reminiscenciái, a személyesség lírai forrásvidéke, a hűség versteremtő ereje, a tárgyias-leíró dimenziók történelmi rétegződése, a litániaszerű költői nyomaték, a gondolat szabad áramlásába simuló metaforák – mind-mind olyan eszközök Bereti költészetében, amelyek igazán rokonszenvessé teszik alkotásait. Képi megformálásában, monumentális nyelvi íveiben van valami elválaszthatatlan egyszerűség, ami valóságközelivé emeli verseit. Ezért is érezhetjük hozzánk közel állóknak, a mi sorsunkat is kibeszélőnek a kötet legtöbb darabját: „Virágok csontos szárain / az emlékezet, akár a só / kiütözik. Csendes, dúdoló / dalra vált a szél; hangjain // hallhatom újra boldogan – / míg tűnődöm egy csillag homlokán / az úrönát, int felém anyám” – *Édesanyám, fehér Arany*; „Így kell hallgatni, ilyen szaggatott, fénycsipkés / tekintettel, hogy még el sem fordulsz, csak bámulod / arcom halovány pergamenjén a borosták közt / bukdácsoló árnyakat, hallgatni így kell, ahogy a / véremből kihajszolt buborék-éveim vízesés / áradattal lassanként betöltik köröttünk a szobát” – *Így*; „Kóbor porokból szőtt, kis szelecskének hajszolta / rongyokból aggattott, kavargó, tépelt nejlonzacskók / és tollak seperte hullám ez a madár, amint / törékeny üveglábain sétál a vihar előtt. / S megrettenek, miféle küzdelem előhírnöke lehet / és hol folyik ez és kik között és nekem, vagy / neked mindehhez mi közöd?” – *Törékeny madár*. A nyugalmon áttetsző nyugtalanság, a megélt és megteremtett életszintér elemisége tele van perlekedés-

sel, jobbító szándékkal. Ezért is nevezhetjük költészetét csöndes forradalomnak.

A sorsköltészet, közéleti költészet vonulatában találunk néhány olyan verset, amelyek – hangvétellükben, kifejezési eszközrendszerükben – más jegyeket is hordoznak. A látomásos líra néhány szép darabjára gondolok. Ezek közül is – talán – a legmeggrázóbb költemény *A halhatatlanság vászna*: „Amikor lent a mélyben feljött a Nap, / idefenn egész éjszaka világitottak az ökörfark kórók. / A festő, az ökörfark kórók festője magához vette / legszebb vásznát, s elindult a tomboló Holdsütésben, / hogy végre lefesse álmát, a tűzszomjazó, világitó / ökörfark kóró mezőket. Sokáig állt a szikla szélén. / Innen megbámulhatta a szelekben hullámzó, világlódzó / végtelent, s az ökörfark kórós mezőkön túl a jövőbe / láthatott. Látta, hogy Holdszúrást kap, látta amint / megszedül, s üres vásznába kapaszkodva a / szakadékba zuhan. Az egyik szemét elvesztette, / szájából vér és nyál szivárgott, testét lassanként / elhagyták az élet nedvei”. Ez a részlet is elegendő ahhoz, hogy érzékeltezzük Bereti új lehetőségeit – saját költészetén belül. Talán ez az egyik járható út számára, ugyanakkor nem szabad megfeledkezni a klasszikus versformákkal történő játékokról sem. „Felhajtott szoknya, meztelen comb / e szép világ most édes nagyon / – semmivé lesz a szítáló gond –, / rózsaként nyílik, csiklandozom” – *E szép világ*. A szerelem, a testi vágy kimondása – olykor – átcsap verseiben őszinte emberi kapcsolatokba: „Fönn fecske villan, / s lám, a szerelem, ami örök, / ott él a végtelen mögött. / Mintha szellő hozná, / hozzám ér kezéd, s / ahogy a fecskék röptének / finom ívét, / érzem érintésedet” – *Fecske villan*; „Elbújok egy fában / a hajadból ömlő tavaszi szélben / a kútmélyi hallgatag kátványos sötétben / Fönn az ablak nyitva / az üveg tiszta / ragyogásában látlak ahogy /

állsz a türelmetlen fényben” – *Elbújok*. Ez az emberi, őszinte, mégis titkokat hordozó szerelem üde színfoltja a könyv egészének is, hiszen oldja a feszültséget, a kötet általános hangulatát. A súlyos, nyomasztó verseket – jó szerkesztés, cikluskialakítás révén – a könnyed, idillikus részek egyensúlyozzák.

Három fejezet található a könyvben – *Profán ég alatt; Csak a magány nem hagyott el; A föld, amelyért élek*. Az egyes ciklusok nem határolódnak el élesen egymástól; inkább csak hangulati, kronologikus szempontok vezérelhették a szerzőt és a kiadót a kötet tagolására. Egymásra épülő, egymást szervesen kiegészítő ciklusokról van tehát szó, amelyek azonos súllyal hordozzák Bereti költészetének lényegét. Úgynevezett pillérverseket bőven találunk mindhárom részben, mégis az egységes hatás – a könyv egészének érvényessége – a fontos, maradandó élmény. Ha ki kellene emelni *A szabadság szenvedélye* című kötet feledhetetlen mozzanatait, az *Itt vagyunk hát; A halhatatlanság vászna; Ne félj; Édesanyám, fehér Arany; Az utol-*

só találkozás; Így; Viaskodom veled, magammal; Törékeny madár című verseket választanám. Ezek együttes ereje, megszólítása olyannyira megérintett, hogy hatása alá kerültem és mondogatni kezdem: „Itt vagyunk hát. Árnyakkal és démonokkal”. Mert árnyakból és démonokból épül fel minden igazi költészet. Bereti ennek a reménynek első – és legfontosabb – lépését megtette azzal, hogy kezünkbe adta verseskötetét. A mi dolgunk, hogy újra és újra olvassuk költeményeit, felfedezzük tehetségének eddig ismeretlen tartományait. Hiszen aki *A szabadság szenvedélye* nélkül nem tud élni, az messzebbre lát. Tekintete olyan tájakra téved, amelyek csak a mesékben, a csoda világában léteznek. A varázslat, a tűz mindig is szeretett volna megszabadulni az árnyaktól, a rontó szellemektől. Ma, az *árnyakkal és démonokkal* terhelt világunkban különös aktualitása lehet Bereti gondolatának, költészetének. Szociografikus, társadalmi színtereket is megidéző versbeszéde, lírai mozzanatai ugyancsak megérdemelnének nagyobb nyilvánosságot, odafigyelést.

(*Bozók Ferenc: Rubinpirosat visz a nyárba. Hét Krajcár Kiadó, Budapest, 2010; Bereti Gábor: A szabadság szenvedélye. Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 2009*)

Lovas Anett Csilla

„Versfaragó júzer”

Mezősi Miklós *Ezek itten csatolt fájlok* című kötetéről

A legtöbb verseskötet címe mintegy ösz-szefoglalja, egy-két szóba tömöríti mind-azt, amit szerzője a könyvben megfogalmazott. Ezek a címek egyszerre pontosak és homályosak, hiszen kijelölik az olvasás lehetséges irányát, mégis kérdéseket ébresztenek az olvasóban: hogyan fog viszonyulni a cím mindahhoz, amit a következőkben olvasni fogok? Mezősi Miklós kötetcíme azonban csak részben illeszkedik ebbe a címadási hagyományba: pontos, hiszen valóban olyan verseket olvashatunk, amelyeket egy-egy e-mailhez csatolt a költő, ám kérdéseket is vet fel, például ezt: ad-e a csatolt fájl-jelleg valamiféle többletet a szövegekhez, s ha igen, miféle? A cím ennek ellenére meglepő: szokatlan nyíltsággal mutat rá verseinek továbbítási körülményeire, a technicizált világ egyik termékeként jelölve meg őket. A továbbiakban azt is látni fogjuk, hogy nemcsak a címadásra, hanem a kötet alkotásaira is jellemző a pozitív értelemben vett szokatlanosság.

Az első lapokról kiderül, hogy tíz év vers-termését tartja kezében az olvasó. Ennek kapcsán azt várhatjuk, hogy a válogatás sokszínű, bár helyenként egyenetlen színvonalú lesz. Mindkét elvárásunk teljesül: csakugyan találhatunk kevésbé sikerült szövegeket is a könyvben, ám emellett a változatosság is jellemzi a kötet alkotásait. Talán ez a kijelentés is meglepő, hiszen a művek között nagyrészt hexameterekben vagy disztichonokban íródott műveket ol-

vashatunk. Mi okozza mégis azt a befogadói tapasztalatot, hogy a sokadik, ritmikailag egyforma szöveg után is továbbblapozunk és kíváncsian várjuk a következő verset? A könyv elején álló néhány sor „konyhanyelven” fogalmaz meg egy költői kérdést: „csak azt tudnám hogyan kell írni verset / jót olyat mi rögtön jól fogyasztható / nem kell elősütés se pörkölés de nyersen / azonnal rágható és ráadásul laktató”. Mezősi versei azonban nem a „rögtön jól fogyasztható” kategóriába tartoznak. Az *Elővers* kijelöli a „versfogyasztás” módját: „nehogy kutasd kiléte” – figyelmeztet a lírai én, hozzátéve, hogy kiléte a csatolt fájlokból kideríthető, másképpen nem. A továbbiakban az olvasó nyolc különböző hosszúságú ciklusban kereshet választ a szerző kilétére. A ciklusok versei tematikailag lazán kapcsolódnak egymáshoz, bár ki-rajzolódik egy-egy csomópont, amely köré a művek rendeződnek: például a *lengő balanszok* kulcsszava a bor, a *...ha könnyed a részvény* című szakasz a szerelmet teszi fő kérdésévé, az *esőstavaszele*ben pedig több alkalmi verset is találhatunk.

Mindemellett a szövegek több okból is számot tarthatnak az olvasó érdeklődésére: arra figyelhetünk fel, hogyan (transz)formálódik az időmértékes verse-lés évezredes hagyománya ezekben a 21. századi problémákat is megszólaltató versekben. Egyetérthetünk Kálmán C. György megállapításával, aki így fogalmaz: „Az például önmagában egyáltalán nem szá-

mít izgalmas kísérletnek, hogy a számítógépes kommunikáció felhasználásával készült szövegek az irodalom hagyományos csatornáin keresztül jutnak el az olvasóhoz. A nyomtatott blog, az eredetileg az online olvasók előtt (esetleg bevonásukkal) elkészült mű kiadása könyvben, vagy (mint ennek a könyvnek az esetében) e-mail üzenetek összegyűjtése verseskötetbe: ilyenkor sem a szerzői és olvasói szerep, sem a szöveg státusa nem megy át semmiféle izgalmas változáson. Ami Mezősi Miklós kötetét mégis erősen megkülönbözteti, az a költészethez (és általában az írásos kommunikációhoz) fűződő viszony: úgy megy szembe a költészet (ma érvényesnek tekintett) hagyományaival, hogy a lehető leghagyományosabb marad.” (*Kálmán C. György, Mezősi Miklós: Ezek itten csatolt fájlok = Kritika, 2010. 6. szám, 35. o.*). Ha leegyszerűsítéssel élünk, azt mondhatjuk, hogy a versek formájukat az antikvitásból, tartalmukat a posztmodern korból kölcsönzik. E két merőben különböző világ egymás mellé rendelése olyan disszonanciát szül, ami mégsem válik fűlértővé. Nemcsak az időmértékes verselés tradícióját idézi fel Mezősi költészete, hanem az episztolák hagyományához is illeszkedik. A legtöbb alkotás címe alatt olvasható egy név is: például Margócsy István, Géher István, Borbély Szilárd vagy éppen az OTKA Bizottság elnöke a címzett. A te úgy képződik meg ezekben a versekben, hogy valójában a megszólító énről többet tudunk meg, mint a megszólítottól. A levelek témája ugyanis általában kérdés vagy kérdés, és ezek mellé magyarul képpen a dolgok „környülállását” (*Önellátás a századfordulón, 16.*) is csatolja a szerző. Az episztola speciális, kétarcú műfaj: a költői levelek olvasása közben bepillantást nyerhetünk a szerző életének történéseibe, de közben tudjuk, hogy művészi igénnyel megalkotott szövegek

állnak előttünk, ami feltételezi a szelekciót is: amennyit elmond a szerző magáról másoknak, talán ugyanannyit el is hallgat. Ezért egy, a nyelvben, a költészetben keresztül megképződő identitást ismerünk meg. Ezzel együtt is azt vehetjük észre, hogy Mezősi verseiben a szerző személye és a lírai én szorosan összetartozik, ezzel a vallomásos líra hagyományához csatlakozva, s azt némileg meg is újítva.

A megújítás az intertextualitás jelenségében keresendő. *Ezek itten csatolt fájlok* alkotásai nemcsak a szerzőről, valamint az író-és költőtársakhoz szólnak, hanem a magyar-és világirodalom számtalan alkotását is megidézik. Ezáltal a kötet befogadási stratégiája állandóan módosul. Először csak arra figyelünk fel, hogy jobbra időmértékes verselésben íródott műveket olvasunk, majd elkezdjük megismerni a szerzői (megkonstruált) ént, de hamarosan arra is ráébredünk, hogy egy hosszas rejtvényvel van dolgunk: a különböző versekből vett idézetek lépten-nyomon megszakítják az olvasás folyamatát, és gondolkodásra késztetnek bennünket: honnan idéz a költő? A versek egyfajta „intertextuális izgalomban” tartanak bennünket, így minden versben nyomokat keresünk, régi vagy újabb korok szépirodalmi műveinek nyomait, s keresésünk nem marad eredménytelen: a versek időről időre megajándékozzák az olvasót a „heuréka!” élményével, s hosszabb-rövidebb gondolkozási idő után választ találunk a „vajon hol olvastam már ezt a sort?” kérdésére. A (meg)idézett szerzők többek között Homérosz, Catullus, Dante, Bulgakov, Rainer Maria Rilke, Berzsenyi Dániel, Csokonai Vitéz Mihály, Petőfi Sándor, Hamvas Béla, Kosztolányi Dezső, József Attila, és a sort még számos névvel lehetne folytatni. A versekre az intertextuális játék mellett a műfaji kevertség is jellemző. Különös ötlet egy hexameterben írott versben egy-

szerre említeni az óda, az epigramma, a sírfelirat és az e-mail műfajait (például: *Köszönve a hajnali postát*, 37.), ám a kommunikációs helyzet egységessé teszi a költeményeket. A szövegek túlnyomó többségének szó szerint van feladója és címzettje, a csatorna változatlan (e-mail), az üzenetek viszont tartalmukat, hangvételüket, stílusukat tekintve eltérőek, ettől is válik sokszínűvé ez a kötet. A disztichonformában írott versek közé bekerült egy-két szonett, illetve néhány olyan költemény, amely szabadversként is olvasható. Számomra viszont még izgalmasabbá tette volna a könyvet, ha a költő többféle versformát is használ. Például Berzsenyi Dánielt megidézi egy verssorral, ám a költőelőd által gyakran alkalmazott alkaioszi vagy szaphói strófák nem jelennek meg a gyűjteményben. A disztichonok kreatív újraírása azt mutatja, hogy Mezősi a verselési technikák értője és ismerője, s éppen ezért érdekelt volna, mikor találkozik egyéb időmértékes strófát is a kötetben. Azonban e meghiúsult várakozás ellenére sem hagy alább az olvasói kíváncsiság, már csak azért sem, mert újabb és újabb nyelvi sziporkákat találunk a szövegekben. Külön figyelmet érdemel az *Interaktív babavers 2001-ből* (71.) mottója: „a »Nem vagy kisleány...« kezdetű dal ellenében egy kisleány s az apja közt képződött elvárási horizont szívárványos tetején”. A költő az apa-lánya kapcsolatot egy irodalomtudományos szakkifejezéssel világítja meg, ami a humor egyik forrása, és a

vers további részében is észrevehető a játékosság. De nemcsak erre a viszonyra alkalmaz meglepő kifejezést Mezősi: például nála a költő „versfaragó júzer”. Ezzel a kifejezéssel saját szerepét is kijelöli a szerző: egy számítógép-felhasználó, aki versekkel is foglalkozik – a faragás metaforája pedig azt sugallja, hogy valami már meglévő anyagból kreál más minőséget. A metafora azért találó, mert láttuk, hogy Mezősi számtalan irodalmi forrásból merít, ezáltal születnek új alkotások az adott szövegkorpuszból.

„[E]zek a címzettjüket név szerint megszólító episztolák nem csupán a költő magánügyéről, a versírás pokoli kínjairól tudósítanak, hanem arról is, hogy napjainkban mintha esélyünk volna rá megint, hogy a költészet sorsa közügyggyé váljék. Olyan össznépi, interaktív társasjátékká, amelynek a szabályait magunk alakíthatjuk, a magunk módján sajátítva el és formálva tovább azt a klasszikus versnyelvet is, amelyet elődeinktől örököltünk” – olvassuk Pálfi Ágnes recenziójában (*Pálfi Ágnes, „Ezek itten csatolt fájlok”, <http://www.spanyolnatha.hu/archivum/2009-tel/30/recenzio/palfi-agnes-mezosi-miklos-konyverol/2243/>, a letöltés ideje: 2011-09-20. 23:51.*). A rejtvény, a társasjáték izgalma határozza meg a kötet befogadását, ezért zárhatjuk be a könyvet egy olyan gyermek örömeivel, aki elsőként ért célba bábujával a játéktáblán. Ezek a csatolt fájlok nem törlendők a merevlemezünkről – érdemes őket újra és újra megnyitni.

(Mezősi Miklós: *Ezek itten csatolt fájlok*. Savaria University Press, Szombathely, 2009)

Számunk szerzői

Baranyi Gergely 1989-ben született Keszthelyen. Egyetemi hallgató.

(barge.bg@gmail.com)

Bolvári-Takács Gábor PhD 1967-ben született Sárospatakon. Történész, művelődésszervező, jogász, a Magyar Táncművészeti Főiskola habilitált főiskolai tanára, lapunk főszerkesztője. (btg@zemplenimuzsa.hu)

Boros László 1937-ben született Tokajban. Geográfus, a földrajztudomány kandidátusa, a Nyíregyházi Főiskola ny. főiskolai tanára.

Farkas Gábor 1977-ben született Miskolcon. Költő, irodalom-kritikus, tanár.

(fignum@gmail.com)

Jakab István 1928-ban született Nagyráskán. A nyelvtudomány kandidátusa, a pozsonyi Komenský Egyetem magyar nyelv és irodalom tanszékének ny. tszv. egyetemi docense, a révkomáromi Selye János Egyetem óraadó professzora, lapunk szerkesztőbizottságának tb. tagja.

Komlósi Kornél 1985-ben született Debrecenben. Költő, egyetemi hallgató.

(komlosikornel@gmail.com)

Kóháti Zsolt 1942-ben született Budapesten. Filmtörténész, kritikus, a Magyar Nemzeti Filmarchívum ny. munkatársa. (zkzs@chello.hu)

Kulcsár Ferenc 1949-ben született Bodrogszentesen. Szerkesztő, költő, esszéíró. (kulcsar49@gmail.com)

Lászlóffy Csaba 1939-ben született Tordán. József Attila-díjas költő, író, drámaíró, esszéista, műfordító. (www.laszloffycsaba.eoldal.hu)

Lovas Anett Csilla 1987-ben született Sátoraljaújhelyben. Egyetemi hallgató.

(anettcsilla@gmail.com)

Madár János 1948-ban született Balkányban. Költő, a Rím Könyvkiadó vezetője, a *Kelet Felől* c. irodalmi és művészeti folyóirat főszerkesztője. (madarjanos48@gmail.com)

Mihalovicsné Lengyel Alojzia PhD, 1950-ben született Sátoraljaújhelyben. A Veszprémi Egyetem Germanisztikai Intézetének egyetemi docense. (arpad2.m@gmail.com)

Nyirán Ferenc 1951-ben született Debrecenben. A debreceni Csokonai Színház munkatársa. (nyiran.ferenc@gmail.com)

R. Várkonyi Ágnes 1928-ban született Salgótarjánban. Széchenyi-díjas történész, az MTA levelező tagja, az ELTE Bölcsészettudományi Karának professor emeritusa. (h7621var@ella.hu)

Szabadsfalvi József 1961-ben született Debrecenben. Jogász, az állam- és jogtudomány kandidátusa, a Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának tszv. egyetemi tanára. (szabadsfalvi.jozsef@law.unideb.hu)

Szj Enikő 1944-ben született Sárváron. Finnugor nyelvész, a nyelvtudomány kandidátusa, az ELTE Bölcsészettudományi Karának ny. egyetemi docense. (szij.eniko@gmail.com)

Urbán Ákos 1988-ban született Gyulán. Tanár. (urbanakos88@gmail.com)

(Az e-mail címmel nem rendelkező szerző a főszerkesztő közvetítésével érhető el: btg@zemplenimuzsa.hu.)

